رۆژنامە - گۆڤار

11

مەستوورە

شازادەو حەسنای ئەردەڵان

نیگاری: سالار مەجید

بڵاوكراوەیەكی ڕۆشنبیرییەو هەر ژمارەی تایبەتە بەداهێنەرێك
دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم هەر دوومانگ جارێك دەری دەكات

دەستەی ڕاوێژکاران
حسێن عارف
ڕەووف بێگەرد
ڕێبین ئەحمەد هەردی

سەرپەرشتی گشتی
شێرکۆ بێکەس

بەڕێوەبەری ڕۆڤار
دڵشاد عبداللە

سەرپەرشتی هونەری
قادر میرخان

کارگێڕ
عـــوسمان شـــەیدا

مۆنتاجی کۆمپیوتەر
ناسۆ سعید

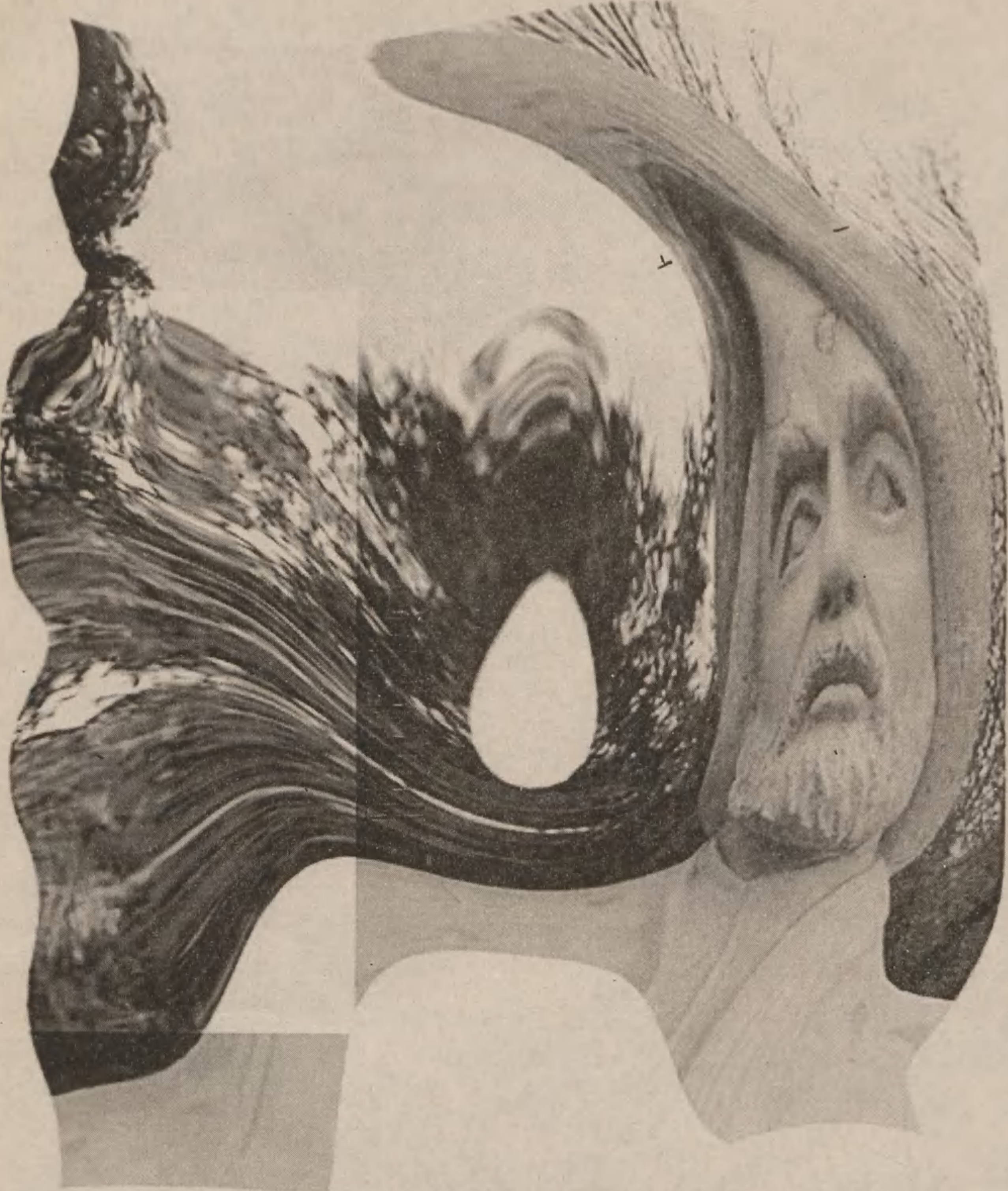

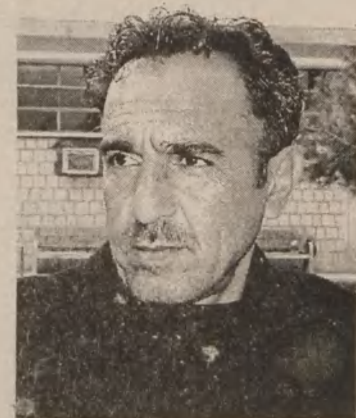

سالار مەجید:

-1961 لە هاوار لە دایك بووە

-1983 پەیمانگەی تەکنۆلۆژی لە بەغدا تەواو کردووە.

-1985 تـــا ســـاڵی 1997 (10) پێشـــانگەی تاییـــەتی کردووەتەوە.

-بەشداری 25 پیشانگەی هاوبەشی لـــە دەرەوەو نـــاوەوەی کوردستان کردووە.

-ئێســـتا وەك نیگارکێشـــێك لـــە چاپخانـــەی ســـلێمانی کاردەکات.

(ڕۆڤار) بڵاوکراوەیەکی ڕۆشنبیری‌یە
هەر ژمارەی تایبەتە بە داهێنەرێك
دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم هەر دوومانگ جارێك
دەری دەکات
ناونیشان
سلێمانی -فولکەی یەکگرتن   دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم/
ڕۆڤار
ت / 29839-29609
لەدەرەوەی کوردستان
Tel: 0044162846008   Fax: 00441628477660
چاپخانە : ئۆفسێتی دلێر

مەستورە

(1264-1220)

نووسەری (تأریخ اردلان)

نەوشیروان مستەفا

-1-

بنەماڵەکەی

باپیری مەستورە: محەمەد ئاغا، کە لەزۆری (فتوحات)ی خوسرەوخانی گەورەدا بەشدارو، خەزوری ئەمانوڵلاخانی گەورەو یەکێ لەباوەڕپێکراوە نزیکەکانی بووە، بۆ کۆکردنەوەی باج و سەرانەو، بۆ بەشداری لەشەڕو لەشکرکێشییەکانی‌دا، بۆ نوێنەرایەتی لەدەربای قاجاردا.

باوکی مەستورە: ئەبولحەسەن بەگ کوڕی محەمەد ئاغا، ژنبرای ئەمانوڵلاخانی گەورەو بریکاری حوسەینقولی خانی خوشکەزای بوە، ئەمیش باوەڕپێکراوێکی نزیکی ئەمانوڵلاخانی گەورەبوە، سەرپەرشتی زەماوەندی گواستنەوەی کچی فەتحعەلی شای قاجار بۆ خەسرەوخانی ناکام ئەم کردویەتی.

مامەکانی مەستورە: ئیبراهیم ئاغاو ئیسماعیل ئاغا، هەریەکە پلەیەکی بەرزیان هەبوەو، میرزا عەبدوڵلایش مونشی دیوان بوە. (حدیقە: لە321). میرزا عەبدوڵلای مونشی (رەونەق) نوسەری (تەذکەرەی حەدیقەی ئەمانوڵلاهی)یە، کە ژیاننامەی شاعیرە فارسی بێژەکانی ئەردەلان ئەگێڕێتەوەو نمونەی شیعرەکانیان ئەنوسیو، عەلی ئەکبەری ئامۆزایشی نوسەری (حدیقەی ناصری)و (تأریخ الاکراد)ە.

دایکی مەستورە: لەبنەماڵەی میرزا عەبدوڵلای وەزیر بوە.

بنەماڵەی باوکی مەستورە: (قادری)و بنەماڵەی دایکی (میرزا عەبدوڵلای وەزیر) هەردوکیان لەبنەماڵە دەوڵەمەندو دەسترۆیشتوەکانی سنە بون، تایبەتی بنەماڵەی وەزیر هەمیشە دەورێکی کاریگەریان هەبوە لەژیانی سیاسی، دارایی، جەنگی.. داوودەزگای فەرمانڕەوایی ئەردەلان دا.

-2-

لەدایکبونی

ماهشەرەف کچی ئەبولحەسەن بەگ، وەکو عەلی ئەکبەری ئامۆزای لە (حدیقە: ل321-322) دا نوسیوێتی لەتەمەنی 44 ساڵیدا لە1264دا مردوە، بەم پێیە ئەبێ لە1220دا لەباوەشی ئەم خێزانە نەجیبزادەیەدا لەدایك بوبێ، رەنگە هەواڵەکەی ئەم لەهی نوسەرانی‌تر دروستتربێ.

-3-

پەروەردەو خوێندنی

مەستورە نۆبەرە، واتە یەکەم منالی دایك‌و باوکی بوە، لەبەرئەوە باوکی بایەخی بەخوێندن‌و پەروەردەکردنی داوە، خۆی لەم بارەیەوە ئەلێ: (پاش ئەوەی لەسای خودای لەهەمو شتێ هەورازتر و لەپەنای بەزەیی داوەری بێ هاوتا لەزگی دایکمەوە کەوتمە باوەشی پەروەردەی باوکمەوە.. لەفەڕی نەخشی نێوچاوانی بەهرەو هێزی بینای بەخشندەگی‌و لەبەرەکەتی ئەو ئەختەری چڵەپۆپەی زانست‌و خۆری گەردونی ئاوەزە کە مەیلی سروشتی‌و شەوقی راستەقانیی پەروەردەکردنی منالان‌و بەهێزکردنی جگەرگۆشان دا زۆربو، بەتایبەت منی یەکەم گوڵی ئەو گوڵشەنەو نوخشەو نەمامی ئەو چەمەنە کە دەستم خامەی ئاشنایی گرت‌و چاوم بەنامەی رۆشنایی هەڵێنا، ناوبەناو مەیلی سروشتیم‌و ئارەزوی زگماکم بەمتالای کتێبان دەبزوت..) (ل11).

-4-

شوکردنی

مەستورە داستانی شوکردنی خۆی بەم جۆرە دەگێڕێتەوە

(بەلام لەبەرایی فەرمانڕەوایی‌دا (مەبەستی فەرمانڕەوایی خەسرەوخانی ناکامە) لەبەر کەم ئەزمونی توشی چەند هەڵەیێ هات: باپیرو باوك‌و مامەکانی نوسیاری ئەم کتێبەی بەبێ تاوان کۆت‌و زنجیر کردو زۆر بەبێ بەزەییانەو رەفتارێکی دزێوەوە سێ هەزار تمەنی بەناوی باجەوە لێ سەندن، سەرەنجام خودا کردی بەونیهادی‌و دڵپیسی بەدکارانی بۆ ئاشکرابوو لەدوی ناردن‌و

بەخەڵاتی گرانبایی و شایان سەربەرزی کردن.) (ل198–199)

خەسرەوخان بەوە وازی لێ نەهێناون، بەدەوڵەمەنی زانیون و لای وابوە جگە لەسامانەکەی خۆیان، سامان و دارایی حوسەینقولی خانی باوکبرایشی لەلای ئەمان حەشار دراوە، بۆئەوەی سامانەکەیان زەوت بکا، گێچەڵێکی تری پێکردون، لەم بارەیەوە مەستورە نوسیویێتی:

(لەبەرئەوەی حوسەینقولیخان زۆربەی سامان و نەختینەکانی لەکن بنەماڵەکەی منی کەمینە دانابوو، نێو براو سەبارەت بەوە کە لەباوکمەوە پورزایشم بو، کاربەدەستانی والی بۆ باوکمیان تێ چاندبوو لەداستانەکەیانەوە وەرداو لەو کارەوەیان گلاندو ئەوەیان کرد بەبیانو، ئەو سامان و نەختینەیەش کە هەمان بو لێمان داگیرکەن و ئەویش بخەنە سەر گەنجینە. بەم مەبەستە حوسەینقولیخانیان فریوداو بەڵێنی فەرمانڕەوایی ئیسفەندئابادیان دایێ و ئەمیش هێشتا ساردی و گەرمی و تاڵی و سوێری ژیانی بۆ کەس تاسەر نەماوی نەچێژتبو، بەتەماحی فەرمانڕەواییەوە پشتی لەمافی خاڵۆو خوارزایی هەڵکردو پاشان بەبیانوی بەسەرکردنەوەی یەکێ لەئامۆزاکانمان کە نەخۆش کەوت بو لەدوای باوکی نارد، هەرکە باوکم گەیشتە ئەوێ، حوسەینقولیخان کۆڕێکی بەست و لەدژی والی دەستیان بەوتووێژکرد، بەڵام لەدەرەوە چەند کەسێکی لەپشت پەردەوە لێ ڕاگرت بون گوێ یان لە هەمو کەین و بەینە گرت بو. ئەو شەوە بۆ سبەینێ محەمەد بەگ و مستەفا بەگ کوڕانی فەتح عەلی بەگی وەکیل و ئەکبەر بەگ کە ببو بەمایەی ئەم هەنگامەیەو سوڵتانی کوڕی نەزەر عەلی بەگ و ئەبولحەسەن بەگ، باوکی ئەم کەمینەیەو مام و ئامۆزاکانی دیکە سەرلەبەر فەرمانی کۆت و زنجیرکردن و زیندان کردنیان دراو هەمویان گیران و بەکۆت و زنجیرکراوییەوە زیندان کران. پاش چەنانێ فەتحعەلی بەگ و سوڵتانیان لەقەڵای قەسڵان دا کوشت. ئەکبەریش بەهەزار تەڵەکەو دەهۆ، ساهەرچۆنێ بو، سەری خۆی ڕزگارکرد، مامی ئەم کەمینەیەیش، چونکە هیچ تاوانێکی نەبو، ئازادکراو بەبەزەیی و دڵاوایییەکی زۆرەوە خەڵات کراو ئەوەبو بۆ پتەوکردن و چەسپاندنی نێوان تەبایی و نێوان کۆکی، لەئەنجامدا بەندو بەندەواری هاوسەریم لەگەڵ خوسرەوخان دا سەروبەر نراو بەوپەڕی شان و شکۆوە پێم هاویشتە حەرەمسەراوە.) (ل201–202).

ڕەنگە لەو سەردەمەدا زۆر کچی سنەیی خەوی بەوەوە دیبێ ببێتە هاوسەری گەورەترین دەسەڵاتداری ناوچەکە: والی کوردستان، کە هێشتا لەناوەڕاستی سییەکانی تەمەنی دابو، بەڵام ئەم شوکردنە جۆرێ بوە لەسەودای سیاسی و کۆمەڵایەتی لەنێوان والی زۆردارو بنەماڵەی قادریی زۆرلێکراودا، بنەماڵەی قادری کچەکەیان لەنرخیدا داوە.

ئەگەر لە 1220دا لەدایك بوبێ، وەکو لە (تحفە: 322) تێ ئەگەین و لە 1244دا شوی بە خەسرەوخان کردبێ، وەکو مەردۆخ ئەڵێ، ئەوا ئەبێ بە 24ساڵی بەبوکی بۆ حەرەمسەرا برابێ.

خەسرەوخان لەژیانی تایبەتی خۆیدا پیاوێکی بێ بەندوبار بوە، لەم بارەیەوە (مەستورە: 198) ئەڵێ: (زۆری حەز لەرابواردن و خۆش گوزەرانی دەکرد، دەنگی ئارەزوی رابواردن و خۆش گوزەراندنی ئەم پیاوە، داستانی بارامی گۆڕی لەبیری خەڵکی بردبوەوە..).

(بابانی– 71) ئەڵێ: (ڕۆژانی ژیانی بە(خواردنەوەی مەی و موعاشەرەتی ژنانی زیوئەندام) بەسەرئەبرد، ئەم ڕەفتارە کاری لەدانیشتوانی سنەیش کردوە (بە مفاد الناس علی دین ملوکهم) هەمو ئەعیانی کوردستان بەخوارنەوەی پێکی دەمادەم و هاونشینیی ڕوسپیانی سۆزانییەوە خەریك بون.).

(تحفە: 203) ئەڵێ: (ئارەزویەکی لەئەندازە بەدەری لەژیان و رابواردن هەبو، هەمو شەوێ چل گۆرانیبێژو مۆسیقاژەنی ژن و پیاو لەمەجلیسەکەیدا ئامادە نەبون).

خوسرەوخان، کاتی خۆی بەرابواردن لەگەڵ ژنانی جوان و خواردنەوەی زۆری مەی بەسەر بردوە، لەئەنجامی ئەمەیش دا نەخۆش کەوتوە، وەك (بابانی: 72) ئەڵێ :(بەهۆی زیادەڕەوی لەخواردنەوەی مەیدا توشی ماخۆلان بو)، یان وەك (مەستورە: 203)ی هاوسەری ئەڵێ : (توشی نەخۆشی جەرگ بو). لەهەردو حاڵەت دا ئەلکهول ئەبێ هۆی سەرەکی نەخۆشیەکەی و ئینجا

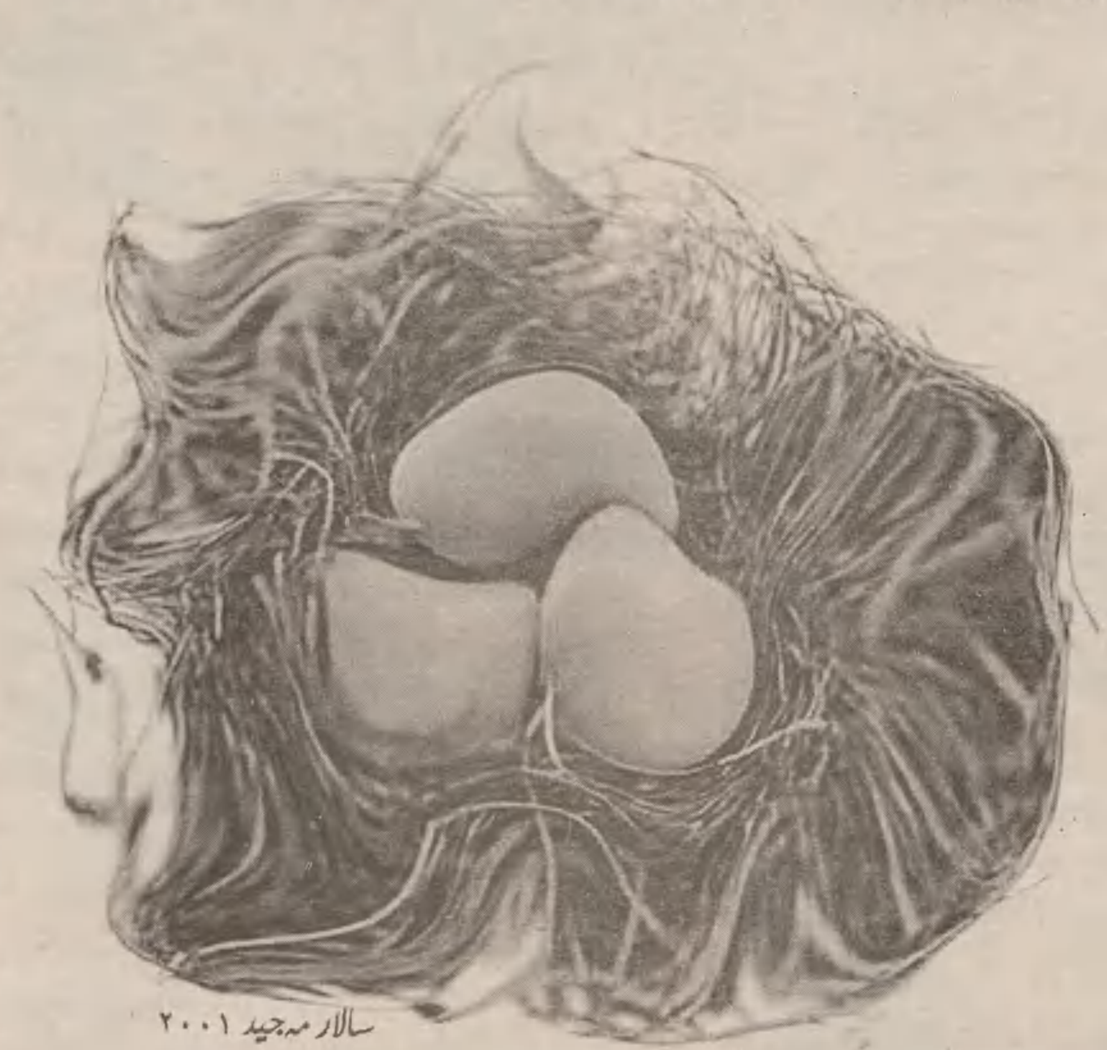

مردنی بێ. لە 2ی ڕەبیعی ئەوەلی 1250دا لەتەمەنی 29ساڵیدا مردو مەستورەیش بەگەنجی بێوەژن کەوت. (مەستورە: 204) مەستورە لەخەسرەوخان منالی نەبوە، شوی تریشی نەکردۆتەوە، بەڵام هەوێکەی حوسنی جیهان، 3کوڕو 3کچی هەبوە، پێ ئەچی تاشیرازەی ئەم خێزانە بەتەواوی هەڵوەشاوە، مەستورە لەگەڵ ئەم بنەماڵەیەدا ژیابێ.

–5–

کۆچی بۆ سلێمانی و مردنی

ساڵانی (1250–1264) کە بەبێوەژنی بەسەربردوە، لەژیانی مەستورەدا ساڵانی کامڵبون و بڕشتی زۆرو بەرهەمی گرانبەها بون، هەر لەو ماوەیەشدا بوە (تاریخ اردلان)ی تەواوکردوە.

دوای مردنی خەسرەو خان، ئەردەلان لەناو گەردەلولی ناکۆکیی ناوخۆی ئەمیرەکانی ئەردەڵان دا ئاسایشی بیرو ژیان و سامانی تێدا نەماوە، حوسنی

جیهان‌و توباخانی بوکی، جوته برا: ڕەضا قولیخان‌و ئەمانوڵڵاخان، مامەکانیان: محەمەد صادق خان، عەباسقولیخان.. نەك بەزەییان بەدانیشتوانی وڵاتەکەدا نەئەهاتەوە، بەڵکو بەزەییان بەیەکتریشدا نەئەهاتەوە، لەسەر دەسەڵات‌و پارە خەریك بون یەکتریان ئەهاڕی‌و لەگەڵ خۆیان دەسەڵاتی دێرینەی بنەماڵەی ئەردەڵانیشیان بەرەو کوێربونەوە ئەبرد.

دوای ئەوەی ڕەضاقولیخان‌و ئەمانوڵڵاخانی برای چەندجارێ لەلای دەریای قاجار ملی یەکتریان شکاند، دەرباری قاجار بۆئەوەی ئاسایش‌و دەسەڵات بگێڕێتەوە بۆ ناوچەکە، کەوتە سەربیری دانانی حاکمێك لەدەرەوەی بنەماڵەی ئەردەڵان. خەسرەوخانی گورجییان داناو، بەگەیشتنی حاکمی نوێ هەر لەرێگاوە ڕەضاقولیخانی بەزنجیرکراوی ڕەوانەی تاران کرد، دەستوپێوەندەکانی هەردوبرا: (ڕەضا قولیخان‌و ئەمانوڵڵاخان) پەرەوازەبوون، هەندێکیان بەکۆمەڵ ڕوویان لەشارەزوورو سلێمانی کرد، مەستورە لەم بارەیەوە نوسیویەتی:

(لەبەرەوەتر باسمان کرد، کاتێ کە خوسرەو خانی گورجی (ئەرمەنی) گەیشتە ناوچەی کوردستان‌و بەبەڵێن‌و سوێندی فراوان، ڕەضاقولیخانی هەڵفریواندو بەلای خۆیدای ڕاکێشا، محەممەد سوڵتانخان‌و سەرلەبەری پیاوماقولانی ویلایەتی ئەردەڵان ماڵ‌و ژن‌و منداڵی والی‌و زۆربەی خەڵکی ئەردەڵانیان بەرەو هەورامان کۆچداو لەو کاتەدا من نوسیاری ئەم دێڕانە یەکێ لەو کۆچ کردوانە بوم. هەر کە گەیشتینە شوێنێ کە ناوی هۆشبارانیە، حەسەن سوڵتانی هەورامی بەپیری کۆچکردوانەوە هات‌و بەشێوەیەك کە شایانی پلەو پایەیان بێ ڕێ‌و ڕەسمی پێشواز لێ کردنیانی بەجێ هێنا.

لەو دەمەدا خان ئەحمەدخان کە لەگەڵ والیدا دو ڕی نێو یەك قەپیلك‌و ئەستێرەی یەك بورج بون، فەرمانڕەوای مەریوان بو، سەبارەت بەوەی کەوالی لەگەڵیدا نێوانیان خۆش نەبو، ئەمەی بەهەل زانی‌و بەرەو ناوچەی هەورامان هات‌و مرخی لەگرتنی کۆچ کردوەکان خۆش کردبو، بەڵام هەر کەدیتی خەڵکەکە بەجاری دەستیان لەگیانی خۆیان شوشتوەو هەروا بەئاسانی خۆیان بەدەستەوەنادەن، لەوکارە کشایەوە.

ئەو شەوە کۆچ کردوەکان کە لەهەزار کەس زیاتربون، لەگوندی هۆشبارانیان بەسەربرد، بۆ سبەینێ کەهێشتا ڕۆژ هەڵنەهاتبو بنەو باریان ڕاداو لەرێگەیەکی ناهەموارو سەختەوە، کە هەڵۆی بەسەردا فڕیبا پەڕی دەوەری‌و مانگی‌پێ سوکی ئاسمانی لێوە تێپەڕیبا دەکەوتەخواری بۆنێو کەندەڵان‌و هەڵدێری پەستی‌و هەپرون بەهەپرون دەبو، تێپەڕین‌و بەگوندێ لەگوندەکانی شارەزور گەیشتن، کەنێوی سەرگەتەو لەوێ لێی گیرسانەوە. ئینجا لەوێوە محەممەد سوڵتان‌و میرزا عەبدوڵڵای مونشی باشی چون بۆ سلێمانی‌و بەخزمەت عەبدوڵڵا پاشای بابان گەیشتن‌و ڕێ‌و ڕەسمی پێشواز ا، کردنیانی بەجێ گەیاندو پیاوماقوڵێکی لەتەکیان دا نارد بۆ ناوچەی شارەزور، بۆئەوەی ئەو خەڵکە بەسەر گوندەکانی شارەزوردا ببەشرێنەوەو دابین بکرێن.

لەباسی خونچەی باخی خوسرەوانی، نوێباوەی بێسارانی کامەرانی، ئەمانوڵڵاخانی ثانی دا لەبیرمانکرد لەوە بدوێین کە لەوکاتەدا دڵسۆزانی گیانفیدای ئەو زاتە هەر دەستەیەکیان کەوتنە وڵاتێکەوەو هەر بڕێکیان لەبنارێکدا گیرسانەوە، حوسەینقولیخانی مامی ئەمانوڵڵاخان کەپورزای من، نوسیاری ئەم کتێبەش بو، ڕوی لەسلێمانی کردو بەوپەڕی ڕێزەوە لەوێ پێشوازی لێکراو گیرسایەوەو کاتێکیش هەواڵی کۆچی ئێمەی بیستەوە خەڵکێکی زۆری بەئەسپ‌و هێسترەوە نارد. سەد کەسێ لەبنەماڵەی ئێمە بگوێزنەوەو لەلایەن خۆیشیەوە جێگەی هێورین‌و گوزەرانی بۆ ئامادەکردین‌و هەریەکەی بەپێی پێداویستی خۆی کۆمەگ‌و یارمەتی دەداو لەخزمەتیدا کاتمان بەخۆشی بەسەردەبرد، بەڵام پاش چەنانێ، چارەنوسی خودا لەخۆش

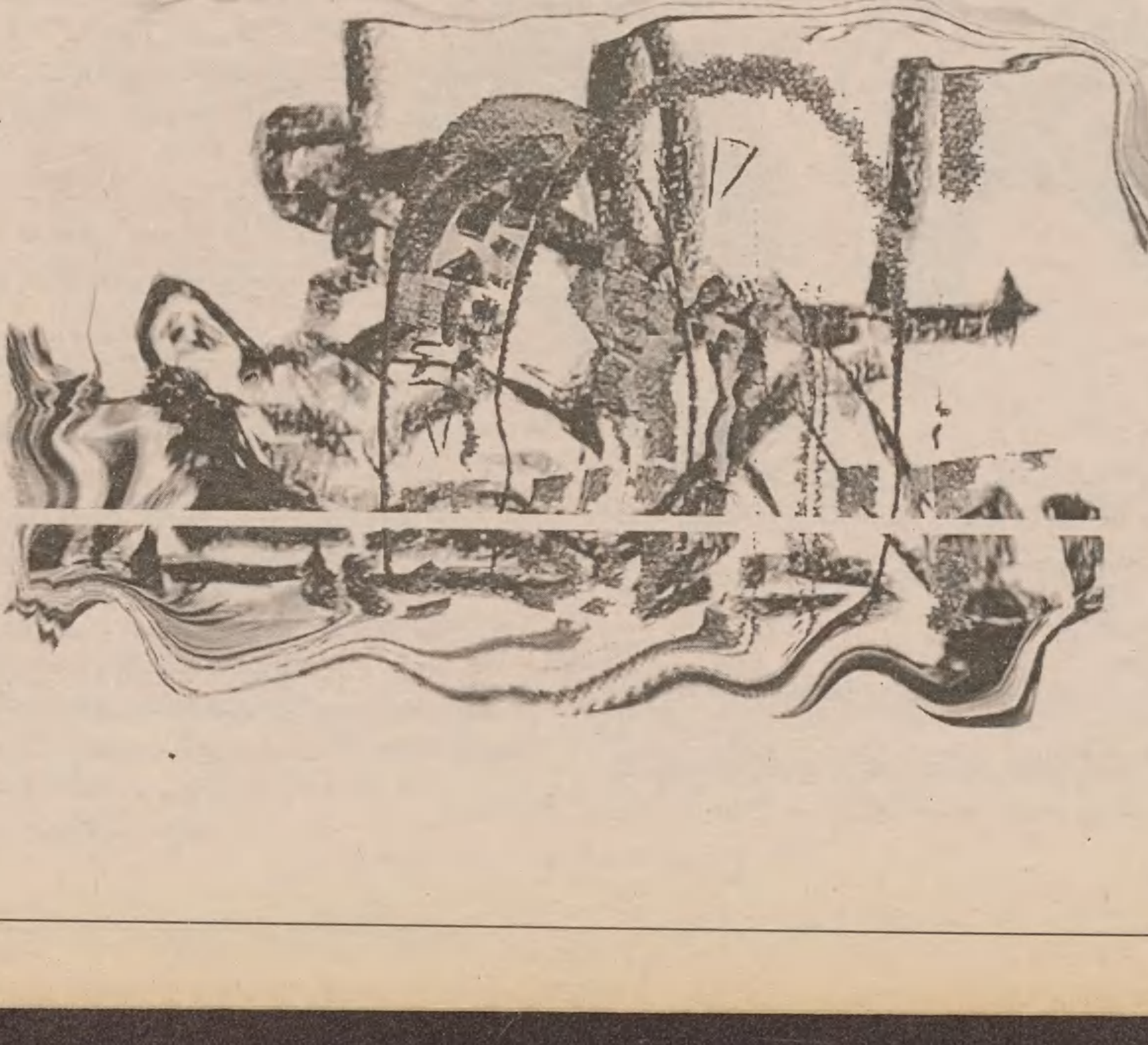

گوزەرانی ئێمـە رازی نـەبو، ئـەوەبو لـەرۆژی 14ی مـانگی زیلحیجـەی 1264ك (1846/11/23ز)دا جـەنابی حوسـەینقولیخان نەخۆشـی بەسـەریدا زاڵ بـو، لـەماوەی شـەوو رۆژێکـدا گیـانی بەبەهەشـتی بـەرین شـادبوو لەپرسـەکەیدا هەزاران سینەی بۆ هەڵ دڕان و منی مەستورەی سەر لێ شێواوو دەربەدەریش لەدووری لێك دابڕانی ئەو گیانە ئازیزەم دوسێ رۆژێکە لەشو رۆحم بەبەلای تای نەخۆشییەوە دەتلێتـەوە. بزانین خـودا چیمـان بەسـەردێنێ و ئـارەزووی بەچیە..) (ل236-238).

مەستورە بەو چەند دێرەکۆتایی بەمێژوەکەی هێناوە، چونکە ئەویش هەر لـەو رۆژانـەدا بـەپێی (حدیقـە: (321-322) لـە 1264دا لەتەمـەنی 44سـاڵیدا بەهەمان دەرد کۆچی دوایی کردوە.

-6-

بەرهەمەکانی

پێ ئەچێ ماهشەرەف خانم بەدانانی شیعر دەستی پێ کردبێ. لـەدەرگای شیعرەوە چۆتـە ناو دنیای نوسـینەوەو، (مەستورە)ی هەڵبژاردوە بەنازناوی خۆی. (دیوان مەستورە کردستانی) سێ جار چاپ کراوە:

جاری یەکـەم: سـاڵی 1304 هیجـریَ شەمسـی، لەسـنە، لەلایـەن حـاجی یحیـی معرفـت کردسـتانیيەوە چـاپ و بلاوکراوەتەوە.

جاری دوەم، ساڵی 1362 هـ.ش، لەتاران نشرما، لەلایەن دیوان احمد کرمی-یەوە.

جاری سێیەم، بەهاری 77، لـەتاران انتشارات امیربهادر، لەلایەن دکتر صدیق صفی زادە (بورەکەئی)یەوە.

شـیعرەکانی نـاو چـاپی یەکـەم و دوەمـی دیوانەکـەی فارسـین، بـەلام چاپەکـەی صـەفی زادە جگـە لەشـیعرە فارسـیەکانی 462 بـەیتی کـوردی تێدایـە، زۆری شـیعرە کوردیـەکانی بەهـەورامی هۆنیوەتـەوەو، بـەزۆری شـیوەنی بەکوڵن بۆ مـەرگی خـسرەوخانی ناکـامی مێردی. هـەندێ شـیعری تریشـی بـەپاڵ دراوە، کـە بـەکرمانجی خـوارو هۆنراونەتـەوە، بەزمانەکـەی و جۆری دارشـتنیدا لەشـیعری ئەو ناچن.

بەقسـەی (صفی زادە: 16) دو کتێبی تریشـی نوسیوە: (مجمع الادبـاء) کـە بیۆگـرافی شـاعیرانی کـوردەو (رسـالەی شرعیات) کەباسـی بنچینـەکانی عـەقایدو ئـەحکامی ئیسـلام ئەکا.

(مجمع الادباء)ی جاری لەبەردەسـتدا نیـەو، کتێبەکـەی تریشی لەژێرناوی (عقائد) ساڵی 199- لەستۆکهۆڵم (سوید) لەلایـەن عـەبدوڵڵای مەردوخـەوە بەپێشـەکی و لێکۆڵینـەوەی تێرو تەسەلەوە بلاوکراوەتەوە.

لـێرەدا مـن خـۆم لەقـەرەی شـیعرەکانی نـادەم، ئـەوە بـەجێ ئـەهێڵم بـۆ شارەزایانی مەیدانی ئەدەب براو کتێبەکەی تریشی بەجێی ئەهێڵم بۆ خەڵکی کە ئەوەی من مەبەستمە کتێبە مێژوویيەکەيەتی (تاریخ اردلان).

(تاریخ اردلان)ی (مستورە کردستانی) بەهیمـەتی (نـاصر ازادپـور) سـاڵی 1343هـ.ش لە(چاپخانە بەهرامی) لەسنە چاپ کراوە.

د. حەسـەن جاف و شکور مسـتەفا لـەژێرناوی مەسـتورەی کوردسـتانی : (مێژووی ئـەردەڵان) دا کردوویانـە بـەکوردی، سـاڵی 1989 لەبـەغداد لەلایـەن (دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی)یەوە بلاوکراوەتەوە.

3-کەمایەتی لەم وەرگێڕانەدا هەیە:

1-زمانەکـەی: ئەگـەرچی وەرگێڕەکـانی شـکورد مسـتەفا کـەرکوکی و د. حەسـەن جـاف گـەرمیانیـە، بـەلام لەنوسـینەکەیاندا زمانـە رەوان و باوەکـەی کوردستانی عیراقیان بەکارنەهێناوە، بەڵکو زۆریان لەخۆیان کردووە بۆ ئەوەی لاسایی زمانەکـەی (شـەرەفنامە)ی هـەژاری موکریـانی بکەنـەوە، لـەم کـارەدا سەرکەوتوو نەبون، زمانەکەیان بۆ خوێندنەوە ناقۆڵا و بۆ تێگەیشتن سەختە.

2-وەرگێڕانەکەی: لەهەندێ شوێندا بەوردی تەرجومە نەکراوەو، لەهـەندێ جێگەیشدا رستەی گرنگی لێ قرتاوە، ئاخۆ هـۆی ئەم ناتەواویـە نوسـینەوەو چاپ کردنێتـی، یـان وەرگێڕەکـان بەئەنقەسـت ئـەو رسـتانەیان لێ دەرهێنـاوە دیارنیە.

3-چاپەکـەی: هەڵـەی چاپی زۆری تێکـەوتوە، هـەندێ لەساڵەکانیشـی کـە لەئەسڵی فارسیەکەیدا بەراستی نوسراون، لێرەدا تێکچون. لاپـەڕە 85یشـی ناتە اوە چونکە بەهەڵە لەکاتی چاپدا، لاپەڕەی 58ی خراوەتە جێگەی.

-7-

سەرچاوەکانی

مەسـتورە خـۆی دەربـارەی هـۆی دانـانی (تـاریخ اردلان) و جـۆری سەرچاوەکانی ئەڵێ:

(تاڕۆژێکیـان رێـم کەوتەدیوانـەکانی پێشـینان و تۆمـارو بـەیازی پاشـینان مێژوویێکم لـە کـوردان و دەسـتاوێژێکم لەنیشـتمانەکەم بـەرچاو کـەوت، پـاش

موتالاو دوای نامە گۆڕینەوە، تەماشام کردو خوێندیشمەوە کە شەرحێکیان لەمەڕ چۆنێتی حاڵ و باڵی فەرمانڕەوایانی کوردستان نوسیوە، بەڵام بەهۆی ئەوەی کە کورتەیێك لەمانەی ماونەوە دوری نەسمراو بو، منی کەمینە کە کەمترین دارخورمای گوڵشەنی ئەم گوڵزارە وەك ئیرەم بنیاتنراوە.. بەسروشتی بلێسەدارو زەینی رەخنەگرانەوە بەدوی درێژەپێدانەوە چونم بەپێویست زانی و پەرژامە سەر نوسینی ٭ م چەند دێرەو دەنگوباسی پاشە ڕۆژو بەخێروخۆشی و بەختەوەری گوز ڕێنی زنجیرەی پایەبڵندی بەنی ئەردەڵانم بەبەشێك کە لەمێژوم هەڵێنجاو ـ ەپێشینانم بیستووەو بەرچاوی منی کەمینە کەوتوە) لەم نوسخەیەدا رون سردۆتەوەو لەخوێنەرەوە چاوەڕوانی نزای چاکەم.) (ل11–12).

بەم پێیە سەرچاوەکانی بریتی‌بون لەنوسراو و باس و بابەتی بیستراوو بینینەکانی خۆی:

1-نوسراوەکان

گرنگترینی سەرچاوە نوسراوەکانی مەستورە، مێژوەکەی مەلا محەمەد شەریفی قازی: (زبدة التواریخ) و، خوسرەو کوڕی محەمەدی کوڕی مەنەچۆری ئەردەلان: (لب التواریخ)ە، مەستورە کتێبەکەی خوسرەو بەگ بە (تاریخ الاکراد) ناوئەبا.

مەستورە لەکتێبەکەیدا لەلاپەڕەکانی: (26و28و29و49و58و83و93و98و106) پەنجەی بۆ کتێبەکانی قازی شەریف و خوسرەو بەگ راکێشاوە، هەندێ جار گێڕانەوەی هەواڵەکان، کە لەگەڵ یەکتری جیاوازن، بەیارمەتی ئەم دوو سەرچاوەیە، لەگەڵ یەك بەراوردو تاووتوێ ئەکا، بەڵام ناوی (ذیل شەرەفنامە) نابا، رەنگە هۆی ئەمەیش ئەوەبێ کە لەبەردەستیدا نەبووبێ.

بێگومان (شەرەفنامە) ئەگەرچی ئەو بەناو ناوی نەهێناوە، سەرچاوەیەکی گرنگی‌تری ئەم مێژوە بوە. هەروەها ئەبێ کەڵکی لەمێژوە باوەکانی ئێران و ئەو نامەو بەڵگانەیش وەرگرتبێ کە لەکتێبخانە ئاوەدانەکانی میرەکانی ئەردەلان داهەبون.

2-بیستنەکانی

بنەماڵەی مەستورە لەگەڵ میرەکانی ئەردەلان تێکەڵاوبون، نەنکی هاوسەری خوسرەوخان و خوشکێکی باوکی هاوسەری ئەمانوڵڵاخان و خۆیشی هاوسەری خوسرەوخانی ناکام بوە. باووباپیریشی بەشێ بون لەداودەزگای بەڕێوەبەرایەتی ئەردەلان و لەشەڕو شۆڕەکاندا بەشداربون. زۆرجار روداوو چیرۆکی ئەم بنەماڵەیە کە نەنوسراوەتەوە لەناو خۆیان دا دەماودەم گێڕاویانەتەوە. لەم بارەیەوە ئەو هەلەی بۆ مەستورە هەڵکەوتوە، رەنگە بۆ مێژونوسەکانی‌تر هەڵنەکەوتبێ.

مەستورە، بۆ سەلماندنی یەکێ لەبۆچونەکانی دەڵێ: (.. بەڵام بەندەی کەمینە لەگەڵ رای یەکەم دام، چونکە نەنکم یەکێ بوە لەوانەی کە لەباوەشی ئەو بنەماڵە بەرزەدا پێ گەییوەو هاوسەری والی بلێند نژاد، خوسرەوخانی باوکی ئەمانوڵڵاخان بو، گۆڕیان پڕلەنور ، دەربارەی سەردەمی منالیی خۆی، بەتایبەت لەو سەروبەندەدا کە بنەماڵەکەیان لەهەمەدان بو، زۆری سەرگوزشتە بۆ دەگێڕامەوە..) (ل107).

لەشوێنێکی‌تردا ئەڵێ (.. هەرچەندە لەکتێبان دا بەرچاو نەکەوتوە، بەڵام وەك لەبەرینانم بیستوە..) (ل34).

لەجێگەیەکی تردا ئەڵێ : (.. وێڕای ئەوەی کە مێژو لەم بارەوە زۆری لەسەر نەڕۆیشتوە، بەڵام وەك لەپێشینانم بیستوە دوای نیشان کردنی زەڕین کولاە ئەو گەوهەرە گرانباییە ئەختەر بڵیندە بەهاوسەریی خان ئەحمەدخان قایل نەبو..)(ل45).

ئەمانەیش چەن نمونەیەکی کەن:

(دەگێڕنەوە: ئەو دەسکەوتەی لەلەشکرەکەی ئیسماعیل خان وەگیر باپیرم کەوتبو زۆر لەخۆی بەزیاتر دیت، لەبەرئەوە بردمیە خزمەتی خوسرەوخان، بەڵام ئەو فەرمانڕەوا دادگەرە، بەو هیمەتە حاتەمی یەوەی کە هەی‌بو توخنی هیچ نەکەوت و سەرلەبەری بەرەو روی خۆی کردەوە، تەنانەت ئاوێنەیێکی گرانبایی زۆر نایاب لەو دەسکەوتە تائێستا بەموفەڕك لەبنەماڵەی ئێمەدا هەر ماوەتەوە) (ل157).

میرزا لوتفوڵڵای کوڕی میرزا عەبدوڵڵای وەزیر کە مامی ڕاستەقینەی دایکی ئەم کەمینەیەیە، لەو شەڕەدا حەڤدە کەسی لەسەر زینی ئەسپ گلاندو لەخوێنی خۆیانیدا گەوزاندن و بەم ڕەنگە ئازایەتی و مەردایەتی خۆی ئیسپات کرد) (ل160).

(باپیرە گەورەم کە دەرامەتی عەباسقولیخان و والی شۆشتەری پێ سپێردرابو، هەزار تمەنی وەگیر کەوت.) (ل162).

(باپیری سەروەری ئەم کەمینەیە، لەو هەراو هوریایەدا لەگەڵ ناڕازییەکاندا هاودەست بو، لەبەرئەوەی ئەمامی پەنا سێبەری پەروەردەی ئەو بنەماڵەیە بو، بێنمەکی کردبو، دەستی لەگەڵ دژمنانی تێکەڵ کردبو، چەند ڕۆژێ بۆ گوێ ڕاکێشان، چاوی بەزەیی لێ پۆشی و پێنج هەزار تمەنی چاوترسێنانە لێ سەند، بەڵام پاش 18 ڕۆژ دوبارە پلەی چاودێریکردنی پێبەخشیەوە..) (ل174).

(عەبدوڕەحمان پاشا جێگەی خۆی گرتەوەو دەسەڵاتی پەیداکردەوە. ئەمانوڵڵاخانیش بەسەرکەوتنەوە گەڕایەوە بۆ مەڵبەندی خۆی و کەهیەی بەغدای لەگەڵ دوو سەت لەبەدیل گیراوانی ڕۆمیدا کە لەم شەڕەدا بەدیل گیرابون لەگەڵ محەممەد ئاغای باپیرەی ئەم کەمینەیەدا نارد بۆ خزمەت فەتحعەلی شا، بەڵام شا ناردنیەوە بەغدا) (ل179).

(بەنیازی لابردنی والیەوە ڕویان کردە دەرباری تاران و هەر ئەو شەوە بۆ بەیانی کە ئەم هەواڵە بەوالی گەیشت محەممەد ئاغای سەرکاری کە باپیری پایەبڵێندی نوسیاری ئەم مێژوەیە، بۆ ڕونکردنەوەی ڕاستی کەین و بەینەکەو بەتاڵ کردنەوەی نیازی پیسی ناڕەزایان، نارد بۆ دەرباری فەتحعەلی شا..) (ل184).

(خەبەری سەرکەوتنیشی لەشەڕو هەراکەی بانەدا.. پێ گەیشت، محەممەد ئاغای باپیری سەروەری ئەم نوسیارە، بەرانبەر ئەم خزمەتە گەورەیە بەجوبەیێکی تورمەو شیرێکی دەبان خەڵات کرد..)(ل187).

(شا لەم بارەیەوە تابڵێی خەمبار بو، تەنانەت ناڕەزایی و نەفرینی خۆی بەمحەممەد ئاغا، باپیرەی نوسیاری ئەم کتێبە، کە ئەمانوڵڵاخان بەناوی باڵیۆزەوەی ناردبو بۆ دەرباری قاجار بەئەمانوڵڵاخان ڕاگەیاند..) (ل188).

(نزیکەی سەت هەزار تمەنێ بۆ سەروبەرنانی ئەم شایی و ژن هێنانە خەرج کرا. لەم سەت هەزار تمەنە، چل هەزار تمەنی بۆ ئاڵاو واڵاو بۆ زەك و دۆزەك و خشڵ و زێڕ. زیوی بوکێ خەرج کرا، خوالێخۆشبو باوکم بۆخۆی سەرپەرشتی ئەم زەماوەندەی کردوەو هەر خەرج و پول و دراوێکی بۆ شیرینی و خواردەمەنی خەرج کراوە ئەو سەرپەرشتی بوە. دەگێڕنەوە: لەم شاییەدا دە هۆڕ نوقل لەگەڵ چەند تێڕ قەندو نەباتی سپی و چەند شیرینییەکی تر بەخەرج دراوە، ئیتر ئەو دواکەیشی هەر بەم پێودانە بوەو دەبێ هەرواش لەقەڵەم بدرێ) (ل189).

3-بینینەکانی

مەستورە ئافرەتێکی زرنگ و وریابوە، هەر لەمناڵیەوە خوێندویەتی و سەودای خوێندنەوەو نوسین لەکەللەی داوە، لەناو بنەماڵەیەکی ناسراوو دەوڵەمەن و ڕۆشنبیردا پێگەیشتوە. بەچاوێکی تیژ سەیری ڕوداوەکانی دەوروپشتی و چاودێری هەلومەرجی وڵاتی کردوە، کەچۆتە ناو حەرەمسەرای خوسرەوخانەوە، ئەم بوارەی زیاتر بۆ فراوان بوە. بۆنەوەی لەنزیکەوە ئاگای لەهەواڵ و دەنگوباس و ڕوداوەکان بێ و زیاتر تێکەڵاوبێ لەگەڵ دەسەڵاتدارانی وڵات.

(.. من ئەم کەمینەیە، بەچاوی خۆم دیتم باڵیۆزی روس‌و ئینگلیس لەسەردەمی فەرمانڕەوایی ئەمانوڵڵاخانی والی‌دا بەناوی دیتنی ئەم قەڵایەوە بەسەر کوردستان (سنە)دا تێ‌دەپەڕین‌و لەگەڵ ئەوەشدا کە قەڵاکە وێرانە بو، سەیرانی شوێنەوارو کەلاوەکانیان دەکرد..) (ل42).

(.. لەساڵی 1138ی ك داو لەو جێگایەی کە ئێستا باخێکەو نمونەی بەهەشتی بەرینەو نزیکی کۆشك‌و تەلاری مەرکەزی میرنشینەو بەفیردەوس بەناوبانگە، قوتابخانەیەکی بنیات ناو لەمەودایێکی کورت دا پاشای بابان هەر کەم‌وکوڕییەکی هەی بو، تەواوی کردو هێندەی دیکەی وەسەرناو منارەیێکی جوانی لێ‌دروست کرد، تا سەردەمی فەرمانڕەوایی پڕ شانازی ئەمانوڵڵاخانیش هەر مابو، من بۆخۆشم دیتم ئەمانوڵڵاخان لەبەرئەوەی بونی ئەو منارەو ئاسەوارەی بەمایەی سەرشۆڕیی ئەردەلانەکان دەزانی، وێران‌و خاپوری کردو داری بەسەر بەردی‌یەوە نەهێشت..) (ل90).

ئەم دو روداوەی ئەیانگێڕێتەوە هی سەردەمێکن کە هێشتا مەستورە شوی بەخوسرەوخان نەکردوە، کەنیشانەی ئاگاداری زۆرو سەرنجدانی وردە، بێگومان دوای ئەوەی چۆتە ناو کۆشکی حکومڕانییەوە ئاسۆی دیتنەکانی، بەتایبەتی ئاگاداری لەروداوە سیاسیەکان فراوانتربوە.

-8-

مەستورە لەگێڕانەوەی باسێکدا ئەنوسێ: (ئەقڵی بێ خەوش‌و چێژو، سەلیقەی راست، ئەم قسەیە ناسەلمێنێ چونکە..) (ل15) ئەم سەرنجە ئەقڵی‌و رەخنەگرانەیە بۆ مێژونوس زۆر پێویستە بۆ ئەوەی ئەفسانەو روداوی هەڵبەستراو تێکەڵاوی روداوە راستەکانی مێژو نەکات. مەستورە وەکو یەکێ لەبنەماڵەی ئەردەڵان لەباسەکانی دا بەلای ئەواندا دائەشکێنێ، بەڵام راستگۆییەکی زۆر لەنوسینەکانی‌دا هەیە، ئەو هەواڵانەی بەتەواوی لێیان دڵنیا نەبوبێ، گومانی خۆی لەراستیی‌و ناڕاستییان بەچەند رستەیەکی وەکو: خودا هەرخۆی لەراستی هەموشتێ ئاگادارە (ل15) خودا بۆخۆی دەزانێ (ل30، 50، 66) زانست لای خوایە (ل34) دەربڕیوە.

-9-

رێبازی نوسینەکەی

مێژونوسانی کۆن، لەنوسینی ئەم بابەتانەدا دو رێبازیان گرتوە: یەکێکیان کەسەکانیان کردۆتە سەرباس لەژێر ناوی ئەواندا روداوەکانیان گێڕاوەتەوە، یان، ساڵ بەساڵ روداوەکانیان گێڕاوەتەوەو ساڵەکەیان کردۆتە سەرباس‌و باسی کەسایەتی‌و قارەمانی روداوەکانیان بەپێی ساڵەکانیان بەدوای یەکدا گێڕاوەتەوە، شەرەفخان لەنوسینی (شەرەفنامە)دا پێڕەوی رێبازی یەکەمی کردوە، هەمو مێژونوسەکانی ئەردەڵانیش لەوانە مەستورە، لەرێبازی نوسین‌و گێڕانەوەی روداوەکانیان دا لاسایی شەرەفخانیان کردۆتەوەو بەچاولێکەری ئەو درێژەیان بەمێژوی ئەردەلان داوە، ئەگەر یەکێکیان یان زیادتر روداوەکانی ساڵانە بگێڕایەتەوە، بێگومان ئێستا کەرەستەیەکی زۆرتری لێکۆڵینەوەی مێژوی ئەردەلانمان لەبەردەستدا ئەبو، بەراوردکردنی روداوەکان ئاسانتر ئەبو.

زمانی نوسینی (تاریخ اردلان)و جۆری داڕشتنی ، هەر ئەوانە ئەتوانن هەڵی بسەنگێنن کە شارەزای پەخشانی فارسین، ئەگەرچی سەجەع‌و وشەی هاو واتاو درێژەدانی زۆری تێ‌دایە، بەڵام بۆمن رەوان‌و تێگەیشتنی ئاسانە. مەستورە جگە لەوەی شارەزای مێژوبوە، لەچەندین جێگای گونجاودا ئایەتی قورئان، پەندی عەرەبی، شیعری فارسی هی خۆی‌و هی شاعیری‌تری تێکەڵاوی نوسینەکانی کردوە، ئەمەیش نیشانەی ئەوەیە کە سەرچاوەی رۆشنبیریی مەستورە دەوڵەمەن بوە.

-10-

هەڵسەنگاندنی

هەواڵەکانی (تاریخ اردلان) بەتایبەتی هەواڵەکانی پەنجا ساڵی دوایی دەربارەی: ناکۆکی ناوخۆی نێوان میرەکانی ئەردەڵان‌و نێوان ئەردەڵان‌و بابان‌و پەنابردن بۆ یەکتری‌و

هاندانی یەکتری بۆ شەڕو پەلاماری یەکتری.

زوڵـم و زۆری والیـەکانی ئـەردەڵان، بەتایبـەتی لـەروی کۆکردنـەوەی زۆرەملێی پارە، گرتن و ئەشکەنجەو کوشتنی نارەوا، دانان و لابردنی وەکیل و وەزیرەکان و کۆچی بەکۆمەڵ بۆ دەرەوەی ئەردەڵان و نەمانی سەلامەتی سەرو سـامان، بۆگـەن بونـی دەزگـای بەڕێوەبەرایـەتی و خـەریك بونـی میرەکـانی بەشایی و رابواردنی ژن و خواردنەوەو راووشکارو پێشکەش و بەرتیل.

گـویێ نەدانـە سـکالاو گـازندەی خـەڵك، تەنانـەت هـی گـەورەو دەسەڵاتدارەکان و سەرکوتکردنی بیێ بەزەییانەی هەمو جۆرە نارەزاییەك

کارەسـاتی سروشـتی، قـاتوقڕی و برسـێتی، رێبـەندانی بـەفرو سـەرما، رشانەوەو نەخۆشیی تر.

نـاکۆکی نـاوخۆی میرەکـانی ئەردەڵان، کوڕەکـانی ئـەمانوڵڵاخان، خوسـرەو خان، محەمەد سادق خان، حوسەینقولی خان، دوای ئەوانیش ناکۆکی ناوخۆی کوڕەکانی خوسرەوخان و ئەمانوڵڵاخانی دوەم.

دەسوەردانی ژنانی قاجار (حوسنی جیهانی کچی فتحەلی‌شا: هاوسەری خوسرەو خان و توبا خانمی کچـی عـەباس مـیرزاو خوشـکی محەممـەد شـا: هاوسەری رەضاقولی خان) لەململانێی دەسەڵاتدا لەنێوان میرەکانی ئەردەلاندا.

لێکدانەوەی رووداوەکان مەستورە ئەگەیەنێتە ئەنجامگیرییەکی زۆر گرنگ دەربـارەی پاشـەڕۆژی میرایـەتی ئـەردەڵان و پێشـبینی تێکچوونـی ئـەکات و ئەنووسێت: (... ئیدی ئیدی و نەختە نەختە ئەم سەربزێوی و سەرسـەختی و گویێنەدانە بوو بەهۆی ئەوە شا پشتیان تێبکات و روویـان لـیێ وەرگـێڕێت و گوێیان راکێشێت، تەنانەت دەتوانین بڵێین شا هاتە سەر ئەو بڕیارە کەبناغەی ئەم بنەماڵەیە تێك بدات و داری بەسەر بەردیەوە نەهێڵێت). (ل231)

مەسـتورە کـە لـەقۆناغی داڕووخـان و هەرەسـهێنانی ژیـانی سیاسـی، کۆمەڵایـەتی، رۆشنبیری... میرایەتییەکانی ئـەردەڵان و بابـاندا ژیـاوە، نزیکـی داوودەزگای حوکمڕانی ئـەردەڵان بووە، بەچاوی خۆی رووداوەکانی بینیوەو گێڕانەوە جیاوازەکانی بیستووەو بەڵگەکانی خوێندووەتەوە، وەکو شایەتێکی ئاگـادارو لێـهاتووی سـەردەمی خـۆی، گێڕانـەوەکانی لـە(تـأریخ أردلان)دا بـۆ لێکدانـەوەی مێـژووی هـەردوو ئـەمارەتی ئـەردەڵان و بابـان، نرخێکـی گـران و گرنگییەکی تایبەتییان هەیە.

-11-

پلاری ژن

مەسـتورە لـەناو رووداوەکـانی سـەردەمی خـان ئەحمـەد خـاندا، گفتوگـۆی ژنـە بڵباسـێك و خـان ئەگێڕێتـەوە، دووبارەکردنەوەی لێرەدا بیێ جیێنییە

ئێڵـی بلبـاس لـەخان ئەحمـەد خـان یـاخی ئـەبن، خـان لەشـکریان ئەباتـە سـەرو پـەلاماریان ئـەدا. هـەردوولا بەشـەڕ دێـن. لەشـکری ئـەردەڵان لەشـکری بڵبـاس ئەشکێنێت. بڵباس ئەکشێتەوە شـوێنێکی سـەخت و عاسـی. لەشـکری ئـەردەڵان لـەدوویان نابنـەوە (مەسـتورە: 53-54).

لەسـەری ئـەڕواو ئەنووسـیێ؛ (چـەند رۆژیێ گەمارۆیان دان و ریێی هاتوچۆو کاروباریان لـیێبەستن تـا بـەم شـێوەیە داوێنـی دان بەخۆداگرتن و سەبریان لەدەست بدەن و واز لەلووتبەرزی بێنن و ملکەچی قبووڵ بکەن. ئەگـەرچی دوایـی، هێرشـەکەیان راگـرت، بـەڵام ئـەم رووداوە لەهـەموو کانگـای دڵیانـەوە نەبوو. لەبەرئەوەی رێگـای بـەویێ گەیشتنی یەکجار سەخت و تووش بووبوو و بـواری شەڕوشـۆڕیان نـەبوو، لەسەروبەرنا ی ئەم کارەدا سەریان سووڕما لەو دەشتەدا سەرگەردان مانەوە).

سـەرەنجام رۆژێکیـان کەڵـەژنێکی جوانـی ژیرو زیرەکی ئەو تیرەیە ئارەزووی گەشـ سـەیران دەکـات. دە‌ بـەری سـو بیێسەنگەرو سوپەر بوو. ڕێکەوت تووشی بوو بەتووشی کاربەدەسـتی خانـەوە، لیـی پرسـی؛ (هـۆی لـێرە هـەوارگرتنتان لەبەرچییـەو ئـەم هـەموو خۆئامـادەکردن و خۆسـازدانە لەبـەر کێیـە؟) کاربەدەسـتەکە

لەوەڵامدا گوتی؛(هۆی هەوارگرتنمان لێرە ئەوەیە ڕێگاوبان نییە و ڕێڕەوەکە زۆر تەنگەبەرەو بەئاسانی توانای لێوەدەربازبوونمان نییە).

ئەو ئافرەتە شەنگە بەتانوتو پلارێکی نازو عیشوەئامێزەوە، بوو بەباوەشێنی بڵێسەی ئاگری تووڕەیی و ڕکی خان. هەر دەمودەست فەرمانی ئامادەبوونی لەشکری سەرکەوتووی داو چیرۆکی ئەم ژنە نیهادپاکەی لەنوکەوە بۆ سەردارانی سوپا گێڕایەوە.

سەردارانی سوپاش دەستبەجێ دەستیان لەگیانی خۆیان شوشتو دەستیان بەقڵفی توندوتۆڵی خوداوەندی دوو جیهانەوە گرتو لاوانی خەنجەر بەدەست بەتیغی ئاودارەوە چاکی ئازایەتییان لێ هەڵکردو دەستیان دایە شیرو ڕمو بەیارمەتی خودای بێهاوتا روویان کردە سەر لووتکەی چیاکانو لەو نشێوانەوە بەرەو هەورازان هەڵکشینو دەروی شەڕوشۆڕیان لەڕووی دوژمنان هاویشتە سەر گازی پشت. ئەم تیرە چارە بەدە ئەم هەنگامەیەیان دیت دەسبەجێ دەستیان بەشەڕ کردو بەتەقەکردنو گابەرد گلۆرکردنەوەوە تێهەڵچوونو ئەو دلێرە ڕۆستەم ئاکارانە بەتیغو تیرو تەورەوە خۆیان گەیاندە سەنگەرە بەسامەکانیانو نێرو مێیان لەتیغ کێشانو پاشماوەیان ماڵو سامانیان بوو بەدەسکەوتی ئەو سوپا سەرکەوتووەو لەشکری زاڵبوو بەدیلو یەخسیرێکی زۆرەوە، لەوە زێتر پێوە نەچوو بەسەرکەوتنو زاڵبوونەوە گەڕایەوە...)

(ذیل شرفنامە) کە لە(تأریخ اردلان) کۆنترە ئەم باسەی تێدا نەنووسراوە، بەڵام پێش ئەم (لب: 54–55) هەمان چیرۆکی گێڕاوەتەوە، پێ ئەچێ مەستورەیش لەوی وەرگرتبێت، دوای ئەویش هەم لە(حدیقە: 131–132)و هەم لە(تحفە: 113)دا بەکەمێك دەستکارییەوە دووبارە نووسراوەتەوەو هەردووکیان شوێنەکەیان بەقەڵای ڕەواندز دیاری کردووە. ئەم چیرۆکە ئەگەر ڕاستو ڕووداوبێت، یان خەیاڵو هەڵبەستراو، گێڕانەوەی لەلایەن مەستورەوە، بەو ئاشکرایی و بێپەردەیی یە، خۆی لەخۆیدا نیشانەی ئەوپەڕی ئازایەتی ئەدەبییە، بەتایبەتی بۆ ژنێکی چینی سەرەوەی کۆمەڵ، لەزەمانو زەمینی ئەوسای کوردستاندا. دوور نییە نالی ئەم گێڕانەوەیەی مەستورەی خوێندبێتەوەو هەر ئەمەیش هانی دابێت پڕکێشی بکات شیعرە بەناوبانگەکەی لەسەر هەمان ڕێڕەوی تەنگ بهۆنێتەوە.

-12-

مەستورە لەبەر تیغی زماندا

دایکی ڕۆژگ نە پێش ئەوو نە دوای ئەویش، ژنێکی هەڵکەوتووی وەکو مەستوورەی بەمێژووی کورد نەبەنشیوە، بەڵام مەستورەیش وەکو هەمووکەسایەتییەکی هەڵکەوتووی کۆمەڵ، لەسەردەمی خۆیدا، کەوتووەتە بەر تیغی زمانو بەنووسراوی بەجێ ماوە. شیعرێکی درێژی نالی، گەورەترین شاعیری ئەو سەردەمەو کورتەلێدوانێکی فخر الکتاب، گەورەترین مێژوونووسی ئەو سەردەمەیە.

نەشتەرەکەی نالی

مەستورە شاعیرێکی خاوەن دیوان بووە. بەقسەی (حدیقە: 321) نزیکەی 20هەزار بەیت و بەقسەی (تحفە: 209) زیاد لە 10هەزار بەیتی بەفارسی هۆنیوەتەوە. نالی لەباتی ئەوەی لەشیعرەکانی بکۆڵێتەوەو بەهرەی هونەری و شاعیرانەی هەڵبسەنگێنێت و بایەخ و ئایەخی بەرهەمەکانی لەیەك جیا بکاتەوە، کەسایەتی خودی مەستورەی داوەتە بەر تیغی زمان و نەشتەری قەڵەم. نالی شیعرێکی 49بەیتی هۆنیوەتەوە، بۆ جوانکردن و ڕازاندنەوەی وەستاییەکی یەکجار زۆری تێدا بەخەرج داوە. کێش و قافیەی هەر 98 دێڕەکەی وەکو یەك داڕشتووە. لەشیعرەکەیدا خەو بەمەستورەوە دەبینێ و دەکەوێتە گێڕانەوەی:

مەستورە کە حەسناو و ئەدیبە بە حسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێك و عیتابێ!
هاتووم، وتی، عوقدەم هەیە، قەط مومکینە وابێ؟
هی تۆم ئەگەرەم مەسئەلە حەل کەی بەجەوابێ!

لێرە بەدواوە بەزمانی مەستورەوە 30بەیت هەڵئەبەستێ، بۆئەوەی نالی تاو بکاو ئارەزووی جووتبوونی لەلا بورووژێنێت، ستایشێکی جنسی کونوکەلەبەری ناو لنگی خۆی ئەکاو داوای لێدەکات لەگەڵی دروست بێ و دوابەیتی ئەم تاوکردنە گەرمە، بەزمانی مەستورەوە، بەم پرسیارە ئەهێنێتەوە:

کێ بێ لەجیهاندا چ گەدا بێت و چ شا بێ
تەرکێکی وەها ناسك و پڕ لەذذەتی (....) بێ؟

لەوەڵامی ئەم پرسیارەی مەستورەدا، نالی بەزمانی چوکی خۆیەوە 13بەیت هەڵئەبەستێ و ئەڵێ:

دێوانە کە زانی کە دەبێ عوقدە گوشا بێ
هەستاو و گوتی: ئەشکی ڕەوانم بەفیدا بێ!

لەشوێنێکی‌تریدا ئەڵێ:
کێ بێ وەکو تۆ بەم شەوە ڕەحمی بە منا بێ؟
مەجذوبە صیفەت، یەعنی صیلەی ڕەحمی تێدا بێ!
هەم جاذیبەو و قابیلەیی ئەخذو عەطا بێ
مەستورەو و مەخفی، شەبەهی بادی صەبا بێ!
مەستانە هەڵستێت و بەکوێریی ڕوقەبا بێ!
ئەم باب زەنە گەرم و تەڕی کا بەکەبابێ! (دیوانی نالی: 603-630)

نالی، بێگومان لەم شیعرە\مەبەستی ستایش و پەسنی مەستورە نییە، بەڵکو ئەم شیعرەی بۆ ئابڕووبردنی مەستورەو ئەتککردنی هەڵبەستووە. ئەبێ چی پاڵی بەناڵییەوە نابێ سووکایەتی بەمەستورە بکا!

-ئارەزووی شێتانەی گەنجی ، حەزلێکردنی سەرەڕۆیانەی سەردەمی فەقێیەتی نالی بووە لەسنە، ئەگە وایە خۆ میرەکانی بابانیش لەسلێمانی هاوسەری جوان و کچی ج ناسیان زۆر بووە، بۆچی نالی خەوی بەکەسیانەوە نەدیوەو ناوی ک یانی نەهێناوە؟

-یان ئەمیش (تێچێن)ێکە لەو ناکۆکییە درێژەی لەنێوان بنەماڵەی ئەردەڵان و باباندا هەبووە، بۆ شکاندنی یەکتری!

-یان حەسوودی‌بردن بەپایەی بڵندی ئەدەبی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی مەستورە؟ ڕەنگە هەر نالی خۆی بتوانێت وەڵامی ئەم پرسیارانە بداتەوە، نالی‌یش نەماوە. ئەگەرچی نالی لەو سەردەمەدا بەمەبەستی جنێوپێدان باسی (سێکسی‌بوون)ی مەستورەی کردووە، بەڵام لەم سەردەمەدا گەورەترین ستایش بۆ ژنێکی ئینگلیز ئەوەیە پێی بڵێیت؛ (سێکسی‌ترینی ژنان!).

توانجەکەی فخر الکتاب

مەستورە لەدوای شەرەفخان، مەلامحەمەد شەریف، محەمەد ئیبراهی ئەردەڵانی و خوسرەو بەگی ئەردەڵان، پێنجەمین کەسە مێژووی ئەردەڵانی نووسیبێتەوە. فخر الکتاب چەندین ساڵ دوای مردنی ئەو ئینجا دەستی داوەتە نووسینی (تحفەی ناصری). بێگومان یەکێك لەسەرچاوەکانی (تحفە)، مێژووەکەی مەستورەو سەرچاوەیەکی تریشی (حدیقەی ناصری) عەلی ئەکبەری ئامۆزای بووە. بەراوردی (حدیقە) و (تحفە) دەریدەخەن، فخر الکتاب زۆری ئاگادارییەکانی لەم دوو سەرچاوەیە وەرگرتووە، تەنانەت هەندێ لەباسەکانی بەکەمێك دەستکارییەوە دەقاودەق لە(حدیقە) ڕاگوێزاوە، کەچی فخر الکتاب لەباتی ئەوەی وەکو مێژوونووس بکەوێتە لێکۆڵینەوەی ناوەڕۆکی مێژووەکەی مەستورە، ڕاستی و چەوتی گێڕانەوەکانی بخاتە سەر دەزگای هەڵسەنگاندن و ڕەخنە کەسایەتی خودی مەستورەی داوەتە بەر تیغی زمان و نەشتەری قەڵەم.

فخر الکتاب(تحفە: 209) ئەڵێت:

(مستورە یکی أز نسوان طائفەی قادری و قدر بدصورت بودە ولی در طرائف معانی و ظرائف سخندانی و طرز غزل سرائی و قافیە أرائی أعجوبەی أن ایام و بخسرو خان ناکام عاشق بودە بوشاقت بیان و طلاقت زبان و غزلهای عاشقانە دلربائی از والی کردە و بهر شیوە و بهانە خود را بحبالەی نکاح خسرو خان دراوردە...)

لێرەدا چەند شتێك پێویستیان بەلێدوان هەیە:

1-بەپێی شیعرەکەی نالی ئەبێت مەستورە نەك (نەختێ بەدفەساڵ) نەبووبێت، بەڵکو ئەوەندە جوان و دڵڕفێن بووە، پیاوی بەزەوقی وەکو نالی خەوی خۆشی پێوە بینیوە. نووسەر بۆ شکاندنی ئەم توانجەی تێگرتووە. تەنانەت ئەگەر جوانیش نەبووبێت، نابێت لێی بەعەیب بگیرێت، هیچ کەس جوانی و ناشیرینی بەدەست خۆی نییە.

2-وەکو ئەم ئەڵێت؛ مەستورە بەزۆر خۆی بەسەر خوسرەو خاندا ساغ کردووەتەوەو بەشیعرو قسەی جوان خوسرەو خانی ڕاکێشاوەتە ناو داوی عەشقی خۆی و وای لێکردووە مارەی بکات و بیهێنێت. ئەگەر ئەم قسەیەی فخر الکتاب ڕاست بێت، شایەتییەکی زۆر گەورەیە بۆ لێهاتوویی و زیرەکی مەستورەو کاریگەری ژن لەسەر پیاو، بەڵام مەخابن وەکو مەستورە خۆی ئەیگێڕێتەوە، ئەم وەکو قوربانییەکی داب‌ونەریتی دواکەوتووی کورد لەنرخی لێخۆشبوونی باوکی و خزمەکانیدا دراوە بەخوسرەو خان، نەك لەئەنجامی عەشق و دڵداریدا.

میرزا شوکروڵڵا، کەپشالوپشت میرزا بوون لەداوودەزگای میرەکانی ئەردەڵاندا، ناشێ لەم کەین‌وبەینە ئاگادار نەبوبێت، یان نەیبیستبێت، یان هیچ نەبێت (تأریخ أردلان)ی مەستورەی نەخوێندبێتەوە، کە بەئاشکرا باسەکەی گێڕاوەتەوە:

3-ستایشی وەستایی مەستورە دەکات لەشیعرو لەگفتوگۆدا، کەچی هیچ ئیشارەتێك بەمێژووەکەی نادات.

فخر الکتاب لەنووسینەکەیدا ب ستی شکاندنی مەستورەو سووکایەتی‌پێکردنێتی. ئەبێت چی پاڵی بەفخر الکتابەوە نابێت سووکایەتی بەمەستورە بکات:

دوژمنایەتی بنەماڵەیی لەنێوان بنەماڵەی میرزا ش کروڵڵاو بنەماڵەی قادریدا؟

-یان حەسوودی‌بردن بەپلەی بڵندی ئەدەبی، ڕۆشنب ی و کۆمەڵایەتی مەستورە؟

سەرچاوە:

لە پەراوێزی مێژووی ئەردەڵان دا.. چاپکراوی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم 1999.

چەند بڕگەیەکی تر لە کتێبی لە پەڕاوێزی مێژووی ئەردەڵاندا

محەمەد خان کوڕی خوسرەو خان

(1113-1105)

-1-

ئەگەرچی خوسرەو خانی باوکی بەفەرمانی شا سلێمان کوژرا بوو، بەڵام خۆی لەدەزگای صەفەویدا لە ئەصفەهان مابووەوە. شا سوڵتان حسێن، کەهاتە سەر تەخت، محەمەد خانی لەجێگەی خان ئەحمەد کرد بەوالی و رەوانەی کوردستانی کردەوە.

-2-

بوژانەوەی میرایەتی بابان

لەسەردەمی ئەمدا، میرایەتی بابان، سەرلەنوێ بوژایەوەو وەکو هێزێکی کاریگەر لەڕووداوەکانی ناوچەکەدا هاتە مەیدانەوە، سلێمان بەبە، ناوچەکانی مەرگە، شارباژێڕ، قەرەداخی هێنابووە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوەو هێزێکی گەورەو دزگایەکی زلی پێکەوە نابوو. لەو ماوەیەدا قاتوقڕی و برسێتییەکی کوشندە لەبەغدا بلاو بووەوە. سلێمان بەبە لەگەڵ دلاوەری موتەصەڕڕیفی شارەزووردا بوو بەشەڕی. دلاوەر کوژراو سلێمان بەبە کەرکوک کەناوەندی ولایەتی شارەزوور بوو گرت. والی بەغدا بەگفت و گەف ویستی بیهێنێتەوە ژێر باری فەرمانبەری، کەڵکی نەبوو. هێزی نارده سەری، ئەویش چاری نەکرد.

-3-

لەهەوڵی فراوانخوازیدا، سلێمان پەلاماری قەلەمڕەوی ئەردەڵانی دا. هەورامان، مەریوان، بانە، سەقزی گرت. محەمەد خان چاری هێرشی سلێمان بەبەی پێنەکرا. شا سوڵتان حسێنی صەفەوی نامەی شکاتی بۆ سوڵتانی عوسمانی ناردو لەهەمان کاتدا لەشکرێکی گەورەی بەسەرکردایەتی عەباسقولی خانی زیادئۆغلی قاجار نارده سەری. لەدەشتی مەریوان لێکیان دا. دای شەڕێکی خوێناوی سەرداری قزلباش سەرکەوت و سلێمان بەبە بەتێکشکاوی کشایەوە (لب: 74). ئەم هێرشەی سلێمان بوو بەهۆی هەڵتەکاندنی دەسەڵاتی محەمەد خان و دوورخستنەوەی میرەکانی ئەردەڵان تا چەندین ساڵ، لەکاروباری کوردستان.

-4-

ئەنجامەکانی شەڕی مەریوان (1111)

میر سلێمان، میری بابان بەشێکی ولاتی گرت، لەو کاتەدا محەمەد خانی کوڕی خەسرەو خان والی ئەردەڵان بوو. والی خۆی بەرگەی ئەم هێرشەی نەگرت. شا سوڵتان حسێنی صەفەوی لەلایەکەوە نامەی شکاتی بۆ سوڵتانی عوسمانی ناردو داوای سزادانی میری بابانی کردو لەلایەکیترەوە لەشکرێکی گەورەی بەسەرکردایەتی عەباسقولیخانی قاجار نارده سەری. لەدەشتی مەریوان شەڕێکی قورس لەنێوان لەشکری بابان و صەفەویدا قەوما. لەشکری بابان شکا. ئەم شەڕە دوو ئەنجامی بەدووی خۆیدا هێنا:

یەکەمیان؛ ئێران قەتڵوعامی کوردەکانی ئەردەڵان و عوسمانی قەتڵوعامی کوردەکانی بابانی کرد.

(قاسم سوڵتانی هەورامی بەعەباس خانی سەردار ڕائەگەیەنێ کەمحەمەد خانی والی و ئەهالی کوردستان لەگەڵ سلێمان پاشای بەبە هەم بەیعەت و هەم داستان بوون. سەردار حوکمی کوشتنی ئەهالی کوردستان دەرئەکات. منارەیەك لەکەللە سەرەکانیان دروست ئەکەن و سەری قاسم سوڵتانیش لەسەروو هەموویانەوە دائەنێن. من حفر بئرا لأخیه فقد وقع فیه) (لب: 76)، (مستورە: 76-77) و بەقسەی (تحفە) و (حدیقە) لەسەر ئەم دووزمانییە، سەرداری لەشکری صەفەوی یەك هەزارو پێنج سەد کەسی لێ‌کوشتن و منارەیەکی لەکەللەی سەریان دروست کرد.

بەڵام بەپێچەوانەی قسەکانی (لب: 76)کەئەڵێت؛ سلێمان بەبە (لەگەڵ تاقمێکی کەم هەڵات و رەولنەی ئەستەمبوڵ کرا) یان قسەکانی (مستورە: 77) کەئەڵێت؛ (سلێمان پاشای بابان کە لەهەردوو دەوڵەت یاخی ببوو پاش وتووێژ لەگەڵ والی بەغدا چارەنووسی خۆی لەوەدا دیت، کەعوزر بۆ دەرباری عوسمانی بێنێتەوەو لێیان نزیك بکەوێتەوە). یان (لۆنگریك: 106) کەئەڵێت؛ (لەئەستەموڵ بەخۆشییەوە پێشوازی لێ‌کرا..) یان (زکي، تأريخ السليمانية: 63-64) کەئەڵێت: (کرا بەحاکمی ئەدرنە)، بەڵکو وەکو (هامە پورگشتال: 2883/4) نووسیوێتی (لەزەمانی حکومەتی حەسەن پاشادا.. بەیارمەتی پاشاکانی حەڵەب و دیاربەکر شکێنراو ەگەڵ 17 بەگی کورددا کە لەیاران و یاوەرانی ئەو بون، کوژرا...).

دووەمیان؛ لەهەردوو ئەمارەتدا تا چەند ساڵێك دەسەڵات لەم لا لەدەست بنەماڵەی ئەردەڵان و لەولا لەدەست بنەماڵەی بابان دەرچوو.

لەو ڕووداوانەدا محەمەد خانی ئەردەڵان لێخرا، ئاخۆ ئەویش کوژراوە یان دوور خراوەتەوە، مێژووەکانی ئەردەڵان، جگە لە(لب: 77) کەئەڵێت: (تا ساڵی 1113 والی بووە) ئەوانی‌تر لەوبارەیەوە هیچ زانیارییەك بەدەستەوە نادەن، بەڵام دەربارەی صەفەوی دوای ئەوە تا ماوەیەك ئیتر ڕاستەوخۆ حاکمی بۆ کوردستان داناوە. بەڕێز محەمەد خانی گورجی (1113-1116)، حەسەنعەلیخانی ئیعتمادەل دەولە (1116-1118)، ئینجا حسەینعەلیخانی

بـڕای (1119–1118)، ئینجـا کەیخوسـرەو بـەگ (1121–1119) کـراون بەحوکمڕانی کوردستان. (مستوره: 79)، (تحفه: 128–130)

لەولایش میرایەتی بابان لەوپەڕی نائارامیدا دابەش بووبوو، ماوەی چەند سالێك (موتەسەللیم)ی تورك راستەوخۆ بەڕێوەیان ئەبرد، تا خانە پاشا، لەسییەکانی ئەو چەرخەدا هاتەوە مەیدان. (العزاوي: 191/5)، (لۆنگریك: 157)

تێبینی: بۆ درێژەی ئەم شەڕە بڕوانە: (ذیل: 22)، (لب: 74–76)، (مستوره: 75–77)، (تحفه: 127)، (حدیقه: 141)، (نوائی: 129–130)، (لۆنگریك: 105)، (امین زكي، تأريخ السليمانية: 62)

بنیاتنانی شاری سنە
سلێمان خان کوڕی عەلەمەدین (1046-1066)

-1-

کەخان ئەحمەد خان لەدەرباری صەفەوی هەڵگەڕایەوەو پەنای بۆ ڕۆم برد، شا صەفی (1039–1052)، سلێمان خانی کوڕی میر عەلەمەدینی لەجێ کرد بەوالی ئەدەڵان. میر عەلەمەدینی باوکی، لەسەردەمی خاندا لەگەڵ پەنای بۆ ڕۆم بردبوو، بەڵام بەنائومێدی لەوێ مردبوو، ئەوکاتە سلێمان خان لەگەڵ خان ئەحمەد خاندا بەشداری شەڕو لەشکرکێشییەکانی بوو. سلێمان لەخۆی ترساو هەڵات. پەنای بۆ دەرباری شا صەفی برد.

لەپێشدا گوێی پێنەدراو ژیانێکی ناخۆشی بەسەر ئەبرد. تا شا صەفی بەلەشکرەوە بۆ شەڕی عوسمانی چووە سەر قەڵای ئێرەوان. سلێمان لەم شەڕەدا ئازایەتی نواند. ئەمە بووە هۆی نزیککەوتنەوەی لەدەزگای صەفەوی. کەخان ئەحمەد خان لێخرا، شا صەفی ئەمی نارد بۆ کوردستان.

-2-

بنیاتنانی سنە

سلێمان بەڵێنی بەشا دابوو (دارولمولکی کوردستان) بگوێزێتەوە. ساڵی 1046 هەمان ساڵی دەستپێکردنی حوکمڕانی خۆیو تێکشکانی خان ئەحمەد خانو مردنی، لەسەر گردێك لەجێگایەکدا کەناوی (سینە) بوو قەڵایەکی قایمی دروست کرد. خانوو و حەمامو مزگەوتو بازاڕی تێدا بنیات نا. چەند جۆگەیەکی لەدەشتی سەرنووێ ڕۆژئاوای سنەوە ڕاکێشاو بەسێ حوشترگەرو ئاوەکەی بۆ ناو قەڵا سەرخست. قەڵاکانی زەڵم، حەسەناواو پڵنگانی رووخاندو (دارولحکومە)ی ئەردەڵانی گوێزایەوە قەڵای تازە، کە لەناو خەڵکدا بەسنە ناوی دەرکرد. (لب: 67–69)، (مستوره: 64–66)، (حدیقه: 136–137).

مێژوونووسەکانی ئەردەڵان ئەڵێن نیاز لەڕووخاندنی قەڵاکانی زەڵم، حەسەناواو پڵنگان ئەوەبوو کەئیتر هیچکام لەمیرەکانی ئەردەڵان نەتوانن لەکاتی سەرپێچیو یاخیبووندا لەشاکانی ئێران خۆیانی تێدا قایم بکەن. ڕەنگە ئەمە هۆیەك بێت، بەڵام هۆی لەمە گرنگتر ئەوەبوو: میرەکانی ئەردەڵان ویستوویانە بنکەی ئەمارەتەکەیان لەسنووری دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیو دەستدرێژییەکانی پاشەڕۆژی دوور بخەنەوە. بەتایبەتی دوای ئەوەی شارەزوور، شاربازێڕ، قەرەداخ لەسنووری قەڵەمڕەوی ئەماندا نەماو کەوتە سنووری دەوڵەتی عوسمانییەوە، ئیتر ئەم قەڵایانە هەموو کەوتبوونە سەر سنوورو بەئاسانی لەشکری دوژمن ئەگەیشتە سەریان.

بەشێك لە كتێبی
(مێژووی ئەردەڵان)

ماه شەرەف خانی ئەردەڵانی (مەستوورە)

فەرمانڕەوایی كەریم خانی كوڕی عەباسی قولیخان

(1)

كاتێك كەریم خان چووە سەر تەختی فەرمانڕەوایی هەناسەی وردو درشتی خەڵكەكەی چنی و بەهاتنی شوومو بەدوومی سەرلەبەری خەڵكی كوردستان دڵگیرو پەست بوون. ئەم فڕی لەفەرمانڕەوایی نەدەزانی و سەری لەهیچ كاروبارێكی حوكمڕانی دەرنەدەكرد.

وڵاتەكە بەبۆنەی نەكارەیی و دەستوپل سپێتی و ناكارامەیی یەوەی بەجارێ شێواو شیرازەی هەموو شتێك تێكچوو و كاروبار رووی لەكزی و لەڕولاوازی كرد. كابرا هێند ملهوڕ بوو گوێی لەقسەو راوێژی كەس نەدەگرت. ئاژاوەو پاگەردانی لەسەروبەندی ئەم فەرمانڕەوایەدابەئەندازەیەك گەیشتبوو، وەك دەگێڕنەوە:

یەكێ لەسەر بەگەورەكانی ویلایەت بۆ دزی دەچێت، خۆی دەكوتێتەماڵێكەوە، بەڕێكەوت خاوەن ماڵ بەخەبەر دەبێ، ناكاتە نامەردی دەیگرێت و بۆ سبەینێ زوو، بەدەستبەستراوی بۆ كن كەریم خانی دەبا، كەچی كەریم خان لەجیاتی ئەوەی سزای دزە بدات، وردوبارێك هەردوو گوێی دەبڕێت و لەنێو مستی دەنێ و بەرەڵلای دەكات.

هەروەك لەبەرایی یەوە باسمان كرد لەو سەر وەختەدا حەسەن عەلی خان و سەلیم پاشا بەگژ یەكدا چووبوون، ئیبراهیم بەگی وەكیلیش لەناوچەی پڵنگان و بیلوان و ئەو دەورووبەرە، ئاڵای سەربەخۆیی هەڵ كردبوو، هەركە وانی وڵات بێ خاوەنە و خەڵكەكەیش لەوپەڕی زەبوونی و پەرێشانیدان و ئەمیش لەگەڵ خانەدانی زەندی یەدا سەروساخت و بەندوبارێكی بەهێزی هەبوو، داوای لێكردن، كەریم خانی فەرمانڕەوای ئەردەڵان لابدەن و تاوچەی كوردستان لەبەر یەك هەڵتەكێنن. زەندی یەش یاروەیس خانی بەسەد سوارەوە خستە پاڵ هێزەكەی ئیبراهیم بەگ كەئەمیش دوو سەد سوارێك دەبوو، ئەم هێزە لەسەرەتای چلەی زستاندا، لەدێی دۆشان دامەزران. كەریم خانی ئەردەڵانیش كەئەم خەبەرەی بیست، بەخۆی رانەپەرموو، بەرامبەر ئەم هێزە ڕاوەستێ. سەرماوسۆڵەی زستانەكەیش لەوزە بەدەربوو، ناچار لەگەڵ گەورەو پیاو ماقووڵانی سنەدا كۆچیان كرو چونە ناوچەی شامیان كەسەر بەهەرێمی هەورامانە، لەوێ نیشتەجێ بوون. كەریم خان و گەورە پیاوەكان سێ مانگەی زستانیان لەوێ بەوپەڕی ناخوشی و تەنگانەوە بەسەر برد. لەسەرەتای بەهاردا روویان كردە شارەزوورو سەریان بۆ پاشای شارەزوور دانەواند و ملكەچی بوون. وەك دەڵێن؛ كەریم خان هەر لەوساڵەدا كۆچی دوایی كردووەو كوردستانی ئەردەڵان بێ فەرمانڕەوا ماوەتەوە. تا ئەو كاتەی خوسرەو خانی كوڕی خان ئەحمەد خانی كوڕی سوبحان وێردی خان لەساڵی 1165ی ك دا سەربەخۆو ئازاد، كاروباری ئەیالەتەكەی بەدەستەوە گرت و خۆی كرد بەفەرمانڕەوای وڵات. بۆ ماوەی ساڵێك دەستی یارمەتی و نوازشی بۆ ژێردەستان و دەستەوسانان راكێشا و بەم جۆرە كاتی بەسەر برد، بەڵام لەساڵی 1160ی ك دا سەلیم پاشای بابان بەیارمەتی ئازادخانی ئەفغانی بوو بەمیری كوردستان و خوسرەوخانی لەم میرایەتی یە بەركەنار كرد.

لەسەروەختی فەرمانڕەوایی سەلیم پاشادا زۆربەی گەورەكانی سنە چۆن لەمەڵبەندی بابان جێنشین بوون ئەوانەی سنەیش مابوونەوە لەپیاوماقووڵ و رەمەكی، هەموو لەڕەفتاری چاك و پەسەندی سالیم پاشا شادمان بوون و ئەیالەتەكە بەرەبەرە رووی لەئاوابوونەوەو بوژانەوە كردو سەرتۆپی خەڵكیشی بەدڵی خۆشەوە خەریكی كشتوكاڵ و شار ئاواكردنەوە بوون. ئیتر بەم جۆرەسەلیم پاشا بۆماوەی چوار ساڵ لەناوچەی كوردستانی سنە فەرمانڕەوایی خۆی بەڕێوە برد، تا ئەوەی لەساڵی 1170ی ك دا خوسرەوخان بەیارمەتی حەسەن خانی قاجار میرنشینی ئەردەڵانی گرتە دەست و فەرمانڕەوایی بابانی لەئەردەڵان لەناو برد.

خوسرەوخانی دووەم

خوسرەوخانی دووەم كوڕی خوالێخۆشبوو خان ئەحمەد خان و نەوەی خوالێخۆشبوو سوبحان وێردی خانە. وێڕای ئەوەی سوبحان وێردی خان منداڵی نێرینەی زۆروزەوەند بوون و لەبەرئەوەی لەژیانیدا، كەپێشتر لێی دووایـن، خان ئەحمەد خانی كوڕی وڵاتی بەجێهێشت و لەوڵاتی رۆم گیرسایەوەو لەدراوسێتی ئیمامە پاكەكاندا بۆخۆی سەری نایەوەو دوو كوڕی لەپاش بەجێمان: یەكەمیان؛ خوسرەو خانی كوڕی، كەكوڕە گەورەی بوو، هێندەی رۆحی خۆی دەویست. هەمیشە ژەنگ و پەلاسی غەم و پەژارەی ئاوێنەی دڵی بەدیمانەی ئەو ناودارە دەسڕی یەوەو ئەوی لەچاو كوڕەكانی دیكەیدا لەسەرووی هەموانەوە رادەگرت و لەرێ ورەسمی گەورەیی و نیهادپاكیدا هەمیشە پەسنی دەداو بەباڵای هەڵدەگوت. زۆر جار لەبەرەوڕووی كوڕەكانی دیكەیدا بەپیاوەگەورەكانی مەجلیسەكەی دەگوت؛ ئەم پلەپایەیە پاش ئێمە، هەر شایانی كارامەیی و توان و ئەدەبی ئەوەو هەر خۆی دەبێ بەخاوەنی. بەهەرحاڵ، چون لەساڵی 1170ی ك دا خوسرەو خانی كوڕی ئەحمەد خان بوو بەفەرمانڕەوا دەرووی ئاژاوەو ئاشووبی لەڕووی ئاژوەگێڕان بەست و گەڵاڵەی ئیقباڵی لەهەوری پڕ بارانی بەخشندەیی لەچیمەنی ئارەزوو و هەویادا رووا و پژاو ئەیالەت رەنگ و رەونەقێكی نوێی بەخۆیەوە گرت و تەڕو پاراوی یەكی لەڕادەبەدەری لێ نیشت و گوڵشەنی هیوا لەشنەی دادپەروەری سەوزو پڕاو بوو و خونچەی هەویا و ئاوات بەبۆن وبەرامەی دەهندەیی شادمان و خەندان بوو.

جیهانی سەرلەنوێ رازاندەوە
غەمزەی خستە گۆنای وڵاتەوە
لەفەڕو بەرەكەتی ئەو گوڵی شادی رووا
مزگێنیی جوانی و لاوێتی بەپیران درا
بەزیندووكردنەوەی ئایینی روون
هەناسەی بوو بەهەناسەی عیسا
لەخانەی بەخشندەییدا حاتەم بەرماوخۆرە
لەمەیدانی ئازایەتیدا رۆستەم هاوسەنگەریە
لـ سەروبەندی ئەودا زۆروستەم ئاسەواری نەما
بەو تازە بۆوە رێ ورەسمی خوسرەوو جەم

خەڵكی وڵات بەفەڕی هاتنی شادو دڵخۆش بوون و بەگـر ەیی بوونی پیرۆزی مەجبووری گوێ بەفەرمانی بوون. سەرلەبەر لەتەپڵی شادییان داو گەردنی موژدەیان قوت كردەوەو رێگای (پیر)و (مرید)ی یان گرتە بەرو شێوەی رێ ورەسمی باوباپیرانیان بەیاد كردەوەو رێگای خۆبەختكردنیان لەپێناودا گرتە بەرو ئەو بنەماڵانەی لەوڵات دوور كەوتبوونەوەو چاوەڕوانی هاتنی فەرمانڕەوایەكی زەبردەست و توان بوون، هەموو گەڕانەوە بۆ وڵاتی خۆیان.

لەسای بەزەیی خوسرەوی بارام ئاساوە گشت حەسانەوەو کەوتنە ئاواکردنەوەی خانووبەرەو ماڵ‌وموڵك و کێڵگەو باخاتیان و بەتەواوی سەر ئاسوودە بوون و شادو شوکور ژیان.

لەبەرئەوەی شاری سنە چەنانی بەهۆی ئاژاوەوە وێران ببوو لەڕەونەق کەوتبوو، خوسرەوی سەربەست و ئازاد بەرژەوەندی لەوەدا دیت قەڵای حەسەن ئاباد بەمەرکەزی ئەیالەتەکەی هەڵوژێرێ، بۆئەوەی بتوانێت وڵاتەکەی ئاواکاتەوە. خەڵکی کوردستانی ئەردەڵان کەدیتیان ئەم خوسرەوە بۆ ئاوەدانکردنەوەی وڵات سەری پێوە نییەو زۆری بۆ تێدەکۆشێت و ڕەنجێکی فرە بەخەرج دەکات و زۆری بەتەنگەوەیە، سەرلەبەر کەمەری گوێ بەفەرمانییان بۆ بەست و بەدڵ و گیانەوە خۆیان لەپێناودا بۆ بەختکردن ئامادە کرد.

جگە لەمحەمەد ڕەشید بەگی وەکیل کەدوای شکانی حەسەن عەلی خان، کە لەناوچەی پاڵنگان و ئەلەك و ڕەوانسەر سەربەخۆ فەرمانڕەوایی دەکردو لەسەردەمی سەلیم پاشادا کوژرا، محەمەد بەگی کوڕی جێگای گرتەوە. کاتێك کەخوسرەو خان ئەیالەتی ئەردەڵانی بەدەستەوە گرت، دژی ڕاوەستاو گوێی نەدا بەفەرمانی میهر عەلی سوڵتان و خوسرەو بەگی ئامۆزایشی لەشاری سنە. خوسرەوخانی دووەم کەوتە ڕاوێژکردن لەگەڵ خەڵکدا. دوای وتووێژو ڕاوێژ وایان بەچاك زانی دوو کەس لەسەرۆکەکانی ئەو بنەماڵەیە کەمایەی ئاشووب بوون لەناو ببرێن بۆئەوەی کاری هەموولایەك سەقامگیر ببێت و سەرپێچی‌کەرەکان ملکەچ بکەن. بەم بڕیارە ڕۆژێك کەمیهر عەلی سوڵتان وەك جاران بۆ ئیسپاتی وجود هاتبو، فەرمانی گرتنی بەپێش قەراوڵەکانی دابوو و بەفەرمانی خوسرەو خان بەند کرا. پاش گرفتاری میهر عەلی سوڵتان بڕێك کەس بۆ گرتنی خوسرەو بەگی برایشی ڕاسپێردران. خوسرەو بەگ هێند لەخۆی بایی بوو، خۆی بەڕۆستەمێ دەزانی و گوێی بەقەزا نەدەدا. پاش شەڕوشۆڕێ سەریان پەڕاندو کوشتیان. دوای کوشتنی ئەو، فەرمانی کوشتنی میهر عەلی سوڵتانیشیان دەرکرد. ئیتر بەم جۆرە هەردووکیان بەسزای کردەوەی خۆیان گەیین و ماڵ و سامانیان سەرلەبەر کەوتە دەست خوسرەوخانی دووەم. هەر لەم سەروبەندەدا ئازاد خانی ئەفغانی بەدووزمانیی سلێمان پاشای بابان کەهۆزو پەیڕەوانی لەدەوروبەری سنە بەر شاڵاوی دەسدرێژی خوسرەوخان کەوتبوون، بڕیاری دا سنەو قەڵای حەسەن ئاباد بگرێت. بەدوو هەزار کەسەوە ڕووی کردە سنە. محەمەد ڕەشید بەگی وەکیلیش هەلی وەدەست هێناو خۆی گەیاندێ. خوسرەو خان دوای بیستنی ئەم خەبەرە سنەی بەجێهێشت و ڕووی کردە قەڵای حەسەن ئاباد. ئازادخانیش لەداوێنی قەڵاکەدا لەشکری خۆی دامەزراندو چەند جارێك تێك گیران. خوسرەو خان بەسەر لەشکری ئەفغاندا زاڵ بوو و محەمەد ڕەشید بەگی وەکیل و محەمەد ساڵح بەگ کە لەهاودەستانی ئازادخان بوون زۆر بەجەختەوە هەوڵیان دەدا لەشکری خوسرەو خان بشکێنن. لەبەر ئەمە، هەر دوای هەڵاتنی ئازادخان محەمەد ساڵح بەگ گیراو خوسرەو خان فەرمانی دا، هەردووچاوی هەڵکۆڵن و بەسزای خۆی گەیشت.

ئەوەی شایانی باسە، لەبەرئەوەی گەمارۆدانەکە چل ڕۆژی خشتی خایاند، خوسرەو خان هیچی بۆ نەمایەوە ئەوە نەبێت داوای یارمەتی لەشێخ عەلی خانی زەند بکات کە لەهەمەدان هەڵوێستی کردبوو، ئەویش بەلەشکرەکەیەوە بەنیازی شەڕ ڕووی کردە سنە، بەڵام ئازادخان هەر کەئەم هەواڵەی بیست، ناچار هەڵات و دەستی لەگرتنی قەڵاکە هەڵگرت.

شێخ عەلی خانیش دووی کەوت. پاش هەڵاتنی ئەفغانی‌یەکان، هەرچی ماڵ‌وسامانی سلێمان پاشا هەبوو، سەرلەبری تاڵان کردو لەمەراغەوە گەڕایەوە بۆ هەمەدان.

دەگێڕنەوە: لەکاتی گەمارۆکەدا هەموو ڕۆژێك سوارێك لەئەفغانی‌یەکان دەهاتە بەر مەیدان و داوای جەنگاوەری دەکرد. هەرکەسێکی لەقەڵاوە دەهاتە بەرپێل بەسیری ئاوداری، مەرگی پێ‌دەنۆشی و دەیکوشت. تا ڕۆژێك محەمەد ئاغای جڵەوداری تایبەتی خوسرەو خان کەباپیری ڕۆستەم بەگی میرئاخوڕە، دەماری پیاوەتی بزووت و چەك و سیلاحێکی لەتەویلەی موبارەکەدا بوو، لەخۆی داو سواری ئەسپی تایبەتی والی بوو و هەڵی‌کردە سەر جەنگاوەرە ئەفغانی‌یەکە. هاوار لەقەڵایی‌یەکانەوە هەستابوو کەمحەمەدی جڵەودار بەئەسپ و ئەسلەحەی خوسرەوی ئاوادارەوە پشتی لەئاغای خۆی کردووەو لێی یاغی بووە. ئەو شێرە ئازایە هاتە مەیدانی ئەو شێرە ئەفغانی‌یەوەو تیغی ئازایەتی لەکێلان دەرکێشا و لەیەکەم هەڵمەتدا سەری پڕ لەفیزو فیشاڵی لەلەشی جیا کردەوەو بەرەو قەڵا گەڕایەوە. سەری دوژمنی لەبەرپێی خوسرەو خاندا دانا. پاش ئافەرین‌کران بەخەڵاتی پایەی میرئاخوڕێتی سەر بڵند کراو لەو سەردەمەوە تا ئێستاکە دەوڵەتی ڕەزاقولیخانی کوڕی خوسرەوخانی کوڕی ئەمانوولڵا خانی کوڕی خوسرەوخانی دووەمی تێدایە، ماوەی 98ساڵە ئەم پایەی میراخوڕی‌یە لەبنەماڵەی ئەواندا ماوەتەوە.

بەپێی ئەو مێژووەی خوسرەو بەگ دایناوە وا دەردەکەوێ محەمەد ئاغا هێشتا ئەم کارەی پێ‌نەسپێردرابوو؛ کە بەفەرمانی خوسرەو خان بۆ ئۆردووی ئازادخان ڕەوانە کراو بەزمانی ئەوەوە بەئازادخانی گوت: خوسرەوخان دەفەرمووێ ڕاوەستانت لەداوێنی ئەم چیایە بێ‌سوودەو لەشکرێکی گەورەیشت لەگەڵدا بێت، هەر هەوڵ و تەقەلایەکی بیدەی بێ‌هوودەیەو قەڵاکەت بۆ ناگیرێت. تا گیانم تێدا مابێت داگیرکردنی ئەم قەڵایە بەدەستانی سەر ناگرێت و هیچ کارێکتان پێناکرێ.

ئیتر لەمە زیاتر ڕەنجی خۆت بەبا مەدەو ئەو موسوڵمانانەی لەخۆتت کۆکردوونەوەلەمە پتریان تەنگاو مەکەو ناڕەحەتیان مەکە. گەمارۆدانی ئەم قەلایە دەبێت بەمایەی بەدناوی و ناوزڕانت. سەرت شۆڕکەو ڕێی وڵاتی خۆت

بگره بەر. ئەم ئاواتەت هەرگیز نایەتە دی، بگره بۆت دەبێت بەهۆی دەردی سەری و مەینەتی.

پاش ئەم رووداوەو راگەیاندنی پەیامەکەی خوسرەو خان، ئازاد خان زۆر تووڕە بوو، گوتی؛ ئەگەر کارەکە وابێت، قوڕ بەسەر ئازاد. ئیتر هەرئەوەندەی بۆکرا، راست هەڵات و رۆیشت. دوای ئەمە خوسرەو خان شێخ عەلی خانی نارد بۆ ئاوەدانکردنەوەی خانووبەرەکانی هەمەدان. شێخ عەلی خانیش لەوێ دەغڵ و دان و خەرج و باجێکی زۆری خڕ کردەوەو ناردی بۆ کوردستانی ئەردەڵان. جا لەبەرئەوەی خوسرەو جان لەم سەروبەندەدا لەمەرکەزی ئەیالەت دوورکەوتبووەوە بەڕێوەبردنی کاروباری سنەو قەڵای حەسەن ئابادی بەرەو رووی راو تەدبیری میرزا عەبدوڵڵای وەزیر، کەباپیرە گەورەی دانەری ئەم کتێبەیە لەدایکەوەو یوسف بەگ کردبووەوە. ئەم دوو زاتەیش، بەدەست باجگرانی زەندییەوە بەجارێك تەنگیان پێ هەڵچنرابوو. لەنیوەشەوێکدا ناچار باروبنەیان پێچایەوەو هەڵاتن بۆ ناوچەی شارزوورو ماڵ و منداڵی خوسرەوخانیان لەقەڵای حەسەن ئاباد بەجێهێشت. خوسرەو حان هەرکە ئەم هەواڵەی بەرگوێ کوت بەپەلە گەڕایەوە بۆ قەڵاکەو ماڵ و منداڵ و پەیڕەوانی خۆی هەموو کۆچ دان بۆ سنە. پاشان قەڵای حەسەن ئابادی، سەبارەت بەوە کەدەبوو بەمەکۆی دژمنانی لەکاتی ئاژاوەو ئاشووبدا، وێران و خاپوور کردو لەو رۆژەوە تا ئیمڕۆکە هەروا خاپوورو وێرانە. لەبەرئەوەی کەریم خانی زەند لەدژ محەمەد حەسەن خانی قاجار ئالای سەربەخۆیی هەڵکردبوو و هەوڵی دەدا سەڵتەنەتی ئێرانی دەستکەوێت، هەرچەندە تا ماوەیەك شەڕوشۆڕ گەرم نەبوو، بەڵام ئاخرییەکەی کار لەکار ترازاو شەڕ لەنێوانیان گەرم بوو و لەشکری زەندییە بەسەر لەشکری قاجاردا زاڵ بوو و محەمەد حەسەن خان خۆیشی لەو شەڕەدا شەربەتی شەهادەتی نۆشی. ئیتر بەم جۆرە کەریم خانی زەند فەرمانڕەوایی سەرانسەری وڵاتی ئێرانی گرتە دەست و شاری شیرازی کرد بەپێتەختی خۆی.

لەو سەردەمەدا سلێمان پاشای بابان کەوتبووە سەر کەڵکەڵەی داگیرکردنی ئەیالەتی سنەو دەیویست ئەو ناوچەیەش بخاتە سەر قەڵەمڕەوی حوکمڕانی بەبە، یەکێك لەباوەڕپێکراوانی خۆی نارد بۆ شیراز، ئەم خواستەی لەکەریم خان راگەیاندو بەڵێنی دایە خزمەتگوزاری بێت، پاش گەیشتنی نوێنەرەکەی سلێمان بەخزمەت کەریم خانی زەند، کەریم خان ئەوەی هەر لەدڵدا مابوو کەفەرمانڕەوایی خوسرەو خان لەڕاستیدا بەهاوکاری محەمەد حەسەن خانی قاجار دەستی کەوتبوو، لەبەرئەوە خۆی لەبەدناوبوون نەجات کردو فەرمانڕەوایی سنەی دا بەسلێمان پاشای بابان و لەساڵی 1177ی ك دا سلێمان پاشا بەفەرمانی کەریم خانی زەند ناوچەی ئەردەڵانی داگیر کردو یارمەتی دا. هەر لەم سەردەمەدا ئەحمەد پاشا لەناوچەی شارەزوور دەستی کێشرابووەوە، سلێمان پاشا ئەو ناوچەیەشی خستە سەر قەڵەمڕەوی خۆی، بەڵام والی بەغدا بەم کارە رازی نەبوو و قبووڵی نەکرد. والی بەغدا بەلەشکرێکی گەورەوە کەبیست هەزار سەربازێ دەبوو لەیەنگیچەری و عەشایەری عەرەب، بەتۆپخانەو زەمبوورەکخانەوە بۆ گوێڕاکێشانی سلێمان پاشا رووی کردە شارەزوورو ئەردەڵان. ئەمین پاشای موسڵ و عەبدوڵڵا پاشای زەهاویش لەگەڵ ئەم لەشکرەدا بوون. لەشکرەکە سەرلەبەر لەناوچەی کفری کۆبووەوە. سلێمان پاشایش لەولاوە بە دە دوازدە هەزار سوارێکەوە لەئازایانی ئەردەڵان و بابان بەرەنگاری لەشکری عەلی پاشای والی بەغدا بوو. پاش تێکگیرانی هەردوو لەشکرەکەو شەڕ گەرم بوون، شنەی سەرکەوتن ئالای لەشکری رۆمی شەکاندەوەوسوپای بابان و ئەردەڵان شکان و هەڵاتن. زۆربەی کەڵەپیاوان و دلێران لەو شەڕەدا کوژران و بەدیل گیران و هەرچییەکیان لەچەك و جبەخانە لێ وەگیر هات بەدەست رۆم کەوت. عەلی پاشا دوای ئەم شەڕو سەرکەوتنە درەخشانە ئەحمەد پاشای برای سلێمان پاشای نارد بۆ ناوچەی شارەزوورو فەرمانڕەوایی ئەو ناوچەیەی پێ سپارد، بەڵام زۆری نەخایاند، سلێمان پاشا لەشکری خڕ کردەوەو بەنیازی گرتنەوەی شارەزوور هەڵیکوتایە سەری و ئەحمەد پاشای لەو ناوچەیە هەڵکەندو رای فڕاندو خۆی بوو بەفەرمانڕەوای ناوچەکە.

ئەوەی شایانی باسە ئەو خانەدانە سنەییانەی ماوەیەکی زۆر لەمەوپێش بەهۆی ئاژاوەی ئەردەڵانەوە هاتبوونە شارەزوورو بەشێکیان لەسەروەختی خوسرەو خاندا بۆ جێگای خۆیان گەڕابوونەوەو لەوانەی ماشبوونەوە کۆچی دان و بۆ وڵاتی خۆیانی گەڕاندنەوە.

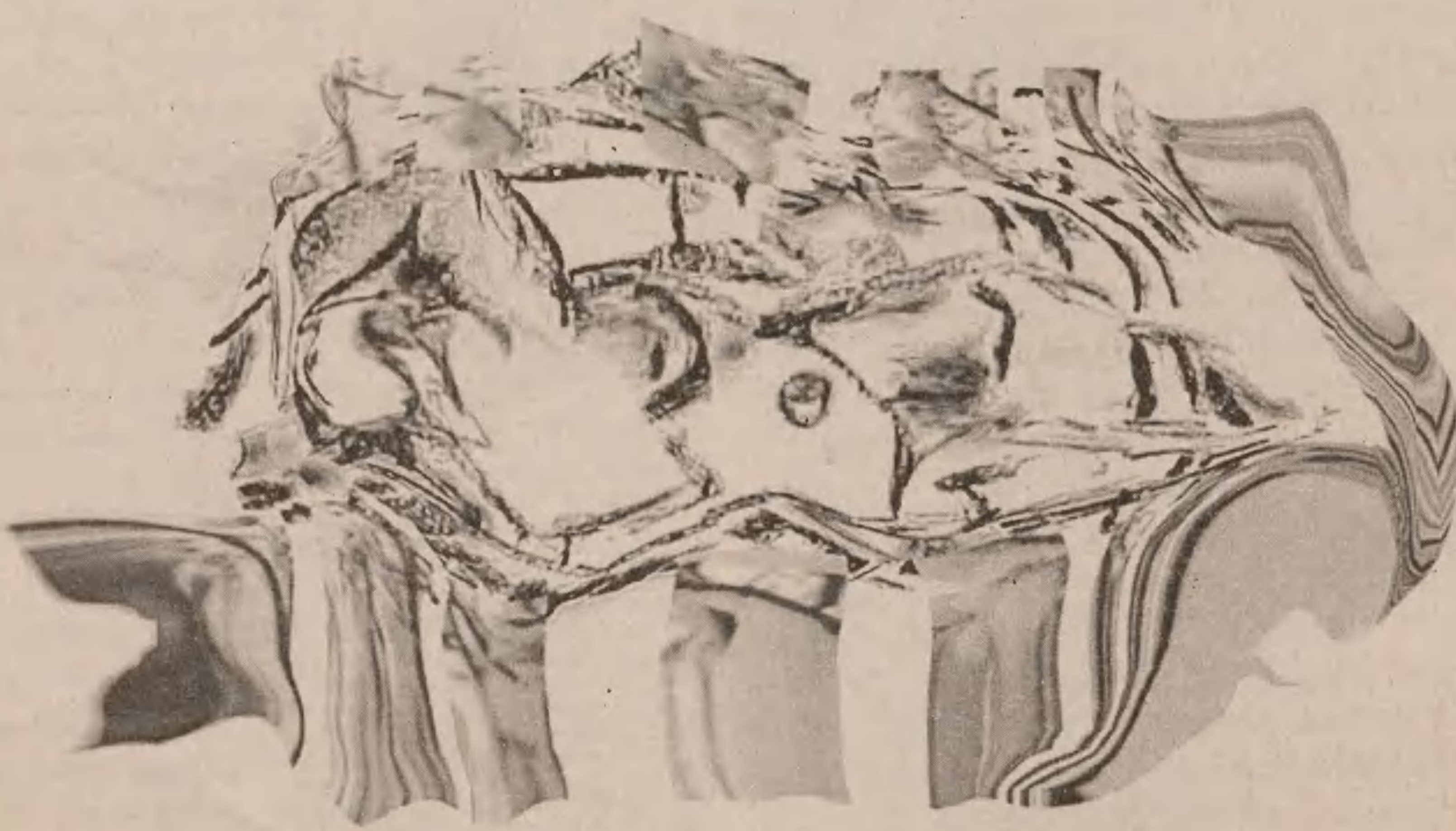

سلێمان پاشای بابان عەلی خانی کوڕی بەماڵ و منداڵەوە بەبارمتە نارد بۆ شیراز، هەروەها فەرمانڕەوایی سنەشی بەحەسەن بەگ، کوڕەکەی دیکەی سپاردبوو. خۆیشی ماوەیەك لەسنەو ماوەیەك لەشارەزوور بەسەری برد، تا لەساڵی 1178ی ك دا پیاوێك بەناوی فەقێ ئیبراهیمەوە شەوێك لەشەوان خۆی گەیاندە ناوچەی شارەزوور، سلێمان پاشای بەدەم خەوەوە کوشت. پاش کوژرانی سلێمان پاشا محەمەد پاشای برای فەرمانڕەوایی شارەزووری گرتە دەست و عەلی خانی کوڕی سلێمان پاشایش بەفەرمانی کەریم خانی زەند رووی کردە ناوچەی سنەو بوو بەفەرمانڕەوای ئەوێ. بۆ ماوەی ساڵێك سا بەهەر فڕوفێڵێ بوو گوزەراندی، بەڵام چونکە نەیدەتوانی بپەرژێتە سەر فەرمانڕەوایی، محەمەد رەشید بەگی وەکیل و میرزا عەبدوڵڵای وەزیرو میرزا صادقی مستەوفی روویان لەدەرباری کەریم خانی زەند ناو داوایان لێکرد لەکاری بخات. پاشان نەواب خوسرەو خان کە لەگۆشەو کەنارێکی کوردستاندا دوورەپەرێز خۆی مەڵاس دابوو، لەساڵی 1180ی ك دا کرا بەفەرمانڕەوای ئەردەڵان.

هەڵۆخان

پاش ئەوەی تەیموورخان لەساڵی 98ی کۆچیدا کوژرا هەڵۆخانی برای، بووکە وڵاتی لەباوەش‌کرد، چۆن فەرمانڕەوایی بەپێ‌وقەدەمی پیرۆزی فراژی‌بوو گەشایەوەو گوڵشەنی پاتشایی لەدەهندەیی‌و دڵاوایی تەڕو پاراو بووو وڵات لەسەروبەندی ئاوەدان‌و ژێردەستان لەدادەپەڕی‌دا زۆر شادمان‌و کامەران بوو. لەکەڵەمێردی‌و ئازایەتی‌دا سەت پلە لەبراکەی لەپێشتربوو لەخەڵك نەوازی‌و بەندەیی‌دا، لەسەرانسەری وڵاتدا ببوو بەداستانی سەرزاری گەورەو بچووك.

سپایی‌و لەشکری لەپیرۆزیی پێ‌و قەدەمی شادمان‌و رەعیەت‌و ژێردەستان لەفەیزی بەزەیی‌و نوازشتی جمرانەی ئاسوودەیی‌و سەرسووکی. چیمەنی فەرمانڕەوایی هەوری دادپەروەری‌یەوەی تێراو، نەمامی کامەرانیی لەزوڵالی بەزەیی‌یەوەی تەڕو پڕاو. ئەویش وەك برا ناودارەکەی هەر لەسەرەتای کارەوە لەگەڵ سوڵتان مورادی پاتشای رۆمدا رێککەوت. هەروەها لەگەڵ شاعەباسی سەفەوی‌دا لەروی بەرژەوەندەوە دەرووی دۆستایەتیی کردەوە. سەروسامانێکی زۆرو گەنجێکی بێ شوماری لەسەروبەندی خودا پێکەوەنا. زۆربەی کاتی پڕمایەی بەقەڵارۆنان‌و مزگەوت بنیاتنان‌و قوتابخانە دروستکردنەوە بەسەربرد. هەروەها قەڵای زەڵم‌و قەڵای پاڵنگان کەبەئەسڵ پێتەختی تیرەی گۆران بووەو بەگەردەلوولی رۆژگار وێران‌و خاپوور ببوو، ئاواکردەوە. دەڵێن، قەڵاییێکی تا بڵێی سەخت‌و دژێکی ئێکجار قاییم بووە. تەنانەت لەبەر سەختی‌و دژواریی رێڕەوەکەی دوژمن‌و نەیار زۆر بەزەحمەتی لێ پەڕوینەوەو لەکاتی قەڵاپارێزی‌دا بوو بەکۆسپ‌و لەمپەر لەرێی هێرشکەران‌دا. هەروەها قەڵای حەسەن‌ئاوایشی ئاواکردەوە، کەبەراستی خودای ئەفرانکار، سەرانسەری دنیا بگەڕێی، قەڵاو مەڵبەندێکی وا بەم شان‌و شکۆیەی لەهیچ شوێنێ دروست نەکردووەو هیچ دنیادیتەیێك چاوی بەشتی وا نەکەوتووەوە.

ئەمەیش باس‌و خواسی لەهەموو دێرۆك‌و مێژووی دنیادا تۆمار کراوەو پەسن‌و وەسپی لەپەرتووك‌و دەفتەری زۆرینەی جیهاندا نووسراوە. من ئەم کەمینەیە، بەچاوی دیتم خۆم بالێوزی ڕووس‌و ئینگلیس لە سەردەمی فەرمانڕەواییی ئەمانوڵلاخانی والی دا بە ناوی دیتنی ئەم قەڵایەوە، بە سەر کوردستان(سنە)دا تێ‌دەپەڕین‌و لەگەڵ ئەوەش دا کە قەڵاکە وێرانە بوو، سەیرانی شوێنەوارو کەلاوەکەیان دەکرد.

لە شاری مەریوانیش ،قەڵایەکی سەخت‌و قایم‌وبازاڕو گەرماوو قوتابخانەو مزگەوتێکی دڵگیری بنیات ناوە.

وەك دەڵێن ، ئاسەواری ئەم خانووو بەرەو ئاوەدانی‌یە تا ئێستاش هەر ماوە. بەرە بەرە قەڵەمڕەوی فەرمانڕەوایی یەکەی فرەوانتر بووەتەوەو شان‌و شکۆی بەڕادەیە گەیشتووە خەیاڵی هیچ کەسێ توانی ژماردنی نەبووە لەبەر ئەوە. دەرووی ڕێك کەوتنی لەگەڵ پاتشایانی ڕۆم‌و ئێران دا بەست‌و بەو پەڕی سەربەخۆیی‌یەوە لە وڵاتی خۆی فەرمانڕەواییی کرد.ناو بە ناوێکیش دەستی دەدایە تاڵان‌و بڕۆی دەوروبەری خۆی‌و ئاوازەی شان‌و شەوکەتی خۆی گوێی دوورونزیك گەیاند،تالە ساڵی 1019ی کۆچی‌دا حوسەینخانی لوڕکەڵکەڵەی تۆڵە ساندنی کەوتە سەر، بە لەشکرێکی زۆرەوە هەڵی کوتایە سەر هەڵۆ خان، لە قەڵای حەسەن ئاباد شەڕوشۆڕێکی گەورە دەستی پێ کرد. هەڵۆ خانیش نەی‌کردە نامەردی لەشکرێکی بۆ تەمێ‌کردنی حوسەینخان لە سەر ئەم بێ ئەقڵی‌و ملهوڕی‌یەی بەڕی خست‌و زۆر چاکیان

گویٚ ڕاکێشا، ئەویش کە دیتی ئاڵای بەختو خواستی کەچو سەرەوژێرە، بە سەرشۆڕی‌یەوە هەڵاتەوە بۆ وڵاتی خۆی.
ئیتر هەڵۆ خان ، بەم جۆرە پێی لە فەرمان ڕەوایی و حوکمڕانی‌دا پتر چەسپی و دەسەڵاتی قایمتر بوو.
دەگێڕنەوە، شا عەباسی سەفەوی چەند جاریٚ لەشکرێکی گەورەو گرانی بۆ ژێردەست خستنی هەڵۆخانو وێران کردنی قەڵاو قەڵایچەکانی ئەو هەرێمە بەڕیٚ خستووە، بەڵام بیٚ‌ئەوەی بە هیچ ئامانجیٚ بگا، بە سەرشۆڕی گەڕاوەتەوە بۆ بارەگای سەفەوی‌یان. سەرەنجام ئەمە بووە بە هۆی زێتر باوەشێنکرانی ئاگری تووڕەیی پاتشای سەفەوی تەنانەت ،پاتشا، خۆی بە لەشکرێکی بیٚ شومارەوە،بە نیازی گویٚڕاکێشانی هەڵۆخانەوە، پێی هاویشتۆتە سنووری وڵاتی هەڵۆخانو لە گوندی مەیەم،کە کەوتۆتە ناوچەی ئەسفەند ئابادەوە.تەشریفی هەواری گرتووە.
ڕۆژێکیان، بەنیازی ئەوەی شارەزای ناوچەکەبیٚ، تەماشای کەژو کێوانی کوردستانی دەکرد، بەسەر کەژێکەوە گیرسایەوە. زۆربەی بەرپرسیارانی دەوڵەتی پاتشای دەستەو نەزەر ڕاوەستابوون،(ئالی‌بالی زەنگەنە)کە جەڵەوکێشی پاتشا بوو، جەڵەوی ئەسپەکەی پاتشای بەدەستەوە گرت بوو، لەخزمەتی‌دا ڕاوەستابوو. لەبەرئەوەی هۆزی زەنگەنە لە کوردستانەوە نزیکنو دراوسێی یەکن، شاعەباس لە ئالی‌بالی زەنگەنەی پرسی، داخوا ئەو مەڵبەندەو قەڵاکانی لەچ حاڵو باڵێکدان، باری سوپای هەڵۆخان لە چ ڕادەیەکدایە؟ ناوبراویش لەوەڵام‌دا گوتی، ئەوەی شیاوی باسە، کوردستان قەڵاو قەڵایچەی زۆر سەختو کەژوکێوی تاخەیاڵ بفەرمووی دژواری هەن، تەنانەت مەلی خەیاڵیش ناتوانیٚ بیان گاتیٚ، داگیر کردنی لە وزەو توانی هیچ خاوەن دەسەڵاتێکدا نیە. لەو بێشەیەدا نەڕەشێرو هوژە برانی کینەوەری واهەن لافی هاوشانی ڕۆسەمی داستانو ئەسفەندیاری پاڵەوان لیٚ‌دەدەن، مەترسی لەوەدایە سوپای پاتشا بەنیازی تەمێکردنی هەڵۆ خان بەڕێکەویٚو خودانەخواستە ماوەی گەمارۆدانی قەڵا درێژە بکێشیٚو لەبەر سەختیو دژواری قەڵا لەگرتنی نائومێد ببیٚو بیٚ‌ئەوەی بەهیچ ئامانجیٚ بگا، لە هەڵکوتانە سەری پاشگەز ببێتەوەو بەبیٚ‌هیچ دەسکەوتیٚ ڕێی هەلاتن بگرێتە بەرو ئەمەیش ببیٚ بەمایەی ئەنگو شورەی بۆدەسەڵاتی پادشایو دیارە شتی وایش لەگەڵ بەرژەوەندی دەوڵەتدا ناگونجیٚو لەوانەیە ئەم کزیو بیٚ دەسەڵاتیە ببێتە هۆی ئەوە کە هەڵۆخان بەجاریٚ دەست بەسەر هەموو ناوچەکانی وڵاتدا بگریٚ. جالەبەرئەوە، چاك ئەوەیە خودانی دنیا، پاتشا دەستی نوازشت و لاواندنەوە بەسەری دا بێنیٚو بە تەگبیرو ڕاو پرس چارەسەری کارەکەی بکاو بەمە بخرێتە ڕیزی نۆکەرانی دەوڵەتەوەو ڕێگای خزمەت و سەر ڕاستی بگرێتەبەر. شایش بیری وردو سەرنجی راستی ئالی بالی پەسەندکردو پلەوپایەی زیادکردو لەچونەسەر هەڵۆخان پەشیمان بۆوە.
هەڵۆخانیش پاش ئەم کەین و بەینە خان ئەحمەد خانی کوڕی ، کەلەناو کوڕەکانی‌دا، بەئازایەتی و دەهندەیی و شۆخیو قۆچاخی ناوبانگی ڕۆیشتبوو،بەدەسوودیاری گرانبایی‌یەوە ناردبۆ دەرباری شاعەباس . خان ئەحمەد خانیش پاش ئەوەی بەخزمەت شاعەباس گەیشت ،خەڵاتێکی زۆرکراو لەڕادەبەدەر چاودێری کراو پەیتا-پەیتا ئەو پاتشا دادگەرە ناوبراوی بەنوازشتی زۆر وزەوەندسەر بلند کرد. پاشماوەێی کەبەهرەو توانی خان ئەحمەدخان لەشاعەباس ڕوون بۆوە ،لەپایەوپلەی زیادکردو خوشکە گەوهەرە درەخشانەکەی نێو گەوهەردانی شاهێتیی‌و ئەستێرە پرشنگدارەکەی ناو بورجی سەڵتەنەتی، کە ناوی زەڕینکولاه بوو پیٚ بەخشیو سەری بە زاواو خەزووریی شا بەرزبۆوە.وێرای ئەوەی کە مێژوو لەم بارەوەزۆری لە سەر نەڕۆیشتووە، بەڵام وەك لە پێشینانم بیستووە، دوای نیشان کردنی زەڕین کولاه، ئەو گەوهەرە گرانبایی‌یە ئەختەربڵیندە، بە هاوسەریی خان ئەحمەد خان قاییل نەبوو.
حەزرەتی پاتشا کە لاوچاکیو ئازایەتیی خان ئەحمەد خانی لیٚ‌ڕون بوودلێریو کەڵەمێردیی کەجێگەی شانازیی بنەماڵەی ئەردەڵانبوو، لە ئاوێنەی بیری‌دا ڕەنگی‌دابۆوەو سەردەرانەی تالاری بە بوونی

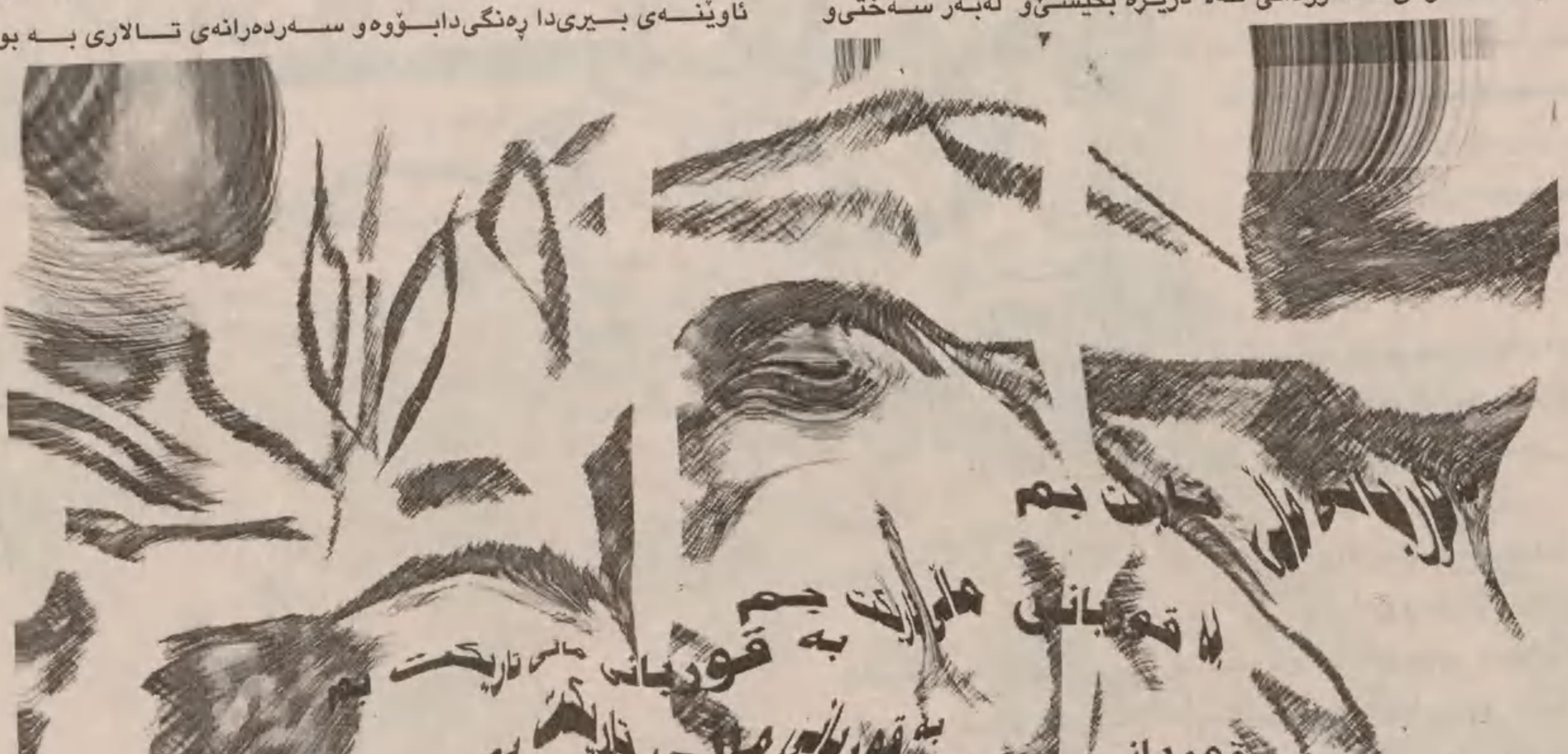

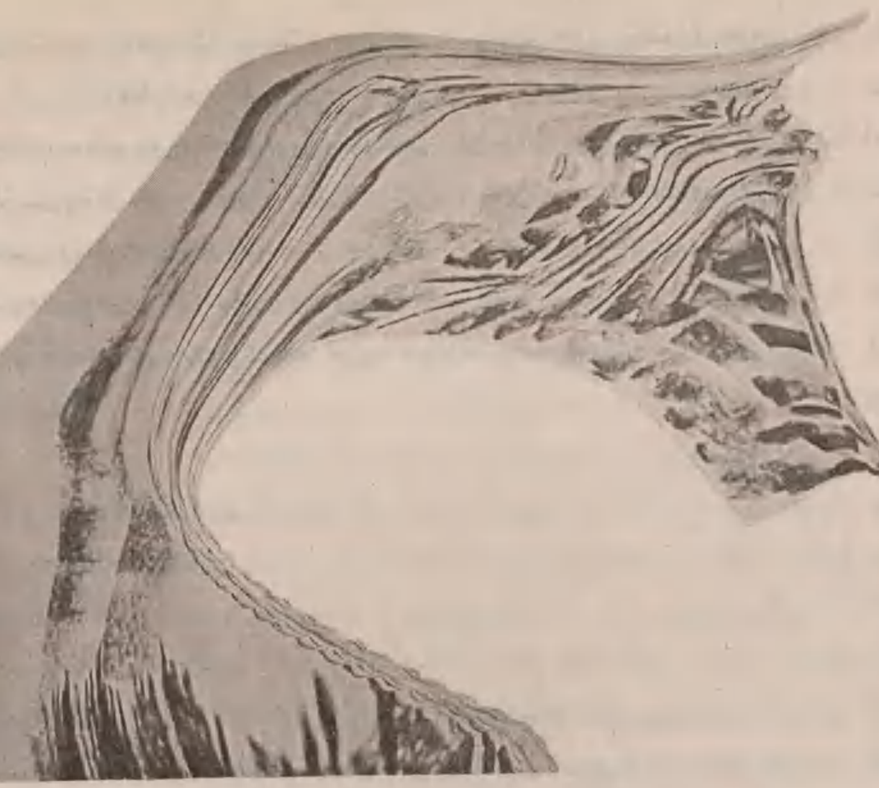

بەختەوەرانەیەوە ڕازاندبووەو بە فەڕی هێنابوو،زەڕین کولاهی بۆ ئەو جێگایە کە ئاسمانی بوو ، لە سەر زەوی جێگیر ببوو، لە تەنیشت خۆیەوە دانا، ئەنجا فەرمانی دا کە لە دەرگای حەوشەوە خان ئەحمەد خان بێنن و لە دەرگایەکی دیکەشەوە نەڕە شێرێکیان، کە چەندین ساڵ بوو لە کن شیرەوانەکانی شا لە زنجیر درابوو، بەرەڵڵاکەن شێری تایەن لەو چەقی مەیدانەدا هەڵی کردە سەر خان ئەحمەد خان و پەلاماری دا. ئەو هۆژەبرە چاونەترسە نەسڵەمی یەوە، یەکسەر شمشێری دلێریی هەڵکێشاو بە هێزیبازووی شێرانەی و دەمی شمشێری دلێرانەی شێرەکەی کوشت و لەناویبرد.

شای سەفەوی ئەگەر چی ئازایەتی و دلێریی خان ئەحمەد خان ولەبەرچاو زیاتر بوو، بەڵام لە کوشتنی شێرەکەو بێباکی ئەو دلێرە ناوبراوی سەرزەنشت کرد. خان ئەحمەد خان لە وەڵام دا فەرمووی، ئێمە دوو شێری هاوتاو دلاوەر پەلاماری یەکترمان دا، یەغباڵ هێنای و بەخت سوار بوو، من ئەوم بەزاند. شا فەرمایشتە جوانەکەی ئەو لاوچاکەی زۆر بەدڵەوە چووو زەڕینکولاه بە هاوسەریی ئەو هومای کەشکەلانی بلندی یە شاد بوو. ئینجا بە ڕێ و ڕەسمێکی شایانی شاریاران بێ وبە بەزەك و دۆزەك و دەبدەبەو سەنسەنەیێکی لە شانی گەورە پیاوان بوەشێتەوە هەردوو پرشنگدار جووت بوون و بە یەك گەیشتن کە ماوەیێکی زۆر خان ئەحمەد خان لە باوەشی پەروەردەکردنی شادا ئۆقرەی گرت،شا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ پلەو پایەی بلندتر دەکردەوە و چەندین ساڵ بوو شا زۆر بە ئارەزووی دیدەنیی هەڵۆخانەوە بوو لە مێژ بوو مرخی لە داگیرکردنی کوردستان خۆش کردبوو، بەڵام سەبارەت بە سەختی و دژواریی قەڵاو قەڵایچەکانی کارەکەی بە شەڕوشۆڕ بۆ جێبەجێ نەدەکرا. سەرەنجام لە دووی خان ئەحمەد خانی ناردو دوو بە دوو بە یەك گەیشتن، ڕایەخی بەزم و ڕابواردنیان ڕاخست و لە پاش خۆشەویستی دەربڕین و دڵسۆزی و نوازشت دەرخستن مەبەست و نیازی ڕاگەیاندی و گەنجینەی ڕازی بۆ کردەوە، فەرمووی :لە مێژە من بە ئارەزووی دیدەنیی باوکتەوەم، بەڵام لەبەر سەخت و دژواریی قەڵاو قەڵایچەکانی کوردستان نەمان توانیوە ئەم ئارەزووەمان بەدی بهێنین و لەم ڕووەوە شەرمەزارین.جا ئێستا، کە تۆ پێوەندی یەکی تەواوت لەگەڵ ئەم دەوڵەتە بەرزەدا هەیە، هەرکاتێ گەڕایتەوە بۆ کوردستان،سا بە هەر فێڵێ بێ، هەڵۆخانمان بۆ دەربار ڕەوانە بکەو خۆت سەری کارەکە بگرەدەست. بێ گومان ئەم کردەوەیەت دەبێ بە مایەی ڕەزامەندی پاتشاو بەرزبوونەوەی پلەو پایەت و سەری پێوەنازینت دەگاتە ئاسمان خان ئەحمەد خان بە هۆی زاوایەتیی پاتشاو تەماحی حوکمڕانی یەوە بەڵێنیدا کە خواستی شا بەجێ بێنێ و بەم جۆرە بە دڵنەوایی یەکی زۆرو خەڵاتێکی گرانبەهاو بەخششێکی فرەوە لە دەرباری سەفەوی ترازاو بەرەو کوردستان بەرێ کەوت.

کاتێ گەیشتە ئەوێ هەڵۆ خان لە مێژبوو کوڕە بەڕێزەکەی نەدیتبوو، وەکو ڕۆحی خۆی لێی نزیك بووەو بە پڕ ڕی ئاسوودەیی یەوە ڕایان دەبوارد. خان ئەحمەد خان کەوتبووە سەر ئەو نیزە باوکی بگرێت و بۆ دەرباری ئەسفەهانی بنێرێ خۆی لە پیاو ماقوولان و گەورەپیاوان نزیك خستەوەو دەرووی خۆشەویستی و میهرەبانی بۆ خستە سەرپشت. هەریەکەیانی بەپێی پلەو پایەی خۆی بە خەڵاتی گرانبەهاو ڕێزو بەزەیی زۆرەوە نرخ لێدەنا، تا ڕۆژێکیان هەڵۆخان کۆڕێکی بۆ کوڕەکەی ڕازاندەوە، لەو کۆڕەدا پیاوماقوولان و سەرانی سەرلەبەر هەموو کۆکردبوونەوە، خان ئەحمەدخان سەرکارەکەی ڕاسپارد شیرینی و نوقوڵ و نەباتی زۆری ئەسفەهانی بۆ دانیشتوان هێنا، تا دەمیان شیرین کا. هەڵۆخان گورجێ، لە کارەکە گەیشت و دڵی زۆر ناڕەحەت بوو. فەرمووی، بەشیرینی و فڕوفێڵ دەمی منت لە گوژالگ تاڵ ترکرد. گوایە دەتەوێ، هەروا بەم زمانلووسی یە چمك و داوێنی فەرمانڕەوایی یەکەم لەدەست دەرێنی ؟ کار گەیشتە ناخۆشی و کێشەو بەرەو خان ئەحمەد خان کۆڕەکەی بەجێ هێشت و لەوێ هەڵبرا، چوو سواری ئەسپەکەی بوو . لەتەك هاودەستانی دا لەدەرەوەی قەڵا گیرسایەوە لەدژی باوکی ڕاپەڕی و دەرووی مافی باب و فرزەندیی لە خۆی بەجاری پێوە دا قەدەرێ لەدەرەوەی قەڵا بە شەرمەزاری یەوەمایەوە. ئینجا لە وگفت و بەڵێنەی بە شای دابوو، دەستە پاچە وەستاو لە دەشتی بەرینی سەرگەردانی و روو زەردی دلهەر وادەتلایەوەو بۆخۆیشی نەیدەزانی چی بکا ...

هەڵۆخانیش لەم ماوەیەدا دەرگای قەڵای داخست .ماوەی گەمارۆدانی قەڵا زۆری درێژە کێشا ،لەئاکام دا دایکی خان ئەحمەد خان یاساوڵو دژدارانی قوللەو بورجەکانی فریوداو لەژێرەوە لەگەڵیان دەستی تێکەڵ کردو بڕیاری دا لەنیوەشەودا دەرکەی قەڵا بکەنەوە تاخان ئەحمەد خان بێتە قەڵاوەو کاریباوکی تەواوکاو فەرمانێکی لەئەستۆی خرابووجێبەجێی بکا. بۆ ڕاگەیاندنی ئەم موژدەیە مەلا یەعقووبی، کەباوەگەورەی مەلاعەباسی شیخو لئیسلامە، ناردە کن خان ئەحمەدخان بەگفت و بەڵێنی خۆش دڵی خۆش کرد. پاش ئەوی مەلا یەعقووب گەڕایەوە بۆناو قەڵا، پیاوێکی سەربەهەڵۆخان بەم کەین و بەینەی زانی و ڕاستیی مەسەلەکەی لەخان گەیاند. هەڵۆخان یەکسەر فەرمانی بەند کردنی مەلا یەعقووبیدا. بڕیاردرا،هەر بۆ سبەینێی ئەوڕۆژە بەسەختی سزابدرێ. چۆن خواوای فەرمان لەسەر بوو، مەلا یەعقووب ڕۆژی تەواونەبێ، سەرلە ئێوارە کە لەشکری تاریکی هێرشی هێنایەسەر ڕۆشناییی خۆر، شاهەن شای مانگ لەگەڵ سوپای ئەستێراندا هەڵیانکردە سەر ڕوناکیی خۆری تاوناك. خان ئەحمەدخان بەپێی تەمێی دایکی و پشت وانی خودای دادگەر هاتە بن قەڵاکەو بەیارمەتیی پەیژەی بەزەییی خوداوەند بەرەو قوللەکانی قەڵا وەسەرکەوت. بڕێکی لەدڵسۆزانی دەوڵەت بۆپاسەوانیی دەرکەی قەڵاو بورج و بارۆو وارشەکان هەڵ بژارد. خۆیشی هاتەناو سەرای دەوڵەتەوە، چووە ناو حەرەمسەراوە، لەکاتێکدا هەڵۆخانی باوکی لەسەر جێگای حەسانەوە پاڵیدابۆوە،خان ئەحمەدخان لەگەڵ چەند هاوڕازێکی خۆیدا هەڵیکوتایە سەری و چاوی لەمافی باوك و فرزەندی پۆشی و باڵبەستی کردوهەرلەوکاتەدا لەگەڵ چەن یاساوڵێکی ئازاو چاونەترسیدا ڕەوانەی ئەسفەهانی کرد. مەلا یەعقووبیشی لەبەند ڕەهاکردوو دڵنەواییێکی زۆری کرد.پاش گەیشتنی هەڵۆخان بەدەرباری سەفەوی ڕێزێکی زۆری لێ نراو خرایە ژێر ئەوپەڕی چاوێری و بەزەییی پادشایانەوە. لەکتێبەکەی خوا لێخۆش بوو مەلا محەمەد شەریفدا بەم شێوەیە باسی کراوە.

هەڵۆخان پاش ئەوەی گەشتووەتە ئەسفەهان بە چەندین جۆر پێشوازو بەزەی شار باری دڵشاد کراوەو تائەو ڕۆژەی مردووە،ڕۆژگاری ژیانی بەوپەڕی ڕێز لێ گیرانەوە بەسەربردووە، بەڵام بەپێی نووسینی خوسرەو بەگی بەنی ئەردەڵان، هەڵۆخان پاش ئەوهەموو ڕێزوو دڵ نەواییە زۆرانەی کەئەمەیش ڕێو ڕەسمی پاد شایانەو ڕەوشتی خوسرەوانەیە بەخەڵاتێکی زۆرەوەیان ناردووەتەوە بۆ وڵاتی خۆیو بڕیاردراوە کەهەرگیز دەست لەکاری فەرمان ڕەوایی وەرنەداتو دوورەپەرێزی بژی.(خودا هەر بۆ خۆی لە هەموو کاران ئاگادارترە).

لەبارەی جیهانەوانیی خان ئەحمەد
خانی کوڕی هەڵۆخانو
کورتەیێك لە سەربردەی ئازایەتیو
کەڵەمێردیی ئەو خودانە

چۆن لەساڵی102دا خان ئەحمەد خان بێ ئەشکەنجەو ئازار بووکی وڵاتی بەهەزار نازەوە لەباوەش گرت، شنەی خۆشو شادی بەسەر گەورەو بچوكدا هەڵی کرد، بڵندو نەوی بە بەزەی هەمە تەرزی ئاسوودە بوون، پیاوماقوڵانو ژێردەستان سەرلەبەر، لەسای وتفی بێ پایانیەوە، بەوپەڕی شانازی گەیشتن. ماوەیێکی زۆر لەپێناوی کامەرانیو خۆش گوزەرانیی خەڵکی وڵاتدا تێکۆشا.هەریەکەی بەپێی پلەو پایەی خۆی نازدەکێشا. خزمو بیانیلەلێشاوی دەهندەییی بەهرەمەندبوون، داراو نەدارا لەبەرچاوی یەکسانو خۆشەویست بوون. تاکاتێکی کەڵکەڵەی وەدەست هێنانی وڵاتی ڕۆمی کەوتەسەر وبە لەشکرێکی لەژمارەی ستێران بەدەر هێرشێکی توندو تیژی بردە سەر تیرەی بڵباسی شەڕخوازو هەڵیکردەسەر مەڵبەندی ئەو بەدئاکارانەوناوچەیانی داگیرکردو ئاڵای سەرکەوتنی هەڵکرد تیرەی بڵباسیش پاش بیستنی ئەم هەواڵە لەشکرێکی لە ژمارە بەدەری کۆکردەوەو بەهەزار ترسو سامەوە دەستیان دایە شیرو تیرو ڕێیان لە خان ئەحمەد خان گرتو بەرەو بڕیان لێکرد. سوپای سەرکەوتوی ئەردەڵان لەترسی ئەومیرە وڵات گیرە، بە پێی ڕێو ڕەسمی زگماکی لە خۆ بوردوویی یەکسەر تیغی زاخاودراوی لەکالان هەڵکێشاو بەوپەڕی بێباکییەوە هەڵیان کوتایەسەر لەشکری وەك دەریای بەجۆشو خرۆشی بڵباسو بەهێرشی مەردانەو نرکەی دلێرانە ئەوسپا لەژمارە بەدەرەیان بەزاند و سەرەنجام زۆربەی سەرۆك ویەکە پیاوانی ئەو هۆزەکوژرانو چەندین لەوکینە لەدڵو بەدبیرانە بەدیل گیرانو سەر شۆڕکران. هێندێکیش لەوانەی ، لەوتەنگو چەڵەمە پڕ مەترسییە ڕزگار ببون ژیانێکی سەرلەنوێیان وەدەست هێنایەوەو بەرەو وڵاتی خۆیان گەڕانەوە.
بلباسەکان ماڵو کۆچو پەیرەوانی خۆیان کۆچ پێ کردو لەجێگاییێکی سەختدا، کەلەکاتی ئەمجۆرە ڕێکەوتنانەدا پەناگایان بوو، جێگیربوونو ئەوانەی لەوشەڕەدا بەزیندویەتی مابوونەوە بەرەبڕی یان لەلەشکری نەبەزی ئەردەڵانی یەکان کردو دەستیان بەشەڕکرد. لەیەکەم هەڵمەتدا چەند شیردێێکی ئەردەڵانیان تخیلی زەوی کرد، سەرەنجام ئەردەڵانی یەکان هێرشێکی دلێرانەیان بردە سـ ریانو هیممەتێکی پیاوانەیان بۆ تەفرو توناکردنیان نواندو ئەو تیرە شەڕخوازەیان بەجارێ لەناوبردو دوایان بڕینەوە.
بڵباسەکان کەچاویان بەم حەشەو هەنگامەیە کەوت، هەربە هەموو هەڵاتن.
هەرچی دلێرانی ئەردەڵان بوون ئەسپی تیژڕۆیان هێنایە جوڵەو دەسکەوتێکی زۆریان لەماڵو سامانی ئەو بەدمەزەبانە وەدەست هێناو لەوێڕا ئەسپی عەزمیان تاوداو تا ئەوجێگە سەختەی خۆیانیان تێدا قاتم کردبوو ڕیشمەیان شل نەکرد. چەندمار ڕۆژی گەمارۆیان دانو ڕێی هاتوچۆو کاروباریان لێ بەستن تا بەم شێوەیە داوێنی دان بەخۆدا گرتنو سەبریان لەدەست بدەنو واز لە لووت بەرزی بێننو ملکەچی قوبووڵ بکەن. ئەگەر چی دوایی، هێرشەکەیان ڕاگرت بەڵام ئەم ڕوداوە لەهەموو کانگای دڵیانەوە نەبوو. لەبەرئەوەی ڕێگای بەوێ گەیشتنی یەکجار سەختو تووش بووو بواری شەڕوشۆڕیان نەبوو، لەسەرو بەرنانی ئەم کارەدا سەریان سوڕماولەو دەشتەدا سەرگەردان مانەوە. سەرەنجام ڕۆژێکیان کەڵەژنێکیجوانی ژیرو زیرەکی ئەو تیرەیە ئارەزووی گەشتو سەیران دەکا. دەوروبەری سوپا بێسەنگەرو سوپەر بوو. بەڕێکەوت تووشی بوو بە تووشی کاربەدەستی خانەوە لێی پرسی هۆی لێرە هەوارگرتنتان لەبەرچییەو ئەم هەموو خۆئامادەکردنو خۆ سازکردنە لەبەرکێیە؟ کاربەدەستەکە لەوەڵامدا گوتی☹هۆی هەوارگرتنمان لێرە ئەوەیە ڕێگاویان نییەو ڕێ ڕەوەکە زۆرتەنگەبەرەو بەئاسانی توانی لێوە دەرباز بوونمان نییە. ئەو ئافرەتە شەنگە بەتانووتو پلارێکی نازو عیشوە ئامێرەوە، بووبە باوەشێنی بڵیسەی ئاگری توڕەیوو ڕکی خان. هەردەمو دەست فەرمانی ئامادە بونی لەشکری سەرکەوتووی داو چیرۆکی ئەم ژنە نیهاد پاکەی لەنووکەوە بۆسەردارانی سوپا گێڕایەوە. سەردارانی سوپایش دەسبەجێ دەستیان لەگیانی خۆیان شوشتو دەستیان بە قڵفی توندو تۆڵی فەزڵی خوداوەندی دوو جیهانەوە گرتو لاوانی خەنجەر بەدەست بەتێخی ئاودارەوە چاکی ئازایەتیان لێ هەڵکردو دەستیان دایە شیرو ڕمو بەیارمەتیی خودای بێهاوتا ڕوویان کردە سەرلوتکەی چیاکانو لەنشێوانەوە بەرەو هەورازان هەڵ کشینو دەرووی شەڕوشۆڕیان لە ڕووی دژمنان هاویشتە سەرگازی پشت. ئەم تیرە چارەبەدە ئەم هەنگامەیان دیت دەسبەجێ دەستیان بە شەڕکردو بەتەقەکردنو گابەرد گلۆر کردنەوەوە تێهەڵچونو ئەو دلێرە ڕۆستەم ئاکارانە بە تیخو تیرو تەورەوە خۆیان گەیاندە سەنگەرە بەسامەکانیانو نێرو مێیان لەتێخ کێشانو پاشماوەی ماڵو سامانیان بوو بەدەسکەوتی ئەوسوپا سەرکەوتووەو لەشکری زاڵ بوو بەدیلو یەخسیرێکی زۆرەوە لەوەزیاتر پێ نەچوو بەسەرکەوتنو زاڵ بوونەوە گەڕایەوە. فەرمان ڕەوایانی سابلاخو مەراغەو ئەو ناوچانە بەبیستنی ئەم سەرکەوتنانە بێ چەندو چوون بەدیاریو پێشکێشی نایابەوە دەستەو نەزەر ڕویان لە بارەگای کردوو ئەوپەڕی لەخۆبردنو خزمەتگوزاری خۆیان نواند. سەرکاری خان ئەوناوچە بەدەست هێندراوانەی یەکە بەیەکە بەرەوڕووی فەرمان ڕەوا دڵسۆزەکانی دەوڵەت کردەوە پاش دوایی هاتنی کاروباری خان لەوناوە، بەسەربەرزییەوەلەڕێگای کۆیەو هەریرەوە بەرەو ڕەواندزو عیمادیە دای کێشا چەند کەسێ لەکوڕانی بارام بەگ کوڕی سورخاپ بەگ کەپێشتر باسمانکردنو لەسەردەمی حوکمڕانیی باوکیدا فەرمانڕەوایی ڕەواندزو عیمادییەیان پێ سپێردرابووو بە هۆی ناسازی ڕۆژگارو چارەنووسی پەروەردگارەوە لەفەرمان ڕەوای کەوتبوونو پەستو سەرشۆڕ ببوون، بەبەزەییو نوازشتی خوسرەوانەیەوە کۆی کردنەوەو دووسێ کەسێکی لە سەرۆکەکانیان لەسەر تەختی فەرمان ڕەوای جێگیر کرد. لە ئاکامی بارانی بەزەییەوە چیمەنی دوواڕۆژیان گەشەیکردو لەسایلێشاوی چاودێرییەوە تەلاریبە شانو شکۆیان ئاوەدانبۆوە. هەروەها ڕەواندزی بە قەرەحەسەن بەگو خۆشناوی بە خالید بەگو عیمادییەی بەعوسمان بەگ یسپاردو لەسەر تەختیحوکمڕانیی چەسپاندنو ژەنگی پەستیو خواریی لە ئاوێنەی دەوڵەتیان سڕییەوە.
لەبەرئەوەی حەسەن بەگ لە ڕووی شۆخو شەنگیو دلێرییەوەو لە ئاکار پەسندیو فەزڵو کەماڵو ڕەوشتی مەردایەتیو ئازایەتیدا لە سەرووی ئەوانی دیکەوە بوو، خەڵات کراو بەسەرکردەی ئەو هۆزو تیرەیە هەڵ بژێردراو بەگەورەییی خۆی فەرمانڕەواو سەرلەبەری ئەو بنەماڵەیەی خەڵات کردو تائیمڕۆکەیش کەساڵی1262کۆچییە فەرمان ڕەوایانی ڕەواندز وەچەی ئەون دەگێرنەوە، تیرەی حەمەڕەشید بەگی وەکیل بە ڕەچەڵەك، لەچەند سەرێکەوە، دەچێتەوەسەر خالید بەگی میری خۆشناو لە سەردەمی فەرمانڕەواییی خان ئەحمەد خاندا هێندێکیان هاتوونە کوردستان و بە پلەی وەکیلی سەربەرز

کراون. پاشیئەوەی خان ئەحمەدخان کاروباری ناوچەی بڵباسەتیو ڕەواندزو عیمادیی‌یەی سەروبەرناو ئاسوودەو سەرسووك بوو، بڕیاریدا هەڵکاتەسەر تیرەی داسنیو خالیدی. کاتێ گەیشتە نزیکی وڵاتی ئەم تیرەو هۆزانە یەکسەر لەم هەڵکردنە سەرە ئاگاداربوونو زۆرپیاوانەو بەوپەڕی ئازایەتیو دلێری‌یەوە هۆەزکانی خۆیان خڕکردەوەو بڕیاری شەڕیاندا. هونەروەرانی ئەردەلآن وەك سەمەندەر بەرەو ئاگر هەڵیان کوتاو ڕیزیان تێكو پێك شکاندو لەیەکەم هەڵمەتدا بنەڕەتی بوونو توانیان لەبێخو بنیچەوە لەبەریەك هەڵتەکاندنو هەرچیەکیشیان ڕزگاربوون بەم لاو بەولای وڵاتدا ئاوارەبوونو پەرتو بڵاوبوونەوە، یەك سەڵەفانی مەیدانی ئازایەتی بە یەغباڵی ڕوونەوە شەوو ڕۆژێ وەدووی داسنیو خالیدی کەوتنو دیلو بەرزە ولآخو سامانێکی زۆرو زەوەندیان لێ وەدەست هێنانو زاڵبوونو بەسەریاندا سەرکەوتن.هەر لەوشوێنەوە خان هەمەکارانی بەرەو کۆیەو هەریر ناردو خۆیشی بەسەرکەوتنەوە بەرەوموووسڵ چووو ئاوازەی هاتنی لەشکری بەگوێی فەرمانڕەوای مووسڵ گەیشت. ئەویش کە بەمەیزانی پەشۆکا. نەی توانیبەرەو بڕی لێ بکا ، ناچار بۆ حەڵەب هەڵات. پیاوماقووڵانو سەرۆکانی مووسڵ بەدەسو دیاری یەکی زۆرو گرانبایی‌یەوە چوون بۆ خزمەتی ئەومیرە وڵات گیرەو سەری گوێ بەفەرمانیو ملکەچی‌یان بۆدانەواندو خانیش زۆری ڕێز لێ گرتن و یەکەیەکەیانی بەخەڵاتی گران بایی خەڵات کردوو سەری بڵیندکردن و لەتەك فەرمانڕەوای تازەیاندا گەڕانەوە بۆجێی خۆیان.دەسودایەرەی خانی سەرکەوتوو بێهیچ کۆسپو سەرشۆڕی، بێهیچ بگرەوبەردەیێ ناوچەکەی بەپێو قەدەمی ڕازاندەوەو بەدیدەنیو زیارەتی یونس پێغەمبەر شەرەفمەندو بەهرەدار بوو. نامەی سەرکەوتنی بەهەموو لایەکدا بڵاوکردەوەو خۆیشی لەومەڵبەندەدا چل ڕۆژێ مایەوە. پاشان

فەرمانی بۆخەڵکی مووسڵ دەرکرد، کە کارگەرانو دەسو پێوەندانی خۆیان بنێرن خەلەوخەرمانی حەسەن ئاباد بکوتنو دانەوێڵەکەی خڕکەنەوە. کەلەوڕۆژانەدا سەربازەدلێرەکان، پاش ڕێکردنێکی زۆرو ماندوبوون خۆیانو ئەسپو وڵاغەکانیان پشوویەکی چاك بدەنو تێکڕا سەر ئاسوودە بن . ئەوجا فەرمانی بە میرزاو نووسیارانیدا، ڕووداوی ئەم سەرکەوتنەو ڕاستیی ئازایەتیو بوێریی لەشکری ئەردەلآن بە دوورودرێژی لە دەرباری ئەسفەهان ڕابگەیێنن ، سەرەنجام ئەحمەد خان لە لایەن دەرباری ئەسفەهانەوە بە پشتوێنی گەوهەردارو ئەسپی ڕەسەنو چەكو زینی زێڕین خەڵات کراو دنە درا، بەغدا داگیرکا. خان ئەحمەد خانیش پاش سەروبەرکردنی باری ئەو ناوچانەی بە دەستی هێنابوون، لەشکری کردە سەر ناوچەی کەرکوكو قەڵاکەی. هەرچی تیرەو هۆزی ئەو ناوە هەبوون سەرلەبەری خستنە ژێر قەڵەمڕەوی خۆی، تا گەیشتە دەوروبەری بەغدا. بەغدا ئەگەر چی شارێکی یەکجار ئاوەدانەو قەڵایەکەی زۆر سەختو دژوارەو نیشتەنی‌یەکانی لەوپەڕی توانو ئامادەیی‌دان، بەڵام گرتنی لە سەردەمی هیچ کەڵە پاتشاییێکی تاجداری ئازاو گەڕناس دا سەری نەگرتووەو هەرگیز ملی بۆ کەس نەداوە ئەوەندە هەیە، لەو سەروبەندەدا ، چونکە دەبدەبەی ئازایەتیو کەڵە مێردیی ئەو کەڵە مێرە بەرگوێی پیرو لاو کەوتبوو، خەڵکی بەغدا وێڕای ئەو هەموو توانو خۆتەیارو ئامادەکردنە ترسو سامێکی لەکێش بەدەری ئەو خودانە خوسرەونەژادەیان چووبووە دڵەوەو هەرچەندیان دەکردو دەکراند، زاتیان نەدەکرد بەرەنگاری بنو لیی‌ڕاسێن. هەروەکو لە سەرەتاوە بە هەزار ترسو دڵەلەرزەوە هێرشێکیان برد، بەڵام زۆری نەبرد وازیان هێناو ملی ڕێك کەوتنیان دا.

به پێی نووسینی مەلا محەمەد شەریف، دەروێش محەمەدبەگی سوباشی بە غدایی، لە دڵی خۆیدا مەیلی مل کەچی هەبووە، لەبەر ئەوە، ئەم ڕێك کەوتنە بوو بەهۆی دڵ بەهێز کردنی سەربازانی ئەردەلآنو پاڵپشتی بۆ سوپاکەیو بەم جۆرە چوونە ناو قەڵای بەغداوە. لەبەر ئەوەی کە خەڵکەکە حەزیان لە شەڕ نەبوو شەڕکردنیان لە بەرژەوەندی خۆیان نەدەزانیو سەر سەپێچیان بە مایەی سەرلێشێوانو لەناوچوونی خۆیان دەزانی بۆ ڕێك کەوتن هاتنە پێشەوە. کە تخوداو خاوەن پلەو پایەکانو گەورە پیاوان بە دەسو دیاری‌یەکی زۆر گرانبایی‌یەوە هاتنە خزمەتو گوێ بەفەرمانیو مل کەچیی خۆیان لە ڕاستی دەربڕی. پاش ڕەزامەندیی هەردوولاو شەڕو شۆڕ کوژانەوە والیی (دار السلام) بە خزمەتی جەنابی خان گەیشتو تانوپۆی دڵسۆزیو یەکدڵی خۆیان لێك ڕایەڵ کردو چەندین ئەسپی کەحێلەی ڕەسەنی عەرەبیو کەلوپەلی زۆری گرانباییو چەندین جۆر دەستو دیارییان پێشکەش بە خزمەتی کرد. ئیتر بەم جۆرە سەرکێشیو یاخیتی بە گوێ فەرمانیو مل کەچی گەڕاو ئاشتی جێگای ناکۆکیو کێشەوبەرەی گرتەوە.هەر بۆ سبەینێ ئەو ڕۆژە میری بەختەوەر بە خۆشیو شانو شکۆو دەبدەبەو سەنسەنەوە تەشریفی گەیشتە (دار السلام)ی بەغداو ئەو سەر زەوی‌یە پیرۆزەی بەفەڕی پیو قەدەمی خۆی شەرەفمەند کرد. لەو کاتەدا وەزیری بەغدایش چەندین پێشکێشی شایانی بو خزمەتی هێناو لەگەڵ ئەمیرانو بەر پرسانی دەوڵەتیش دا کەوتنە چاكو خۆشی کردنێکی گەرمو گوڕ. پاش چەند ڕۆژێ کە دەستی لە کارو باری بەغدا بەتاڵ بوو بە هەموو ئامانجێکی خۆی گەیشت، بەرەو ئەردەلآن گەڕایەوەو پیرو لاوی بە پێیو قەدەمی پیرۆزی شادمانو دڵخۆش کرد. مێژوونووسان ماوەی

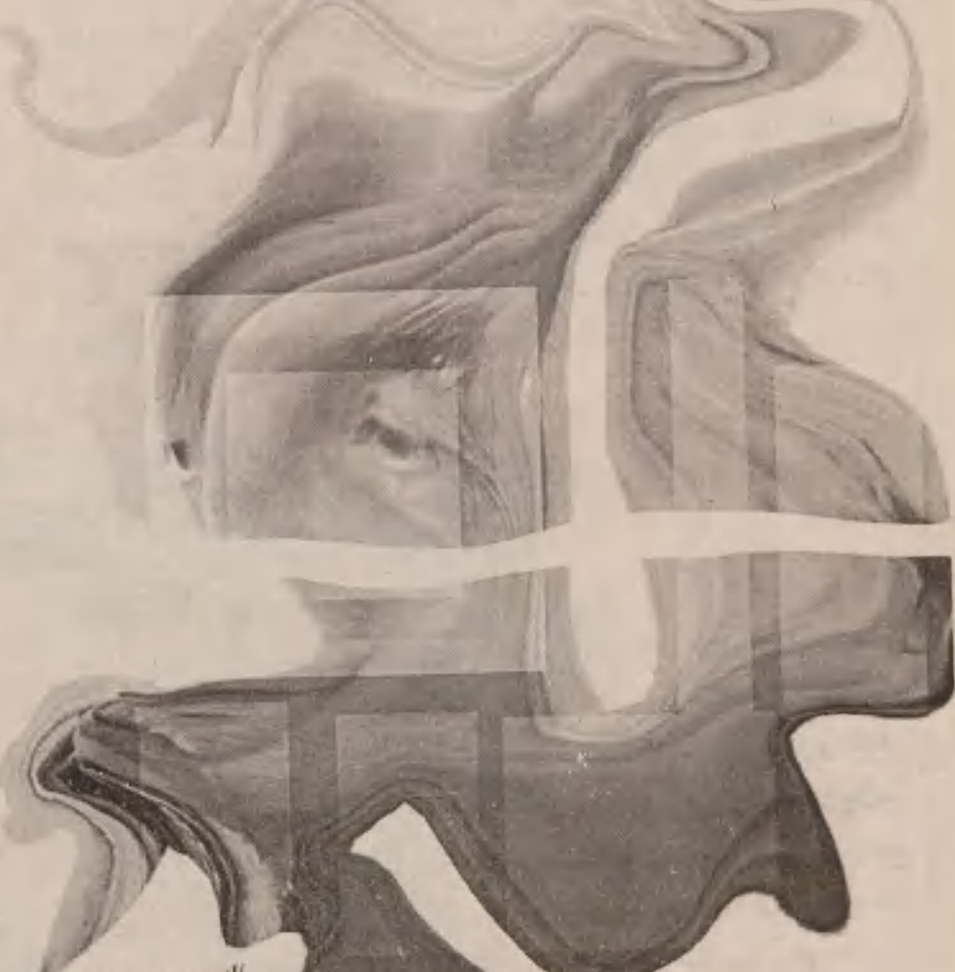

ئەم سەفەرەیان بە حەوت ساڵ لە قەڵەم داوە. هەر کە دەنگو باسی گرتنی بەغدا بە شاعەباس گەیشت، شا لەو بنەماڵەیە بەژنو ژن خوازی نزیک بوونەوەی بە مایەی شانازیو شانو شکۆ بەرز بوونەوەی خۆی زانیو سەرلەنوێ بەدەسو دیاری گرانبایی و خەڵاتو نوازشت دەربڕینی دڵسۆزانە پایەو نرخی هێندەی دیکە بەرزکردەوە. ئەویش بەوپەڕی توانییەوە فەرمانڕەوایی ی، بە ئارەزووی خۆی، لە وڵاتی پشتاوپشت بۆ بەجێماوی ی دا بەڕێوەدەبرد، تا ئەو ڕۆژەی کە شا عەباس فەرمانی خودای بەجێ هێناو بەپێی گوتەی خودای گەورە ((کل من علیها فان ویبقی وجه ربك ذو الجلال والاکرام) گیانی بە بەهەشتی بەرین شاد بوو شا سەفی جێگای ئەوی گرتەوە.

شاسەفیش هەر لەسەر ئەو ڕەوشتو ڕێو ڕەسمەی باوکی لەسەری دەڕۆیشت لەگەڵ خان ئەحمەد خان دا مایەوە. هەروەها سورخاب بەگی کوڕی خان ئەحمەد خان کە گەوهەری بوو لە سەدەفی زەڕین کولاە دەرچوو بوو ولە باوەشی شا عەباسدا گەورە ببوو لەسەر یاسای کۆنی باوکی خزمەتو هاودەمیی شاسەفیشی لە ئەستوگرتبوو. شاسەفی چونکە نیشانەی زیرەکی و زانایی تێدا بەدی دەکرد دڵی لێی کرمێ بوو کەڵکەڵەی لەناوبردنی کەوتە کەللەوە، تا ڕۆژێ شا وێردیخانی لوڕ کە پێشتر باسمان کرد، (بەیارمەتی عومەر بەگی کەلهوڕ لە شەکری کردە سەر تەیمورخانی مامی خان ئەحمەد خانو نێوان هەردوو بنەماڵەکە لەنوێ ژەنەوە تووشی کێشەو دووبەرەکی بوونە) شاوێردی خان چونکە ڕكو کینەی کۆنی لەدڵدا هەبوو، لەم سەردەمەدا هاتە خزمەتی شا سەفی، پاش وتووێژێکی دوورو درێژ لە هەموو بابەتی مەسەلەکەی خستە دەستی شاوێردی خانەوەو داوای ڕاوتەگبیری لێ کرد. ئەو بەدبەختە بەدکارە، کە هێشتا تاڵاوی شمشێری ئاوداری دلێرانی ئەردەڵانی لەزاردا مابوو، پێی گوت، سورخاب بەگ لاوێکی ئاکار پەسەندەو تا بڵێی پیاوەو خاوەن ئەقڵو ئاوەزە، چەندی وی ژێرو وشیارە، سەرباری ئەمەیش باوو باپیرانی دەستی دەسەڵاتیان لە زۆربەی وڵاتو ناوچەکاندا درێژبووەو خۆیان بەسەروەرو خودان زانیوە، تەنانەت ئەگەر خۆی بەخاوەن هەقو ماف بزانێ بەندو بارێکی لەگەڵ سەڵتەنەتو خیلافەت دا بوویەتی، هەقیەتی و بەجێیە. لەبەر ئەوە دەبێ بەهەر نرخێبێ تازووەو دەرفەت لەدەست نەچووە، بەلاوێتی لەناو ببرێ. ئەم ئەفسانەیەی شاوێردی چوو بە مێشکی شاوەو دەسبەجێ فەرمانی چاو هەڵکۆڵینی داو میرغەزەو بێ سێدوو چاویان هەڵکۆڵی و پیشانی شایان دا. پاش چەند ماوەیەیی ئەم خەبەرە شوومە گەیشتە خان ئەحمەد خان، پەنا بەخوا خان ئەحمەد خان لە ژیان بێزار بوو بەدەم ئاخو ئۆفو ئالەو فیغانەوە ئارامو ئۆقرەی لێ بڕابوو خەوی لە چاو نەدەکەوتو لەوەسفی ئەو نووری چاوەیدا ئەم چەند بەیتەی گوتووە.

بی تۆ ئەی گیانی جیهان بەم دڵی خوێناوی یەوە چ بکەم! لەتاو
بی چاویی تۆ ئەی چاوی دنیا بین چ بکەم!
بێ گوناه چاویان هەڵکۆڵێت.
کوێراییم دایە بڵێ منی بیچارە چ بکەم؟

سەرەنجام بە نەخۆشی و سەوداو ماخۆلان گرفتار بوو ماوەی ساڵێکی ڕەبەق سەرەڕای هەزار داودەرمانو پزیشكو پزیشك کاری هیچ چارەسەرێکی نەبوو. تەنانەت کار بەڕادەیێ گەیشت ناچار کۆتو سندمیان کرد. دەگێڕنەوە، ئیسماعیل بەگی عینایە تولڵابەگ کەلەو سەردەمەدا بە پلەو پایەی وەزیر گەیشتبوو بە ڕاوتەگبیری جوانی. لەو ماوەیەدا خان لە کۆتو زنجیردابوو. ئەو کاروباری وڵاتی دەگێڕاو هیچ کەمو کوڕییەك نەدەکەوتە کاریەوە. تا پاش ساڵێك بە یارمەتی خودای گەورە خانی مەزن چاك بووەو بەخۆهاتەوە.

شاعیران مێژووی نەخۆش کەوتنی خانیان بەحیسابی ئەبجەد بەم تاکەشیعرە تۆمارکردووە: ((در غلگ گشت ابلەو مجنون)).

پاش ئەوەی لەم بێ هۆشی یە بەهۆش هاتەوە جارێکی دی دڵی بۆ کارەساتی کوڕەکەی بەجۆش هاتەوە، ناچار سەرپێچی لەشا سەفی کردو لەگەڵ سوڵتانی ڕۆم دا ڕێك کەوتو لە ئێران دەستی بەتاڵانو بڕۆ کردو هەرچی یەکی لەو وڵاتانە وەگیر دەکەوت دەی دایە هاوسەنگەرانی خۆی. خان ئەحمەد خان کرماشانو هەمەدانو گەرووسو ڕووس ورمیو سەنقەری گشت خستە سەر قەڵەمڕەوی وڵاتەکەی و هەرچی ناوچەکانی دەوربەریش بوون سەرلەبەری تاڵان کرد هەر کە ئەم هەواڵە بەشا سەفی گەیشت. زاڵ خانو سیا وەش خان کە هەردووکیان لەشاوە نزیك بوون، کران بە سەرکردەی سوپایەك لە هەڵمەتو نەبەرددا وەك شەپۆلی جەیحوونو لە بێ شوماری دا لە پێکوڕەو مێروو زۆرتر بوو بۆ لە ناوبردنی شەڕی خان ئەحمەد خان. خان ئەحمەد بەبیستنی ئەم هەواڵە بەجارێ ڕێگای سەرپێچی گرتبەرو لەشکری خۆی خڕکردەوەو خەبەری لەشکر کێشی شای ئێرانی ڕاگەیاند دەرباری سوڵتانی عوسمانی داوای کۆمەكو یارمەتی کرد. لە لایەن پادشای ڕۆمەوە مەنوچەر خانێکی بەیاریەوە هات. پاش ڕێگاو بان بڕینێکی دورو درێژو چەندین قۆناغ هەردوولا لە کن دەریاچەی مەریوان کە هەمیشە شوێنی شەڕو لێکدانی ئازایانی ئێرانو ڕۆم بوو، دەگژیەك ڕاچوون. ئەو دوو لەشکرە گەورە و گرانە بەتوندو تیژی خرۆشانو بانگی (ان زلزلە الساعة لشیء عظیم)) بەرگوێ کەوتو شێرانی بێشەی ڕکوکین دەستیان دایە شیرو تیرو هەڵیان کوتایە سەر یەکتر. لە یەکەم هێرشدا بێ گوناهێکی زۆر لە هەردوو لا سەریان تێداچووو سوپای قزڵباش شکستیان هێناو هەڵاتن. ئێرانی یەکان کە دیتیان سوپای دوژمن لە پشتیانەوەیەو زۆنگاو زەمەندی مەریوان لەپێشیانەوەیەو خۆ لە ڕمو شمشێری پاڵەوانانی مەیدانی شەڕ بواردن کارێکی لەکێش بەدەرەو ڕێی هەڵاتنیان نییەو لەو تێدا چوونە ناتوانن خۆیان ڕزگار بکەن، ناچار بەتەگبیری زاڵ خانی سەردار دەستیان لە گیانی خۆیان هەڵگرتو شمشێری کینو تۆڵەیان لە کالان دەرکێشاو هەڵیان کردە سەر سوپای خان ئەحمەد خانو لەشکری ڕۆم. لەبەر ئەوەی سەرکەوتن بەدەست خودای گەورەیە، شنەبای سەرکەوتن ئاڵای ئێرانی یەکانی شەکاندەوەو سوپای ڕۆمو لەشکری خان ئەحمەد خان وێڵو سەرگەردانی هەڵدێری پەرێشانی بوون هێندێکیان بەهەزار فڕوفێڵ سەری خۆیان ڕزگار کرد. سەرئەنجام لەشکری ڕۆم بە سەر شکاوی گەڕایەوەو خان ئەحمەد خانیش لەگەڵ بڕێ لە خەڵکی کوردستان ڕەوانەی موسڵ بوونو هەر لەو ساڵەدا فەرمانی خودای بەجێ هێنا.

هەڵبەست

حەیف بۆ لاویی ئەو شێرە پیاوە
بۆ زۆری بازوو و بۆ دەستو بردی
ئێستاش نەم زانی ئایینی ئەم گێتی یە چی یە؟
کەسی بە نەمری تێدا نەژیا.

بە ڕاستی میرێکی ئازاو دلێرو وریاو خودانێکی بەداوو دەس بڵاو بوو. بە ئاکاری جوانو ڕازاوەو بە ڕەوشتی پەسەند ناسرابوو. تا بڵێی پیاوێکی بەسەلیقە بوو. دەگێڕنەوە: جلو بەرگی کوردەواری کە یەکێ لە جلو بەرگی پیاوانەیە، داهێنانی دەستی ئەوە دەڵێن یەکێ لە جۆڵاکانی ئەسفەهان پارچە شاڵێکی پێشکەش بە سەرکاری پاتشا کردبوو، چون خان ئەحمەد خان لەو شوێنەدا حازر بوو دایانێ ئەویش بە سەلیقەی خۆی کوردەواریانە هەڵی دووری و لەبەری کردو هاتە خزمەتی شاو هەزار جاریان ئافەرین لێ کرد.

سەرچاوە: مێژووی ئەردەڵان.. نووسینی ماە شەرەفخانمی ئەردەڵانی (مەستوورە) وەرگێڕانی: شوکر مستەفاو د.حسین جاف

چەند نمونەیەك لە شیعرەکانی (مەستوورە)
لە دیوانی مەستوورەی کوردستانی
'کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی صدیق بورەکەیی (صفی زادە) وەرگیراوە

بەقوربانی ماڵی تاریکت بم

سا خۆم بەقوربان تاریکی یانەت
ئەو ماوای دەیجور چۆڵو وێرانەت
جە زبان لاڵ بام وێنەی نەقش سەنگ
پەی چێ جات گرتەن تۆ قەور تەنگ؟
مەر فەڵەک کەردەن دەستاخت بەی تەور
بیەن وەیارت سەنگ سیای قەور
نمەکەری یاد تۆ جە یارانت
نمە پەرسی حاڵ دۆس جارانت[1]
یا خۆ خان مەرگ زیندانیت کەردەن
یا عەهدو وەفا جەیادت بەردەن
یا مەیل ئامان خەڵوەتت نیەن
یا جە غوصصەی وێت نەویرت نیەن
بەگیانت خەسرەو، کام نەدیدەی دەور!
دەستاخ زەنجیر گەردوون پڕ جەور
پەی تۆ نەخەڵوەت، نەباغ نە وڵات
نە تۆپ نیظام، نە سانو سپات[2]
موطلەقا هیچ کام بە وێنەی جاران
جەدمای سەردار صەفا نەداران
دەستەی غوڵامان صاحیب ئیخڵاصت
صەداقەت کاران فیدەوی خاصت
مەگێڵان وێڵ وێڵ، بێ ئاغەو بێ یار
ماتو سەرگەردان، دەلیلو زگار
هەریەک وە دەردێ گرفتار بیەن
سەر رشتەی کارش جە دەس شیەن
مەناڵان جەسای چەرخ واژگوون
جە بی ئاغایی وە دڵەی پڕ هوون[3]
شیوەنو زاریو شینەن کارشان
وا وەیلان سەخت، پەی سەردارشان
جەی یاران سێ کەس وەفا کەردشان
جە هەم قەطاران سەبەق بەردشان
ئافەرین لێشان نمەک شناس بین
جە سەیر دنیای پڕ مەکر هەراس بین
جە دمای خەسرەو صاحیب شکۆو فەڕ
پەی خزمەتش کەس نەبەستەن کەمەر[4]
ئەوانیچ ناکام بە دڵ تەنگەوە
سەر نیان وەسای سیای سەنگەوە
جەماڵو دەوڵەت، وەشی دەس کێشان
شین بین وە مۆنیس خەسرەو وێشان
کولاە فەرەنگی بێ صاحێب مەندەن
خەم ڕیشەی شادیش جە بێخ هۆر کەندەن
مەزارۆ، پەی بەخت سیای وێش، تەلار

نمەیۆش نەگۆش صەدای مۆسیقار
(خەسرەویت) بی صەبر، ئارام و خەوەن
پەشێوەیش جەداخ مەرگ خەسرەوەن(5)
کتابخانەت چۆڵ بێ زەوق و شەوقەن
بێ دەماغی ئەو جەگشت مافەوقەن
خەڵوەت و دەروون ئەر بالاخانەن
جە دمای خەسرەو، ماچی وێرانەن
لاڵ بام زەمزەمەی جارانت نیەن
بیسات نیشاط یارانت نیەن
صەدای کێشکچی صوبح و ئێوارت
خامۆشەن نە دەور قەصرو تەلارت(6)
یا شا کوردستان، یەکسەر دمای تۆ
ڕیشەش بەربەیۆ چون خاک نەی کۆ
بواروش پێدا، بەرقێ نەی وەهار
هەنێ کەسێ لێش نەوینۆ ئاثار
وێنەی دەماوەند مەلوول بۆ جەتەم
کەس سەیرو، صەفاش نەوینۆ وەچەم
باقی تا ئەو ڕۆ عومر بەرجام بۆ
شەرط بۆ پەی خەسرەو هەر واوەیلام بۆ
تا خالق گێرۆ دیوان مەحشەر
شین (مەستورە)[7] جە شیرین بەتەر

(1)واتە: خۆم بە قوربنی ماڵی تاریکت و ئەو شوێنە تاریکەی چۆڵ و وێرانەت بم. وە کوو نەخشی بەرد لاڵ بم، لە بەر چی لەم گۆڕە تەنگەدا جێت گرتووە؟ مەگەر چەرخی گەردوون بەم جۆرە بەندتی کردووە، کە بەردی ڕەشی گۆڕەکە بووەتە یارت، لەبەرچی یادی یارانت ناکەی و حاڵی دۆستانی جارانت ناپرسی؟

(2)واتە: یاکوو خانی مەرگ زیندانی کردووە، یا بەڵێن و ئەمەگی لەبیرت بردووەتەوە، یا ئارەزووی هاتنی ئەندەروونت نیە، یا لەبەر خەم و پەژارەی خۆت ئەمانەت لەبیر چووە؟ بەگیانت قەسەم ئەی خەسرەو، بەندەی زنجیری گەردوونی ستەمکار، تۆی خستووەتەوە داو، ئەندەروون و باخ و تۆپ و تۆپخانەو سپاو سانت.

(3)هیچکامایانی وەکو جاران لە دوای سەردارو سەرۆك جوانی‌یێکی، دەستەی خولامە دڵسۆزەکانت، ئەوانەی وا ڕاست بێژن، ئێستاکە بە ئاوارەیی و بەبێ ئاغەو یار، ئەگەڕێن مات و سەرگەردان و زویرن و هەر کام وە دەردێك گرفتار بوون و سەر ڕشتەی کاریان لەدەست دەرچووەو لە دەستی چەرخی چەواشە لەبەر بێ ئاغەیی بە دڵێکی پڕ خوێن ئەناڵن.

(4)کاریان هەر شین و شیوەن و گریان و واوەیلایە بۆ سەردارو سەرۆکیان، لە ئەم یارانەت سێ کەسیان بەڕاستی ئەمەیان نواندو ئافەرینیان لێ بێ بۆ ئەمەگداریان، کە لەسەیری دنیای پڕ فروفێڵ وەرەز بوون، لەدوای خەسرەوی خاوەن شکۆو فەر، بۆ خزمەتی کەس کەمەریان نەبەست.

(5)ئەوانیش بەناکامی و بەدڵی تەنگەوە، سەریان نایەسەر بەردی ڕەشەوە، وە لە جوانی و خۆشی دەوڵەت دەستیان کێشاو هەر سێیان ڕۆیشتن و بوونە هاودەمی خەسرەوی خۆیان. ئێستاکە خەم ڕیشەی شادی و خۆشی لەبنەوە هەڵکەندووە، بۆ بەختی ڕەشی خۆی ئەگری، ئیتر دەنگی مۆسیقای نایێتە گوێ، پەشێوی و پەرێشانی ئەو بۆ مەرگی خەسرەوە.

(6)واتە: ئەی خەسرەو، پەرتووکخانەکەت ئێستا چۆڵ و هۆڵە، ئەندەروون و بالاخانە لە دوای خەسرەو ئەڵێی وێرانەیە. لاڵ بم دەنگی جارانت نیە، وە بساتی خۆشی یارانت نیە، دەنگی کێشکچی بەیانیان و ئێوارانەت لەدەوری کۆشك و تەلاردا نایە.

ئەی شا! کوردستان لەدوای تۆ ببێتە خاك! وە هەورە برووسکەیێکی وای تێ کەوێ کە سێك شوێنەوارێکی ئیتر لێوە نەبینێ، وەکوو دەماوەند تەم دایگرێ و ئیتر کەسێك سەیرو خۆشی تێدا نەکا، مەرجبێ بۆ خەسرەو هەر لە شین و ڕۆڕۆدابم، وە تا خوای مەزن دیوانی ڕۆژی پەسلان پێك دێنێ، (مەستوورە) هەر شین و شیوەن ئەکا، خراپتر لە شیرین بۆ خەسرەو ئەگری.

خەسرەو بەهارە

خەسرەو وەهارەن، خەسرەو وەهارەن
کۆربام جەدیدە، فەصل وەهارەن
مەوسم جلووس گوڵ گوڵزارەن
وادەی تەماشای سەیرو شکارەن
یە وەخت تەفریح قەلب و دەماغەن
فەصل ئارەزووی گوڵگەشت باغەن
قەهقەهەی کەبکەن نەسەر کلاوان
فەضای چەمەنەن، شاخەی شەتاوان[1]
ئەوەڵ خەیمەی، ئەلوان گوڵەن
ئیبتیدای سۆزش نالەی بوڵبوڵەن
صەحراو باغ خەڵات ڕەنگاو ڕەنگ پۆشان
عەندەلیب بادەی عەشق گوڵ نۆشان
غونچەی گوڵ سورخ نەصەحن چەمەن
وە خەندەی غورور واز کەردەن دەهەن
دیدەی نەرگسان پڕ جە خومارەن
زینەت ئارای بەزم خان وەهارەن
موسەلسەل گێسووی پڕ جەعد سونبڵ
لە رزانەن بە ناز پەرێ دام دڵ[2]
شەوبۆ، کۆساران کەردەن موعەططەر
صەف پێکان نەیای سیس عەنبەر
هەر یەک وەڕەنگێ بەر ئامان وەبەر
خودسازی کەردەن پەی تەماشاکەر
زومروو دگوون کەردەن، بەرگ درەختان
پەی کۆری دیدەی قەڵاخی ڕەختان
ئەرجەمەن، وەرباغ، وەر صەحراو دەشتەن
ماجی نموونەی صەحرای بەهەشتەن
بلبل وە ئاواز غەم زدای دڵۆ
مەوانۆ وە عەشق دیدار گڵۆ
قومری وەش دەماغ فەصڵ سەروانەن
چنار فاختەش پەی نەوا خوانەن[3]
بەی تەوەرە، ئایین بەزم وەهارەن
وصال مورغان کە بکو هەزارەن
ئەمما بە گیانت شای لاڵ کەمەرم!
جەی دەم دا بێ تۆ وێم زام خەطەرم
کۆربام جەدیدە شای فەرەیدوون فەر
ئیمساڵ کێ کەرۆ سەیر دەشت و دەر؟
کێ مەشغوڵ وە سەیر کۆهـ و صەحرا بۆ؟
کێ سەراپەردەی عەیش وە پا بۆ؟

نالەی نەواوی کێ بەیۆ نە باخان؟
کێ کەرۆ نەصەحن چەمەن چراخان؟[4]
کێ نۆشۆ نە پای درەخت گوڵ مەی؟
کێ گۆش بدەرۆ بە ئاهەنگ نەی؟
یەی تەماشای باخ کێ بکەرۆ عەزم
نە (خەسرەو ئاباد) کێ بگێرۆ بەزم؟
موطریب پەرێ کێ بنوازۆ سازان
کێ بدەرۆ فیکر بە رێزەی ڕازان؟
گولان وەهار کێ بکەرۆ بۆ؟
هانا وە بەختم وەی وەیانەم رۆ!
نالەی بەزم کێ گۆش بکەرۆ کەڕ
کێ نیشۆنە تۆی خەلوەت مەنظەر؟[5]
کێ (نەفیردەوس)ی سپاو سانش بۆ
کێ زەمزەمەی عەیش نە دەورانش بۆ
کێ بەزم شادی نە (کاریێز)اش بۆ؟
کێ هەوای گولگەشت (باوەریێز)اش بۆ؟
ئومێد وە حەضرەت دانای بێچوون بۆ
پەرێ ناکامیت دنیا نگوون بۆ
(مەستوورە)! کۆربای خەیاڵت خامەن
خەسرەوت دەستاخ وە بەندو دامەن[6]

(1)واتە: ئەی خەسرەو، یاخوا چاوانم کوێر بێ کە تولێرەدا نیت، ئەوا وەرزی بەهارەو کاتی دانیشتنی گوڵ لە گوڵزارەو وادەی تەماشای سەیرو شکارە. ئەمە وەختی ڕابواردنی دڵو مێشکەو وەرزی ئارەزووی گەشتو سەیران لە باخ دایە، قاسپە قاسپی کەوان لەسەر لووتکەو کلاوەکانی کێوە وە دێ وەچیمەنو مێرگ بە جاری ڕازاوەتەوەو ئاوی شەتاوەکان هاژەی دێ.

(2)واتە: سەرەتای خێوەتی گوڵانی ڕەنگاو ڕەنگەو سەرەتای نالەی بولبولە. دەشتو باخ بە گوڵی ڕەنگاو ڕەنگ داپۆشراوە، وە بولبول بادەی ئەوینی خواردۆتەوە خونچەی گوڵی سوور لەناو چیمەن دا، پێکەوە دەمی کردووە، وە نێرگسان چاویان پڕ لە خومارەو بەهاریان بە جارێ ڕازاندۆتەوە ڕوەكو گیاکان بەدەم شنەی باوە ئەلەرێنەوەو بۆ داوی دڵ نار دەکەن.

(3)واتە: شەوبۆ کۆسارانی بۆنخۆش کردووەو لە بەردەم سپای گوڵی سیس عەنبەردا ڕیزیان بەستووە، وە هەر کام بە ڕەنگێ هاتووەنەتە بەرو خۆیان بۆ تەماشاکەران ڕازاندوەتەوە، وە گەلای داران دەشتو دەریان زومروودی کردووە، چیمەنو باغو دەشتو چۆل ئەڵێی بەهەشتە، بولبول ئەچریکێنێ و ئاواز ئەخوێنێ و خەمو پەژارەی دڵ ئەباو لە خۆشی گوڵ دا گۆرانی ئەڵێ، قومری خۆش دەماخ لەم وەرزەدا ئاواز ئەخوێنێ و کۆترە باریکە لەسەر چنار نەوخوانی ئەکا.

(4)بەم چەشنە بەزمی بەهارەو کەوانو هەزاران بەیەك ئەگەن، بەڵام ئەی شای کەمەرلاڵم، سوێند بەگیانت لەم دەمەدا بەبێ تۆ دڵو دەروونم بریندارە، ئەی شای فەرەیدوون فەڕیاخوا کوێر بم، ئەمساڵ کێ بەبێ تۆ سەیری دەشتو دەربکا؟ وەکێ بچێتە کێوو دەشتو سەراپەردەی بەزمی پێك بهێنێ؟ نالەی نەوای کێ لە ناو باخان دا بێتو کێ ناو چیمەن چراخان بکات؟

(5)واتە: کێ لەی داری گوڵو مەی بخواتەوەو کێ گوێ بداتە ئاهەنگی شمشاڵو بۆ تەماشای باخ کێ بکەوێتە ڕێو لە خەسرەو ئاوا کێ بەزم بگێڕێو چاوەش بۆ کێ لێ بداو کێ گوێ بداتە بیروڕای ئەوان کێ بۆنی گوڵانی بەهار بکات؟ بەدبەخت خۆمو هاوار بە ماڵم، نالەی بەزمی کێ گوێ کەر بکاو کێ لە شوێنی تەریکدا دانیشێ؟

(6)واتە کێ لە (فیردەوس) دا سپاوسانی بیو کێ لە دەوران دا ڕابوێرێو کێ لە (کاریێز)دا شادی بکاو کێ بیەوێ لە دوای تۆ لە (باوەڕێز)دا خەریکی گەشت بێ. ئومێدم بە خوای گەورەو گران کە بۆ ناکامیت دنیا لەناوچێ. ئەی مەستوورە کوێربێ، خەیاڵت خاوە، خەسرەوت ئێستاکە لە گۆڕدا بەند کراوەو لەداوە.

ئەم هۆنراوانەی مەستوورە باوە کوو لە ڕواڵەتا لا واندنەوەی خەسرەو خانی ئەردەلانی‌دا، وێژراوە، بەڵام ئەگەر چاك وردبینەوە، لە ڕاستەقینەدا پارچە بەهارێکی جوانو دڵ ڕفێن کە بێ گومان کەمتر کەسێ لە هۆنەرە پایەبەرزەکانی وێژەی کوردی توانیویە، پارچە هۆنراوێکی بەهاری بەو جوانی و ڕێكو پێکی‌یە بهۆنێتەوە، وە بەو چەشنە جوانە، دیمەنی دڵڕفێنی بەهارو جوانی یەکانی بەهاری شاخو شەتاو باخو گوڵزارە شیرینەکانی کوردستان دەربخا.

جگە لەوەش کەوتمان مەستوورە لە هۆنراوەکانیا ناوی گەلا لە سەیرانگاو شوێنە جوانەکانی ئەو سەردەمەی دەوروبەری سنەی وەکوو: (فیردەوس) و(کاریێز)و (باوەڕێز) ناو بردووە کە بەداخەوە ئێستاکە زۆرتریان کاول بوون، وە تەنیا تەنیا ناوو نیشانێکیان لێ بەجێ‌ماوە.

* گرفتارم بە نازی چاوەکانی مەستت

گرفتارم بەنازی چاوەکانی مەستی فەتکانت
برینداردم بەتیری سینەسۆزی نێشی موژگانت
بە زوڵفو پەرچەم‌وئەگریجەکانت غبارەتت کردم
دڵێکم بوو ئەویشت خستە ناو چاهی زەنەخدانت
جەنابا عاشقان ئەمڕۆ هەموو هاتوونە پابۆست
منیش هاتم بفەرموو بمکوژن بمکەن بە قوربانت
تەشەکور واجبە بۆ من ئەگەر بمرم بە زەخمی تۆ
لە کوشتن گەردنت ئازاد دەکەم ئەگەر بێتە سەر قەبرم
بەڕۆژی جومعە بمنێژی لە لای جەمعی شەهیدانت
کەسێ تۆ کوشتبێت ڕۆژی حەشر زەحمەتی نادەن
ئەگەر وەک من لە ئەم دونیایە سووتابێ لە هیجرانت
هەمیشە سوجدە گاهم خاکی بەر دەرگانەکەی تۆیە
ڕەقیب رووی ڕەش بێ نایێلی بگا دەستم بەدامانت
لە شەرطو هەم وەفاداری خۆ تۆ مەشهوری ئافاقی
فیدای شەرطو وەفات بم، چی بەسەر هات مەیلی جارانت
ئەمن ئەمڕۆ لە مڵکی عاشقی دا نادرەی دەهرم
بە ڕەسمی بەندەگی عاشق هەموو هاتوونە دیوانت
بڕۆ (مەستوورە) شوکرێ کە لەدەرگای پادشای داوەر
کە شۆڵەی ڕۆژی ڕووی والی دەگاتە کۆشکو ئەیوانت

ڕۆحی شیرینم

ڕۆحـــی شـــیرینم لـــە بۆچـــی ئـــەمڕۆ وا لطفـــت نیـــە
نـــووری بینـــای چاوەکـــانم پێـــم بڵـــێ ســـووچم چیـــە
بـــێ قەباحـــەت لێـــم زویـــری، چاکـــە ئینصـــافت نیـــە
تـــا کـــە نـــەمرم خـــۆ مەحاڵـــە ڕوو بنێـــم لـــەم قاپیـــە
خوێـــن لـــە چـــاوانم خرۆشـــاوە فـــووارەی بەســـتووە
جـــاریٚ نابـــێ بێتـــە ســـەر ئـــەم حـــەوز و فـــوارەو کانیـــە
چاوەکـــانی کاڵـــە لێـــوی ئاڵـــە خـــاڵی ماویـــە
گاکـــە تـــۆ خـــێرا پـــێ بکـــەی بـــۆ پەنجەکـــەی خوێناویـــە
ئـــاگری عیشـــقت وەهـــاکوورەی دڵـــی هێناومـــەجۆش
شـــێت و شـــەیدای کردگـــم ئاگـــام لـــە دنیـــای خـــۆم نیـــە
ناڵـــەیی (مەســـتوورە)یـــە وا خـــەڵقی خســـتە زەلزەلـــە
یـــا نـــەخۆ حەشـــرە، گونـــەهکارە وەهـــا هاواریـــە(*)

بۆچونێکی تر سەبارەت بە (مەستوورە)ی ناوقەسیدەکەی نالی

ڕێبوار سیوەیلی

ئـەمجۆرە خوێندنەوەیـەی قەسیدەکە لـە خـۆ خـەریك کـردن بـەو کێشـانەوە ڕزگارمان دەکات کە ئایا بەڕاستی مەبەستی نالی لە مەستورە، مەسـتوورەی ئەردەڵانە؟ لـەکویٚ ئەم قەسیدەیەی نووسـیوەو لـەکام تەمـەنا؟ ئـەویش لەبـەر چەند هۆیەك:

یەکەم: ئەگـەر بێت و مەستوورەی نێو قەسیدەکە بـە مەسـتوورەی ئـەردەلانی شاعیرو مێژوو نووس و ئەدیب لە قەڵەم بدەین؛ وە بشلێین بەڵگەمان بۆ ئەمە ماوەی خوێندنەکەی نالییە لە شاری سنە تەماشای (لاپـەڕە 68و بـەرەو دوای دیوانی نالی بکە) یان بلێین نالی مەستوورە بە ئەدیب ناو دەبات و مەستوورەی ئـەردەلانیش خوێنـدەوارو ئـەدیب بـووە.. ئەمـە ڕێی تێدەچێـت. ئـەویش بەمەرجێك: کە بە بەڵگەوە ڕوونی بکەینەوە زاراوەی ئەدیب لە سەردەمی نالیدا بەهـەمان مانـای ئـەمڕۆ بـەکار هـاتووەو پێناسـەی کەسێکی خـاوەن قەڵـەمی پێکراوە کە بابەتی شیعرو چیرۆك و ژانرەکانی دیکەی ئەدەبی بەرهەم هێنابێ.. ئەگـەرنا کاتێك ئێمـە دەگەڕێینـەوە بۆ لای تێکستە شیعرییەکە، ئیدی هـەموو بەڵگـە ئامادەکراوەکـانی لـەوە بەرهەڵدەوەشێنەوە. چونکـە مەسـتوورەی نێـو قەسیدەکە کەسێك نییـە، سـەرجەمی ئـافرەتێك نییـە بـە هـەموو ڕەهـەندە ئینسـانیەکانیەوە، ڕەهـەندە بـایۆلۆجی و فیزیکی‌یەکانیـەوە، بـەڵکو ئـەندامی جنسـی ئافرەتـەو بـەس. ناشـکریٚ دڵـی خۆمـان بـەوە خـۆش کـەین سیفەتی ئەدیبی بدەینە پاڵ ئەندامی جنسی و کاری وانەشیاوە

دووەم: ڕاستە نالی مەستوورە بەحەسناوو ئەدیب ناو دەبات، بەڵام خۆ دەکریٚ وەسفی حەسناو ئەدیبی بدرێتە هـەر ئـافرەتێکی دیکـەش. هـەر وەکـو چۆن دیمەنە وەهمی‌یەکەی شاعیر لەبارەی عەورەتی مەستوورەوە، بۆ عـەورەتی هـەر ژنێـك تەفسـیر دەکرێـت.. واتـە، نـە سـیفەتی (حەسـناوو ئـەدیب) و نـە ئـەو بەڵگانەی دەیانەوێ ئیسپاتی (سنەیی) بوونی مەستوورە کەی نالی بکـەن.. لە دینامیەتی قەسیدەکەدا، لە ڕەوتـی دەقە شیعریەکەدا دەوریـان نامێنـێ، لەبەر ئەوەی وەکو لە پێشاندا گوتم، نالی باسی کەسێك یان فەردێك ناکات، باسی ئـەندامی مێینـەی ژن دەکات. هـەر ژنێك.. یان یـەکێکی تایبـەت کە نالی خـۆی دەزانـێ کێیە.. چی لـە مانای هاوکێشـی خۆی یان نزیك لە خۆی لـە جێگـە دابنێین؟ وەك :

مەحبووبە، حەبیبە، شوکریەو هتد.

مەحبوبە کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێك و عیتابێ

یان:

ئایینە بە مایینە دەبێ ڕەنگ نومابێ
شوکریە بەمەستورە دەبێ موهرە گوشابێ

هەڵبەتـە من کاتێك زاتـی پێشـنیاری ئـاوام هەیـە کـە دەبینـم لـە لێکدانـەوەی قەسیدەکەشدا، مەستوورە جگـە لـەوەی وەکـو نـاوێك بـۆ ئـافرەتێك مامەڵـەی لەگەڵ کراوە، هیچ ڕۆڵێکی تری نەدراوەتێ. بۆ ڕوونکردنـەوەی ئـەم قسـەیەش،

لێرەدا دوو نموونە لە خودی دیوانی نالی‌یەوە قەرز دەکەم تا خوێنەر مەبەستەکانی زیاتر لێ شاکرا ببێت.

نمونەی یەکەم:

حەسنا: حەسنا، ئافرەتی جوان. عیتاب: لۆمەو گلەیی واتە: مەستوورە کە بە ئافرەتێکی جوان و ئەدیبی دا ئەنێت، ئەمشەو هاتە خەوم، بەلام چۆن نازێکی بەسەردا ئەکردم و چۆن بەگلەیی و لۆمە بوولێم؟! تەماشا دەکەین لەم لێکدانەوەیەدا نرخی وشەی مەستورە لەوەدایە کە ناوە بۆ ئافرەتێك هەروەکو چۆن دەشێی وشەی مەحبوبەش ناو بێ بۆ ئافرەتێ.. واتە ئەوەی کە ئەو ئافرەتە ناوی مەستوورەیە. یاوەکو ناوێکی دی (بەمەرجێ لەگەڵ جوانکاری و کێشی بەیتە شیعرییەکەدا بگونجێ)، لە گۆڕینی مانای وشەکان دوای خۆیدا دەورێکی نییە

ئایینە بەماییینە دەبێ ڕەنگ نومابێ

نمونەی دووەم: (مەستوورە) بەمەستوورە دەبێ موهرە گوشابێ

ئایینە: ئاوێنە. ماییینە: ئاواوی ، تێکەڵ بە ئاو

ڕەنگ نوما : ئەوەی تیشك بداتەوە . بە مەستورە : بەم ئەستورە ، یا خود بە مەستورە ، واتە بەشتی داپۆشراو کە هینەکەی نالییە . موهرە گوشا: سەر قاپ کراوە ، کینایەیە لە کچی بەژن کراو .

واتە : ئەبێ (ئاوێنەکەی) مەستورە خانم بە شتێکی ئاواوی و وەك ئاو پاك بکرێتەوە تا ڕەنگ بداتەوە و ، سەر قاپی مەستورە خۆیشی بەم شتە ئەستورە یا بەم شتە شاراوەیەی نالی بکرێتەوە)

لێرەدا تەماشا دەکەین (مەستورە)ی یەکەم خراوەتە دوو کەوانەوە و لە شەرحیشدا هیچ کاریگەرییەکی بەلاغی و مانا سازی بەنیسبەت وشەکانی ترەوە نیە . بۆیە هەر وەکو خۆی ، واتە وەك ناوێ بۆ ئافرەتێك ماوەتەوە ، کە ئەم ناوە لەم قەسیدەیەدا ، دەکرێ ناوبێت بۆ هەر مەستورەیەك کە لەسەر دەمی نالی داژیابێ ، بەبێ ئەوەی مەبەستی نالی سەرجەمی کەسایەتی ئەو (مەستورەیە) بێت .

پێشنیاری ئەوەی دنەمان دەدات بۆ گۆڕینی ناوی مەستورەی نێو قەسیدەکە و جوێ کردنەوەی لە مەستورەی سنەیی ، فەرزیاتێکن کە بۆ شیعری نالی ڕاستن . چونکە ، هەروەکو دەزانین نالی لە هەندێ قەسیدەی کەیشیدا ، بۆ نمونە ئەوانەی باسی (حەبیبە) و (مەحبوبە) یان تێدایە ، واژەی حەبیبە و مەحبوبە ناوێکی دیکەن بۆ ئافرەتێك کە ئێمە تا ئێستایش ناوە حەقیقی و ئەسلیەکەی نازانین و نالی بە شاراوەیی هێشتوویێتی‌یەوە . بە خۆڕایش نیە ، گەڕیدە و شاعیری گەورەی کورد "پیرەمێرد"لەم بارەیەوە گوتویەتی : (لەنەظەر مندا حەتتا حەبیبە-ی مالیاوەش شەخصییەتێکی حەقیقی نەبووە و تەنها ڕەمزێکە حەزرەتی نالی کردویە بە واسیطەی ئیظهاری دەهای شاعیرانەی) .

لێرەشدا ڕێی تێدەچێت واژەی (مەستورە) ناوێکی خوازراو بێت بۆ ئافرەتێکی تایبەت کە دیسانەوە بۆ ئێمە نەناسراوە . دووریش نیە ئەم مەستورەیە ناوێکی خوازراوی تر بێت بۆ(حەبیبە) وحەبیبەش ناوە بۆ ناوێکی ترو بەم پێیە نالی ویستبێتی ئەسلی کەسەکەمان بەجارێ لێ وون بکات.. دیارە بە لەبەر چاوگرتنی بار و دۆخی سەردەمی ژیانی مەلا خدریش ، بەتایبەتی بۆ نووسینی قەسیدەیەکی لەم بابەتە ، دەبوو ئەو کارە پکات ، دەنا بۆ سبەی لاشەیان بە دەروازەی شارەوە هەڵدەواسی .

مەستورە لە ڕوانگەیەکی ترەوە
ل63-67

هەمدیسان سەبارەت بە قەسیدەکەی (نالی)

(نالی) مردو (مەستورەش) رەش مرد و هەمووکەسی کەش ئەمرن 0 ئەوەی بەش بەحاڵی کورد لەم دوانە بەجێ مابێ ئەدەبەکەیانە0 بۆ ئەدەبی کورد چەند جوان ئەبو ئێمەش چەند" شێخ ڕەضا "ی ترمان بوایە و ئەدەبەکەمان چەند دەوڵەمەند تر ئەبو ئەگەر نالی چەند قەسیدەی تری وەك ئەوەی لەمەر مەستورە وتبایە و مەستورەش وەڵامی دابایەتەوەو شاعیرەکانی تریش شیعری تریان دانابوایە 0 ئەوە بۆ ئێمە زۆر بایەخ تر ئەبو لەوەی بلێین ئەدەبەکەمان ئەدەبی مەلائیکەتەکانە و لەکارو باری سەروی زەوی نادوێ 0 کات و شوێنی ئەم خەوبینینەی(نالی) :

کەلەوەلام دانەوەی ڕەخنەکانی لەمەڕ مەستورە خانم بوینەوە ، بێجێ نابێ باسێکی کاتی خەوبینینەکەش بکەین و کەمێك لێی بکۆڵینەوە 0 وەك مەشهورە ، نالی لە سنەش خوێندوێتی 0 وەك ئایەتوڵڵای مەردۆخیش ئەڵێ ، مەستورە خانم لە ی.ك(1828-1829ی0ز) دا شوی بەکەی خەسرەو خانی ناکام کردوە.

گومان لەوەدانیە کە ئەم دوانە (نالی و مەستورە) هاوچەرخ بوون.

بەڵام نالی لە کوێ و کەی ئەم خەوەی دیوەو قەریحەی کراوەتەوەو ئەم هەڵبەستەی ڕازاندوەتەوە؟ ئاخۆ لە سنە یا لە دەرەوەی سنەدا، پێش شوکردنی مەستورە یا پاش شوکردنی؟ ئەمانەش وەك هۆی وتنی قەصیدەکەی، هەموو بێ سەرو شوێن ماونەتەوەو تەنها بە توێژینەوە ئەبێ شتێکمان لە بارەیانەوە بۆ ساغ ببێتەوە.

باوکم بۆی گێڕامەوە کەوا لە مامۆستا شێخ بابە ڕەسوڵی عەبابەیلێی بیستوە کەوا ((نالی لە سنە لە مزگەوتی دارول ئیحسان خوێندویەتی و، ئەو ڕۆژەی ئەم قەصیدەیەی تەواو کردوە، بۆ شەو سنەی بەجێهێشتوەو بەرەو عێراق گەڕاوەتەوە)). مزگەوتی دارول ئیحسانیش ئەمانوڵڵا خانی والی باوکی کەیخوسرەو خانی ناکام دروستی کردوە.

جا ئەگەر نالی لە سنە بوبێ و لە پاش شوکردنی مەستورە ئەم قەصیدەیەی وتبێ، ئەوا بەپێی ئەو ساڵەی کە بۆ لە دایك بونیان داناوە، واتە 1215ی.ك، ئەبێ ئەو دەمە لە تەمەنی 29-30 ساڵاندا بوبێ ولەوی فەقێ بوبێ. سی ساڵیش بۆ فەقێی زیرەك درەنگەو بۆ ئەوە ئەشێ گومانی لێ بکرێ، یا خود ئەبێ بڵێین لە ئاخرو ئۆخرێ سەردەمی ئیجازە وەرگرتنیدا بوە. خۆ ئەگەر پێش شوکردنی مەستورەش وتبێتی، ئەوا ئەبێ تەمەنی لە 29 ساڵان کەمتر بوبێ و ئەمەش زیاتر ڕێی تێ ئەچێ.

زۆربەی تەعبیرو وشە بەتوێکڵەکانی نالی ئەوە ئەگەیەنن مەستوورە لەو کاتەدا شوی نەکردبێ، وەکو ئەمانە: ((عوقدەم هەیە))، ((هی تۆم))، ((ئەم مەسەلە حەل کەی))، ((بیکر))، ((مومکن نیە کەس دەخڵی بکا))، ((میثلی سوها بێ نەسوابێ))، ((دوڕڕی سەما بێ نەسمابێ))، ((نەقوپابێ))، ((ئاوی نەدرابێ))، ((طەلیسمی نەشکابێ))، هێشتاکو لە حەق جێگەیی خاصی نەدرابێ))، ئیکسیری تەڵای ئەحمەری چەن قەطرە لە لابێ))، ((دەعوای ئومەرا چەند لەسەر تەختی کرابێ))، ((چەند خوێنی ڕژابێت و چ خوێنی نەڕژابێ)).. تاد.

ئەمانە هەموو هیی تریش ئەوە ئەگەیەنن کەوا مەستوورە لەوکاتەدا شوی نەکردوە. بێ گومان (مەستوورە خانم)ی ئەدیب پێش شوکردنیش جێگەو ڕێگەو دەست پێوەندار بوە. لەبەر ئەوە دور نیە نالیی داماو پاش ئەم (کەتن!)ە لە ترسانا ڕای کردبێ. ئەو وا لەوێ ئێستەش هێشتا دەست لە یەخەی ناکەنەوەو هێناویانەتە هەتیتە، جا نەخوازەڵڵا ئەو سەردەمە!.

بەڵام لە بەشی وەڵامەکەیدا بەیتێك هەیە، بە بارێکدا مەعنای شوکردنی مەستورە ئەگەیەنێ. بەیتەکە ئەمەیە:

شەو نائیم و قائیم بابی ڕەضا بێ
بێ دیدە هەڵستێ بە مەپەل عەینی عەصا بێ

ڕستەی ((بابی ڕەضا)) وەك مەعنای (دەرگای قەناعەت) ئەگەیەنێ، مەعنای (باوکی ڕەضا قولی خان)یش ئەگەیەنێ (کە کوڕی کەیخوسرەو خان بوە لە ژنە فارسەکەی : حوسن جیهانی کچی فەتح عەلی شای قاجار.

واتە چاری ئەم مەسەلەیە بە دێوانەیەك ئەکرێ شەو لە خەویشدا بەپێوە بێ و ئالای ماڵی باوکی ڕەضا قولی خان بێ! ئەگەر ئەم بارە ڕەوابێ، کۆکردنەوەی مەستورە لەگەڵ ڕەضادا ئەوە ئەگەیەنێ کە مەستورە لەو سەردەمەدا ژنی کەیخوسرەو خان بوە.

فاتح مەلا عەبدالکریم مدرس

(لە پێشەکی دیوانی نالی لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم)
وەرگیراوە .. کەساڵی 1976 چاپ کراوە لە بەغدا

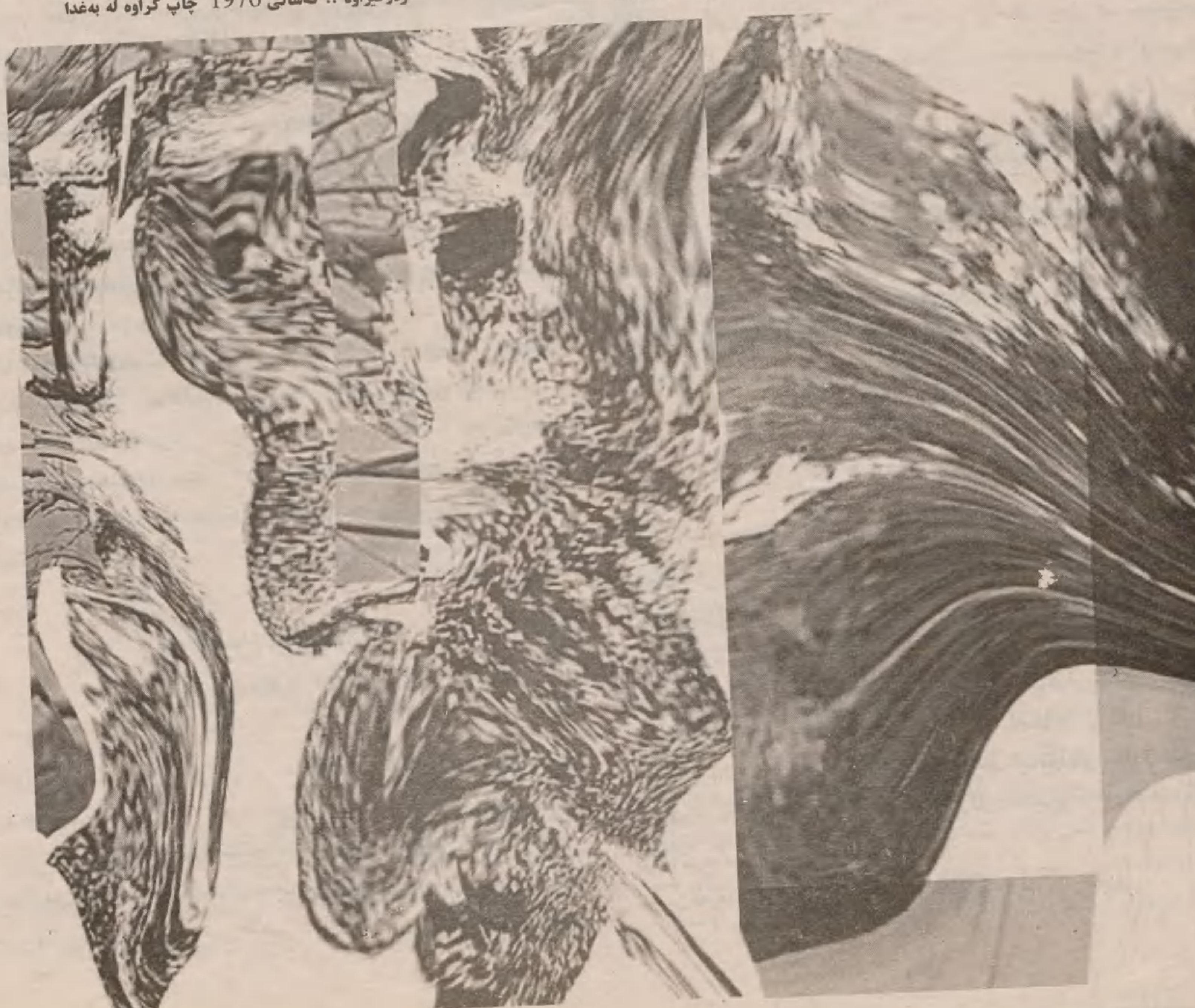

دەقـــی ئاو لـــە ئاوێـنە

دلشاد عبدالله

کەسێك دەچێتە دوکانی توحفە فرۆشو
تاسێکی سوورو سوهاو
پەڵە بەفرێکی نەشکاو
دەکڕێ.
کەسێك لەلای بەیانی دەپشکوێو
نامەیەك دەهێنێ
دڵ پڕ دەکا تا باخچە پڕ دەبێ
کەسێك کۆترەکان نافرێنێ
لە گردی شیرین‌و نەمەگین
یەعنی دامێنی گوڵ دەگرێ
کەسێك لە مەستوورە دەچێ
چەند دەنکە فەیروزەیی ئاسمان
بەعاستەم کەوتۆتە ناوچاوی
تەماشای لارکردۆتەوە
لای
کەسێك.
کەسێك دەستی خستۆتە ناودەستی
وەرزێکی ئازادو
گۆزەی گەنجینەی بن کراس
پڕبووە لەخەون‌و
لایەکی کەوتۆتە سەر ئاو
گرفتارە لەسەدلاوە بەدەستی قافیە
کەسێك گەیشتۆتە دۆخی خۆر
بەتایبەتی
کە شیعر دەستی بۆ دەباو
بەو هەموو لەعل‌و ئاقیق‌و جورئەت‌و
غەزەلەوە
لە بەحری هەزەلەوە

دەیباتە ناو شەوی مەعناو
پڕ لە خۆشی
باخچەکانی
کەسێك
هەموو شتی لە مەستوورەیی ئاو دەچێ
شەبەهی شەوق‌و
بێئاگایی‌و
تامی مێخۆشی دەنکێکی‌و
چاوی شیعرێکی شاراوەی
ناو عەشقی
نیشانەی‌پرسیاری.
شەو نووستوو بێدار
مەستوورە چۆن توانی
دەریایەك بە کۆش هەڵبگرێ؟
یەعنی چۆن جێی ئەو هەموو ئافات‌و
ئامان‌و
سووتانەی
کردەوە؟
چ زوو ئەو هەموو شەپۆلەی خڕ کردەوە
کەسێك سەری لەشیعرێك تێکدا
ئەمما بەسیرێکی
سەد وەڵامی لە دەستی نا.

سەرنجێك: هەندێ‌و وشەو دەستەواژەو وێنەی شیعری لە قسیدەکەی نالی وەرگیراوە کە بۆ مەستوورەی نوسیووە.

ژمارەی داهاتوو

تایبەتە بە مەولانا خالیدی نەقشبەندی

Rovar